

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова
Universitas nationalis Odessae

Записки
з українського мовознавства

ВИПУСК 11

Збірник наукових праць

Opera
in linguistica ukrainiana

FASCICULLUM 11

Одеса
«Астропринт»
2001

ББК 81.031.4я5

3-324

УДК 800(066)

Редакційна колегія

д-р філол. наук **Ю. О. Карпенко** (відп. редактор),

д-р філол. наук **О. І. Бондар** (заст. редактора),

викл. **С. М. Єрмошкін** (відп. секретар)

д-р філол. наук **Н. В. Бардіна**,

д-р філол. наук **Т. О. Бровченко**,

канд. філол. наук **О. А. Войцева**,

канд. філол. наук **М. І. Зубов**,

канд. філол. наук **Д. С. Іщенко**,

д-р філол. наук **І. М. Колегаєва**,

д-р філол. наук **А. К. Смольська**,

канд. філол. наук **М. М. Фащенко**,

канд. філол. наук **Н. М. Хрустик**,

д-р філол. наук **Н. М. Шляхова**

Рекомендовано до друку Вченою радою ОНУ.

Протокол № 10 від 19 червня 2001 р.

«Записки з українського мовознавства» внесені до переліку № 4 наукових фахових видань, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних досліджень на здобуття наукових ступенів доктора та кандидата філологічних наук: Постанова Президії ВАК України № 2-02/2 від 9.02.2000 // Бюлетень ВАК України. — 2000. — № 2. — С. 74.

Видання здійснене за фінансової допомоги МФВ
у межах проекту 6205 «Українське мовознавство»

3 $\frac{4602000000-104}{549-2001}$ Без оголош.

ISBN 966-549-606-9

© Одеський національний
університет, 2001

УКРАЇНЬСЬКА РЕКЛАМА У МОВНІЙ СИТУАЦІЇ МІСТА ОДЕСИ

Вивчення мови реклами — новий напрямок українського мовознавства. Особливістю вивчення цього об'єкта є те, що воно розпочинається відразу на етапі переходу рекламної діяльності від сигніфікації до гіперсигніфікації, коли в рекламі відбувається заміна знаків і рекламно-знакового стилю на їх речові обриси, які з'являються в оточенні відповідного квазіоб'єктивного реквізиту [2: 58]. Базою для формування україномовної реклами є мова реклами тих країн, для яких сама реклама товарів і послуг уже має певні багаторічні і навіть вікові традиції.

Соціолінгвістичне опитування мешканців міста Одеси свідчить про певні досягнення й прорахунки рекламовиробників щодо мовної орієнтації, ступеня володіння українською мовою і лінгвоментальності одеситів — споживачів реклами.

Про активне володіння, користування українською мовою заявляють сьогодні 10 — 12% одеситів, проте у доброму розумінні української визначаються 55,2% (а 48,5% одеситів вважають себе здатними вільно розмовляти українською), ще 28% розуміють, але не дуже добре [6: 294-295]. За умов такого здебільшого прихованого білінгвізму, коли українська мова є другою, а не першою, спостерігається піднесення ролі реклами у семантизації лексики й фразеології і у засвоєнні норм української граматики. Наприклад, 37% з опитуваних у 1998 й 1999 рр. 3000 респондентів (1110 осіб) ставлять рекламу на III-є місце серед масових популяризаторів української мови після телебачення й газет (а іноді й на II-є місце після телебачення). Взагалі опитування одеситів показує, що в україномовних рекламних текстах лексеми, як правило, використовуються у найчастіше вживаних значеннях. Наприклад: З олією "Чумак" ваші страви будуть ще смачнішими. "Гутталакс": сильний ефект — м'яка дія.

Серед опитуваних дуже значним є прошарок людей (41%), які вважають, що використання україномовної реклами відвертає від неї значну частину споживачів, котрі володіють мовою на пасивному рівні. Цей факт, на нашу думку, послужив стимулом для вироблення рекламовиробниками двомовної українсько-російської

реклами, яка почала з'являтися на українському телебаченні у 2000 році. Такого не сталося раніше, бо найавторитетніші закордонні посібники орієнтують на вироблення одномовної реклами. Навіть американський посібник К. Л. Бове і У. Ф. Аренса "Сучасна реклама" не враховує ситуації двомовності, яка, до речі, властива найрозвиненішим у бізнесовому плані регіонам США. Автори зазначеного посібника багато уваги приділяють проблемі чистоти тільки англійської мови у рекламі [1: 46-47].

У психолінгвістичному плані двомовна реклама в Україні є сьогодні більш реалістичною й виправданою. По-перше, вона привертає увагу всіх, хто не виступає взагалі проти реклами як такої; по-друге, двомовна реклама зрозуміла й сприйнятна представниками всіх національно-етнічних груп України.

Учасники соціолінгвістичних опитувань констатують низку хибних явищ, які заважають ефективному впливу реклами на серйозне ставлення до української мови в Одесі. Серед них такі:

1. **Надмірна клішованість тексту.** Наприклад, у телерекламі словосполучення *проникає всередину* стосується як гігієнічних прокладок, так і чаю "Lipton". Рекламні тексти перенасичені якісними прикметниками й прислівниками з позитивно конотатованим значенням. Так, реклама прального порошку "Ariel Automatic" супроводжується такими характеристиками: *"бездоганний вигляд, бездоганна якість"*. Про гель для гоління "Arctic Ice" нам повідомляють, що він *"надзвичайно зволожуючий для надзвичайно гладкого гоління"*. У багатьох випадках товари мають *неперевершений смак, неперевершену якість*, а актори американських фільмів взагалі *неперевершені*. Поширеними в рекламі є форми вищого й найвищого ступенів порівняння прикметників і прислівників. Ці граматичні форми мають високу вірогідність клішованості. Наприклад: *"Шоколадно-вафельний батончик "Siesta" — найхрумкіший"*; *"Після гідромасажу шкіра стає більш ніжнішою, еластичнішою та більш оксамитовою"*; *"Гідромас — це сучасна найновіша модель гідромасажеру"*.

Класичним прикладом клішованості рекламної фрази, безсумнівно, можна вважати словосполучення *два в одному* з його похідними *три в одному, чотири в одному* і под., що прийшло в українську рекламу ще на початку 1990-х років з рекламуванням

шоколадно-кокосових батончиків "Bounty". Потім *двома в одному* (пакунку) були шоколадно-горіхові батончики "Nuts", шоколадно-вафельні батончики "Хрум", двокамерні холодильники, дитячі іграшки. Ці й багато інших варіантів "*двох в одному*" пов'язані з наявністю кількох предметів в одному пакунку товару. Іншою групою товарів, які рекламуються за допомогою кліше *два в одному, три в одному* і под., є товари, привабливість яких може полягати, на думку рекламовиробників, у їхній поліфункціональності. Наприклад, "Head & Shoulders" — два в одному: шампунь і кондиціонер; жувальна гумка "Orbit" — для приємного запаху в роті й для боротьби з карієсом; пральний порошок "Е" — два в одному: для звичайного і автоматичного прання. Наведені приклади — з реклами міжнародної й національної.

Про клішованість української рекламної фрази сьогодні свідчить, на наш погляд, її перенесення з міжнародних і національних рекламних роликів чи афіш до регіональної реклами і особливо до реклами місцевого значення, а також її художньо-метафоричне використання в розмовному мовленні й художній літературі. Так, *два в одному* як рекламу кількісної чи функціональної цінності різних товарів з 1993 року можна почути на різних радіо-каналах Одеси. Це стосувалося меблів, лотереї, газет, різних конкурсів, які проводилися відомими фірмами-виробниками. Крім того, в усному рекламному мовленні реалізаторів промринку "Авангард" (7 км Овідіопольської дороги), на який приїжджають робити покупки мешканці всіх регіонів України, часто можна почути як російське *два в одном*, так і українське *два в одному*. 27 грудня 2000 року на протязі трьох годин споживання рекламної продукції реалізаторів цього ринку ми 22 рази почули російською мовою фразу *два в одном*, 7 разів — *три в одном*, 4 рази — *четыре в одном*, 3 рази — *шесть в одном*; українською мовою *два в одному* ми почули 12 разів, *три в одному* — 3 рази, *чотири в одному* — 2 рази. За допомогою цих кліше крамарі закликали купувати туалетні набори (дезодорант і піна для гоління; піна для гоління й по голінню; мило й піна для ванн тощо), набори ляльок, мозаїк та інших дитячих іграшок, набори білизни, меблі, пілососи та інший крам, багатокількісний продаж або багатфункціональність якого не викликає усмішок. Крім того, це рекламне кліше використо-

вусться з метою зацікавити покупця жартівливим ставленням до угоди купівлі-продажу. Наприклад, клієнт уже примінив шкіряну куртку й хоче виявити всі її хибні якості, щоб збити ціну, а продавець каже: "Ну що ви дивитесь? Два рукави, дві кишені, подвійний розмір! Одним словом, куртка *два в одному*." *Два в одному* з граматичного погляду тут є неузгодженим означенням, що свідчить про виконання цим кліше ролі художнього епітета.

Це кліше ми відносимо до новоутворених торговельно-рекламних арготизмів [5: 152-156]. Проте воно вийшло поза межі торговельної галузі й набуло іронічної конотації у розмовному російському і українському мовленні одеситів (особливо шкільного й студентського віку), які вживають це словосполучення як епітет, коли мова йде про товсту, високу або сильну людину. Не менш поширеним у розмовному мовленні одеситів є словосполучення *за розумну* ціну, яке навіть в іронічному значенні зрозуміло одеситам з різним ступенем володіння українською мовою.

Спеціалісти рекламної справи стверджують, що сьогодні використання стандартних і клішованих фраз і словоформ рівносильно програшу в політичній рекламі [4: 129-130]. На нашу думку, таке ставлення до реклами, яка містить багато кліше, поширюється зараз і на сфери рекламування товарів, послуг, освіти. Але в умовах білінгвізму Одеси клішування україномовних рекламних текстів сприяє ситуативному засвоєнню лексичного й граматичного мінімуму української мови, автоматизації його використання в індивідуальному мовленні.

2. Штучність фрази. Звичайно штучність рекламної фрази спостерігається у випадках стилістичної неузгодженості. Сьогодні таких випадків більш за все спостерігається в україномовній телевізійній рекламі. Слова й синтаксичні конструкції, які притаманні науковому стилю або взагалі письмовому мовленню, функціонують у розмовному мовленні "героїв" рекламних кліпів. Наприклад, наприкінці 2000 року на телеекранах з'явився рекламний кліп продукції фірми "Pantene Pro-V", в якому звучить фраза: "Пантін Провіт бере на себе піклування про фактуру вашого волосся". Штучність цієї фрази полягає в тому, що у розмовному мовленні вживається, по-перше, малозрозуміле для неспеціаліста словосполучення *фактура волосся*, по-друге, — офіційно-ділове

брати на себе піклування замість стилістично нейтрального *піклуватися*. Про шампунь "Timotei" ми чуємо, що "його *делікатна формула* успішно видаляє лупу". Пасивні носії української мови важко собі уявляють, як хімічна формула може бути делікатною. Делікатною звичайно може бути поведінка, розмова. Крім того, автори рекламних кліпів часто у гонитві за незвичайним епітетом, який привертатиме увагу споживачів, поєднують у словосполучення слова так, що вони викликають негативні емоції багатьох рекламоспоживачів. Наприклад, влітку 1999 року 53% учасників експресопитування (106 осіб з 200) визначили штучність словосполучення *смак бажання*, яким супроводжується реклама шоколаду "Корона". У грудні 2000 року 122 з 200 учасників експресопитування (тобто 61%) визначили штучність словосполучення *смак ніжності*, за допомогою якого рекламувався шоколадний батончик "Wispa".

3. Нагромадження незрозумілих або малозрозумілих слів. Цей недолік більшість опитуваних пов'язували з "Інтеранонсом". Наприклад, про одну героїню голлівудського фільму у дикторському тексті йшлося: "спокуслива, заповнена любові, злагодлива..." В експресопитуванні 184 особи з 200 (92%) ключовим назвали слово *любов*, хоча воно тут не є самостійним епітетом.

Здавна в нашій реальності існують стаціонарні шафи, які закріплюються до стін, стелі й підлоги гвинтами. Звичайно їх називають стінними чи вбудованими шафами. Якщо ж функцію шафи виконувала спеціально обладнана кімната, українці називали її коморою. Дивує незнання цих загальновідомих слів і словосполучень, що входять до активної групи української лексики, авторами жовтих рекламних панно (2000 — 2001 рр.), на яких чорними літерами написано ШАФИ-КУПЕ. Експресопитування 60 одеситів у січні 2001 року свідчить про те, що більшість з них читає цю назву російською мовою і вважає, що [шаф'і купй] — це назва якоїсь іноземної, скоріше за все французької, фірми. Щодо продукції чи послуг, які рекламуються цими панно, відповіді були дуже різними: торгівля, купівля й продаж нерухомості, працевлаштування моряків на іноземних суднах, модний одяг, будівельні матеріали, керамічна плитка, металопластикові вікна. Правильних відповідей було тільки 7.

Враховуючи здебільшого пасивну україномовну практику більшості одеситів, малозрозумілими певні спеціальні слова, які є ключовими у рекламних текстах, робить також надзвичайна швидкість мовлення у сучасних рекламних телероликах. Наприклад, рекламуючи йогурт "Живинка" на Інтерканалі (початок 2001 р.), диктор намагається на протязі 8 секунд розповісти про його переваги науковим стилем. Нагромаджується декілька малозрозумілих для усного сприйняття слів, як-от: "...Формула йогурту вміщує данолактис. Данолактис покращує процеси травлення..." В такому тексті треба було б відмовитися від скоромовлення або взагалі скоротити текст чи спростити його. Подібний недолік ми зустріли також у рекламному телеролику, що висвітлює технічні переваги дії миючого засобу "Calgon" (2001 р.). Диктор так швидко (22 слова за 6 секунд) розповідає про захисні властивості цього засобу щодо пральної машини й білизни, що зрозумілим залишається лише загальний смисл всієї реклами завдяки її візуальному сприйняттю. На думку учасників експресопитування, така реклама спрямована на те, щоб "запаморочити" слухача й надати товару більшої ваги. Гадаємо, що така відповідь свідчить про невдачу рекламовиробника, бо продукція, яку він рекламує, одразу сприймається негативно.

4. Надмірне використання іншомовної лексики. Цей недолік близький до попереднього. В одному з магазинів продавець засвідчила, що люди побоювалися купувати шоколад "Корона" з радзинками, бо не знали, що воно таке. Дехто вважав, що це якісь заморські горіхи, які раніше їли тільки урядовці. Експресопитування влітку 1999 року показало, що тільки 7% одеситів знали, що радзинки — це ізіум, але так його називають у Польщі й на заході України. Отже, це слово є полонізмом для сучасної української мови. Так само й жувальна гумка з помаранчем, а не з апельсином. Люди здебільшого негативно ставляться до подібних штучних втручань у лексичний склад мови. Одна з опитуваних асоціативно визначила це явище словами з роману Пушкіна "Євгеній Онегін": "Звала Полиною Прасковью...". Є й таке: вже звичне запозичене слово автосервіс люди пропонували замінити гібридом автообслуга.

Деякі рекламні тексти пересичені назвами іноземних фірм, то-

варів і навіть посад. Так, коли уважно слухаєш або читаєш анонс телевізійних передач, стає дивним, навіщо рекламну передачу УТ-2, розраховану на масового українського глядача, названо "TV Маркет" (TV Market); Інтерканал пропонує розважальну передачу "Уїкенд" (Week-end), а перший національний — масово-політичні передачі "Ток-Шоу" ("Talk Show") і "Ток-Ринг" (Talk Ring). Експресопитування показує, що током усі одесити називають електричний струм, а графічне зображення кирилицею англійського talk веде до небажаної міжмовної омонімії. Асоціативне сприйняття українцями й росіянами слова *ринг* пов'язується, в першу чергу, з боксом, з биттям по голові. На нашому ґрунті така назва політичної передачі не просто невдала, а хибна. Складається враження, що автори цих телепередач англійську мову знають краще за українську і нехтують своєю аудиторією. Адже доречніше було б назвати ці передачі хоча б так: *"Телебазар", *"Наприкінці тижня", *"Співбесіда". Малоінформативною є також назва передачі "Вечір з NBC". "Новий "Plano" — ваш світ без меж" — за допомогою цієї фрази рекламодавці намагаються довести переваги мультимедійного телевізора фірми "Samsung electronics". "Чудовими ідеями" від "Idea Studio" в рекламі спортивних тренажерів називають *вібромас* (Vibro Mass) і *гідромас* (Hydro Mass), тобто вібромасажер і гідромасажер, штучно переносючи закони утворення складноскорочених слів у літературній англійській мові на український ґрунт. Вживання цих складноскорочених слів веде до небажаної омонімії (вібромасом може бути як вібромасажер, так і вібромасаж; гідромасом — гідромасажер і гідромасаж).

Не можуть залишити байдужим освічену людину деякі двомовні афіші. Наприклад, нічний клуб "Атлантик", запрошуючи на молодіжну вечірку 12 січня 2001 року, виготував афішу двома мовами: російською та англійською. Використання російської мови виправдане, бо це на разі основна мова спілкування одеситів, а от англійський текст виглядає якось дико. Англійською без перекладу виконана назва цієї вечірки Sweet Kiss, а також скорочена назва професії та українське прізвище ведучого (діджея, дискжокея): Dj A. Marchenko. Цей та інші подібні факти свідчать про тенденцію соціального розшарування одеситів за ознакою володіння англійською мовою. Цей процес є подібним до процесу розшару-

вання російського суспільства XVIII століття за ознакою володіння французькою мовою.

Рекламуючи жувальну гумку чи низькопрофесійні телесеріали, рекламвиробники свідомо звертаються передусім до людей зі зниженим інтелектом. При цьому вони забруднюють просторічними запозиченнями телеєфір. Наприклад: "'Супер" — це нова жувальна гумка. В неї смак супер і ціна супер. Суперсмак — суперціна". "На нашому каналі суперкрутий і рідковиданий серіал".

Відомо, що вибірковість сприйняття рекламних звертань є найбільшим бар'єром між комунікатором і адресатом, а прагматична цінність рекламних текстів зумовлена врахуванням соціальної пресупозиції в суспільстві [3: 67]. Надмірне використання незрозумілих для абсолютної більшості споживачів іншомовних слів, які здебільшого мають українські лексичні відповідники або можуть перекладатися описово, варваристична (частіше за все англійська) вимова назв фірм-виробників чи посередників значно знижують прагматичну і освітню цінність україномовної реклами, а також заважають залученню одеситів до активного користування українською мовою.

Не впливають на серйозне ставлення до української мови, але заважають правильному сприйняттю семантики такі явища:

1. Використання у тексті реклами слів, які можуть викликати небажану суто українську чи **міжмовну паронімію** як на базі кореня, так і на базі афіксальних морфем. Наприклад, влітку 1996 року 27% одеситів семантизували прикметник *майновий* у словосполученні *майновий сертифікат* як "временный" під впливом семантики українського дієслова *промайнути*, 4% — як "обменный, возмещающий" під впливом російських *менять, возмещать*; 1997 року 28% респондентів семантизували іменник *податки* як "взятки" під впливом перетину семантичних полів (*давати* — *взяти*); того ж року ті самі респонденти семантизували слово *стеля* у словосполученні *ремонт стелі* таким чином: "потолок" — 78,5%; "пол" — 7,9%; "крыша" — 7,3%; "стена" — 2%; "дорога", "стелька", "чердак", "полка", "кровать". 1998 року 12% учасників експресопитування семантизували дієслово *куштувати* як "покупать" під впливом українських "купувати", "коштувати, кошти". 1999 і 2000 року в Одесі з'являються рекламні панно й газетні оголошення, які рек-

ламують *драбини*. Експресопитування одеситів влітку 1999 року показало, що 32% опитуваних (64 з 200) семантизують це слово російським "лестница", 13% — "стремянка", 22% — "мелочь", "мелкое" чи "дробь" (під впливом українських слів "дрібний", "дрібниці"), 8% — "палка" чи "доска", 4% — "дылда" (під впливом просторічного метафоричного значення українського слова *драбина* — "висока на зріст людина"), 3% — "что-то высокое" (за асоціацією з попереднім значенням), 1,5% — "небоскрёб" (за асоціацією з двома попередніми значеннями), 1% — "большой камень", 2% — інші поодинокі відповіді, 13,5% опитуваних (27 осіб) не змогли дати відповідей.

2. У багатозначних лексемах під впливом реклами часто відбувається **перерозподіл між первинним і похідними ЛСВ**. Наприклад, реклама купівлі й продажу нерухомості, тобто нерухомого майна (рос. "недвижимость"), на наш погляд, сприяє тому, що більш частотним сьогодні є похідний ЛСВ саме з таким значенням. У свідомості ж більшості мовців як первинний сприймається найчастотніший ЛСВ. Так, анкетування 1999 року показало, що серед 1000 опитуваних тільки 270 (27%) первинним вважають нерухомість як "неподвижность", а 620 (62%) на перше місце поставили тлумачення цього слова як "недвижимость".

3. Спостерігаються випадки, коли використання **міжмовної омонімії** чи **паронімії** веде до "**народної етимологізації**" слів і словосполучень, які є ключовими у рекламних текстах. (Дуже влучно про численні подібні факти йдеться в сучасній російській гумористичній мініатюрі Євгена Петросяна). Так, більшість населення України, в тому числі одеситів, не знає іспанської мови, тому й не підозрює, що "Gallina Blanca" — це по-іспанськи "біла курка". В результаті відбувається асоціювання назви цієї іноземної фірми з позитивно конотатованим в Україні ім'ям Галина (52,6% опитуваних). Дехто (12%) вважає, що це ім'я винахідниці рекламованих бульйонних кубиків і супів (порівняйте з назвами багатьох магазинів і ресторанів на честь їхніх володарів: "Микита", "Тетяна", "Анжеліка", "Надія", "Вікторія" тощо). Назва зубної пасти "Blend-a-med" у 22% опитуваних (1999 рік) асоціювалася з медом. Як правило, це були люди, які нею ніколи не користувалися. Назва широко розрекламованої зубної пасти "Aquaafresh" у 27% опитува-

них асоціювалася з морем, морською свіжістю, морською водою, морською сіллю (така асоціація виникає завдяки знанням англійської мови й географічній, а також професійній близькості для опитуваних морських реалій); 17% опитуваних асоціювали цю назву не з свіжим подихом, про який щодня нагадували рекламні кліпи, а з акваріумом (на це впливає наявність спільного іншомовного словотвірного форманта аква-), 6% — з рибою (з нашого погляду, таку асоціацію викликає знання того, що aqua перекладається з латинської мови як "вода", а fresh співзвучне назві популярної в Одесі фаршированої риби фіш [на їдиш "риба"]).

Отже, наші спостереження свідчать про те, що україномовна реклама в Одесі є сьогодні в цілому позитивним фактором, який впливає на зростання значущості української мови й вимагає від пасивного російсько-українського білінгва як свідомого, так і підсвідомого вдосконалення знання української мови та вмінь користуватися нею. Часто це відбувається завдяки численним повторам дикторами телебачення й радіо клішованих рекламних фраз, використанню ситуативного мовлення, в основі якого лежать найпоширеніші у побутовій реальності людини факти, дії. На жаль, відсутність самобутності, орієнтація на зразки рекламної продукції країн з іншими культурними традиціями та менталітетом громадян, недосконалий науковий підхід до складання рекламних текстів (мовні недоліки, слабка орієнтація на менталітет місцевих мешканців) у ряді випадків роблять україномовну рекламу в Одесі невдалою.

1. **Бове К. Л., Аренс У. Ф.** Современная реклама. Пер. с англ. — Тольятти, 1995.

2. **Землянова Л. М.** Реклама в период гиперсигнификации // Вестн. Моск. ун-та. Сер. 10: Журналистика. — М., 1995. — №3.

3. **Лисица Н. М.** К вопросу о социолингвистических особенностях рекламных текстов // Вестн. Харьк. ун-та. Вып. 367: Структурно-семантическое и прагматическое описание романских и германских языков в дидактических целях. — Харьков, 1992.

4. **Музыкант В. Л.** Реклама: международный опыт и российские традиции. — М., 1996.

5. **Степанов Е. Н.** Лексико-семантическая деривация профессиональных аргументов одесситов // Знак. Символ. Образ: Мат-ли міжвуз. наук. — практ. семінару з проблем сучасної семіотики. — Черкаси, 1999. — Вип. 4.

6. Степанов Є. М. Мовна ситуація в Одесі напередодні 2000 року // Четвертий міжнародний конгрес українців: Південь України: Доповіді та повідомлення. Одеса. — Одеса, 1999.

Т. Ю. Ковалевська

ВЕРБАЛЬНІ ВИЯВИ АВТОСТЕРЕОТИПІВ

Когнітивний поворот лінгвістичної науки до мовної особистості як медіума при зануренні у трансцендентну площину мовного буття зумовлює необхідність аналітичного реконструювання актуальних детермінант мовця, пов'язаних перш за все з його ментальними характеристиками. Багатозначність терміна ментальність, менталітет спричиняє до неодноманітності у його трактуванні, де він найчастіше пов'язується з раціональністю, чим підкреслюється його відповідність первинній, "сапієнсній" природі людства. Але ж за К.-Г. Юнгом модель психіки містить п'ять функцій: мислення, почування, відчуття, інтуїцію і трансцендентність, які становлять своєрідний психофункціональний континуум і спричиняють до розуміння менталітету як неподільного комплексу раціонально-ірраціональних характеристик людської психіки.

Сучасні дослідники, підкреслюючи, що "формування менталітету завжди відбувається в певному соціокультурному контексті" [31:191], розуміють цей етнонаціональний модус мислення як такий, що становить спільне психологічне підґрунтя певної культури і дає "змогу безладний потік різноманітних вражень спрямувати свідомістю і душею у рідне поле діяльності" [23:187]. Дефінуванням національної ментальності як шару "людської свідомості, який не прорефлектований, не усвідомлений повністю, потаємний від самих його носіїв" [31:57] наголошується на його психосемантичній континуальності, пов'язаній з глибинними структурами, інтеріоризованими у площині колективного підсвідомого, яке є "певною сукупністю... стереотипів поведінки" [36:132]. Цим фактом актуалізується психонетичний принцип сучасних гуманітарних досліджень [27:40], який "поширює галузь усвідомленої маніпуляції смислами" [6:25] за рахунок фіксації таких межових понять психічного комплексу, як підсвідоме, чи ж колективне підсвідоме,

де "утримується весь духовний спадок людської еволюції, що відродився в структурі мозку кожного індивідуума" [35:168]. Отже, ментальність являє собою усталену аксіоматику смислових орієнтацій потенційної діяльності, пов'язану з раціонально-ірраціональним діапазоном можливих мисленневих реакцій та поведінкових комплексів. Я. Радевич-Винницький у цьому аспекті зазначає, що "ментальність обумовлює, визначає особливості душі, серця і розуму" [25:199], і, корелюючи з факторами пристрасті, волі та розуму в трієстій моделі національного характеру С. Мадаріаги, окреслює, на нашу думку, основні напрямки ментальних актуалізацій.

Видатні українські учені М. Костомаров, Д. Чижевський, В. Липинський, М. Драгоманов, М. Грушевський, О. Кульчицький та ін., звертаючись до феномену українського менталітету, виокремлювали подібні риси, характерні для логіко-емоційного життя та власне вольових настанов нації. Так, М. Костомаров зазначав, що "у вдачі українського народу переважає особиста воля" [16:321]. Душевні особливості нації підкреслює Д. Чижевський: "безумовною рисою психічного складу українця є емоціоналізм і сентименталізм, чутливість та ліризм... Поруч з цими рисами стоять і індивідуалізм та стремління до свободи в різних розуміннях цього слова" [21:19], акцентуючи на емоційній домінанті українства. Цей факт, на нашу думку, можна вважати свідченням на користь високонтекстності української культури взагалі, оскільки глибинна емоційність національного менталітету характеризує колективістські культури на відміну від низькоконтекстних індивідуалістичних [див. 39].

Унезалеження України спричинило до актуальності наукових розвідок, пов'язаних з дослідженнями ментальності, оскільки треба "знати, хто ми є, аби будувати державу, адекватну нашій вдачі" [33:1У]. Учені відзначають, що українському світобаченню передусім властивий універсалізм, "певним центром якого виступає "жіноче начало", втілене в образі (архетипі-Т. К.) "доброї матері-землі" [23:194], який "вербалізується в багатьох варіантах, одним з яких є матір-природа (добра земля), що переноситься на рідну землю взагалі (неньку-Україну)" [10:166]. Наголошується також і на пріоритеті морального, консерватизмі, зумовленім традиційністю поглядів, почутті "власної гідності та поваги до гідності

чужої, схильності до певних зовнішніх форм, що традиційно встановилися" [36:172] і зрештою реалізувалися в індивідуалізмові, який "виявляється у тому, що називається отаманщиною. Це знову лірична втеча від твердих форм, від гарантованих берегів, від загального і кінцевого" [7:55]. Підкреслюється горизонтальність українського менталітету, кордоцентричність, споглядальність і разом з цим- толерантність, правдошукання, душевне багатство, глибинне осягнення першоструктури буття, висока релігійність, бо ж "народ, якому властиве всепрощення- "християнський народ" [25:202]. Останнє яскраво вербалізується в паремійних прикладах, моралі і життєвих настановах українців, а також підтверджується нашими експериментальними даними (див. нижче) і відзначається представниками Української Церкви (йдеться про нашу бесіду з настоятелем Української Церкви Різдва Христового отцем Олександром). Як видно, опис феномену ментальності як глобальної психологічної універсалиї є конче складною проблемою, бо торкається глибинних імплікатур етносу, вияв яких ускладнений розмаїттям їхніх психосемантичних взаємозв'язків і кореляцій, що зумовлює багатомірність смислових конденсацій і змішувань та відповідних дефінувань. Оскільки ж ментальність, пов'язувана з підсвідомим, яке, за Ж. Лаканом, являє собою "ту частину конкретного мовлення в його трансіндивідуальній якості, якої не вистачає суб'єкту, щоб поновити цілісність (континуальність) його свідомого (тобто дискретного) мовлення" [19:98], і співвідносна з духом нації, то особливої актуальності набуває аналіз її (ментальності) мовленнєвого вияву, оскільки "людина лінгвізує свій світ... Людина живе у світі, перестворюванім безперервно за допомогою її власної мови" [37:115], яка "концентрує енергію духу" [32:273] і сама є "духовною енергією народу,... закарбованою у певних звуках" [11:349]. Таким чином, до аналізу ментальних орієнтирів має обов'язково залучатись лінгвістичний аспект, інтерпретований у соціальному контексті особистісної та етнічної психології і філософських універсалиї, бо на сьогодні принцип експансіонізму [17:207] є інструментарем не тільки для лінгвістичної галузі знань, а й для всієї загальнонаукової методології, скерованої на багатомірний, комплексний аналіз феноменів людського буття.

На особливу увагу в цьому аспекті заслуговують дослідження

у галузях психо- та етнолінгвістики, соціоніки та нейролінгвістичного програмування, зокрема, у межах яких актуалізуються міжнаукові зв'язки мовознавства з психологією, логікою, семіотикою, філософією, нейрофізіологією, культурологією, етнологією тощо, а отже, забезпечується стереометричність аналізу.

Соціоністські традиції ґрунтуються на психоаналізі З. Фрейда, базовій типології К.-Г. Юнга та теорії інформаційного метаболізму А. Кемпінського і становлять собою функціональне поєднання аспектів психології, соціології та інформатики, скероване на опис інформаційної структури людської психіки. Фундатором цієї новітньої галузі є литовська дослідниця А. Аугустинавічуте, яка деталізувала і творчо розвинула зазначені теорії, спираючись на те, що неадекватність інтерактивного спілкування детермінується специфічністю особистісних фільтрів сприйняття, оригінальність, виключність яких і формує інтелектуальний тип людини, визначаючи "спосіб, у який індивід сприймає інформацію ззовні і якій селекції цю інформацію піддає" [3:15]. Послідовники А. Аугустинавічуте застосували особистісну теорію інформаційного метаболізму до аналізу соціальної психіки і розробили цілу низку нових інтелектуальних технологій, які використовуються у педагогіці, кадровому менеджменті, в розробці систем штучного інтелекту тощо. Розроблені методи інтегральної соціоніки, як зазначають учені, "дають змогу встановити і чітку структуру ментальності етносу" [8:14]. Так, були встановлені фрагменти ментальних моделей етносів Росії, США та України, де представникам української ментальності властива "інтроверсія... Велике значення надається міжособистісним, родинним і соціальним відносинам. Невисока здатність протистояти зовнішньому тискові... Генерація ідей переважно в гуманітарній сфері. Віра у свою особливість, виключність... Орієнтація на минуле, "славні традиції", консерватизм" [8:26], що взагалі співпадає з положеннями класиків української філософської думки. Звичайно, на сьогодні результати соціоністських досліджень є досить актуальними, оскільки можуть використовуватися в гуманітарних, соціальних, інформаційних та політичних технологіях, скерованих, зокрема, на пропаганду, агітацію, рекламу. Але ж категоричність, з якою пропагуються ці досягнення, часом викликає "апокаліптичну" напругу і роздрато-

ваність, приміром, коли зазначається, що "держави і спільноти, які не зможуть чи не захочуть використовувати методи соціоніки, можуть втратити з часом свої переваги" [8: 29]. Цей факт свідчить, як ми вважаємо, про "недостатність" комунікативного інструментаря соціоніки і неувагу до лінгвістичних аспектів взагалі, що підтверджує думку про необхідність застосування комплексного підходу у вивченні такого складного явища, як ментальність, де мають враховуватися не тільки психологічні чинники, а й обов'язково- мовленнєве існування людини, її "вербалізований ментальний лексикон" [27:63].

У цьому аспекті ми вважаємо перспективною галузь нейролінгвістичного програмування (НЛП), яке органічно поєднує аналіз психофізіологічного і мовленнєвого існування людини, кваліфікуючи особистість як неподільну єдність фізіології та психосистеми (глибинна структура), умотивованість якої реалізується на рівні вербальної поведінки і аналогових сигнатур у поверхових структурах. Увага до репрезентативних систем особистості тут корелює з гіпотезою подвійної атрибуції П. Рікера, де наголошується на тому, що "початковими базовими особливостями є тіла, оскільки вони відповідають у первісній якості критеріям локалізації в єдину просторово-часову схему" [26:44] і виступають фактором, який інтегрує людину до універсальної площини суспільної сутності.

Глибинні структури особистості тут пов'язуються з рівнями духовності (співвідносною з архетипами колективної свідомості К.-Г. Юнга), самоідентифікації, настанов і цінностей та власне здібностей, які актуалізуються на рівні поведінки та оточення [12:95]. Як бачимо, це відповідає усталеному в сучасній психології погляду на структуру індивідуальності і є деталізацією відомої схеми С. Рубінштейна, орієнтованої на виділення у відповідному аспекті шарів скерованостей, знань, умінь і навичок та індивідуально-типологічних особливостей. Зазначимо, що умотивованість людської діяльності в НЛП ґрунтується здебільшого на персонологічних концепціях психогенетичного підходу, які відповідають первинній настанові НЛП — бути "мистецтвом особистісного удосконалювання".

Оригінальність індивідуальної репрезентації тут пояснюється,

зокрема, і особистісними метапрограмами, які існують "у кожного з нас на рівні психіки... і пропускають через певний фільтр все намічене нами" [1:59]. До основних метапрограм належать екстернальна/інтернальна особистісна референція, відцентрово-доцентрова мотивація, зіставно-протиставний фокус порівнянь, аксіосистемні ідентифікації, пов'язані з ціннісним маркуванням певних сегментів дійсності, та суб'єктивно-об'єктивні пріоритети у процесах спілкування [20]. Указані метапрограми (зазначимо, що кількість виділюваних ученими метапрограм різна і ми зупиняємося на найчастотніших і найактуальніших з нашої точки зору), отже, фіксують власне особистісні скерованості і мотиваційні уподобання, інтерактивні напрямки перцепції та шляхи інформаційної діакритизації дійсності. Метапрограми (МП) є певною організаційною структурою, "в якій задіяно особливості індивідуальних репрезентативних систем, нейрологічну організацію, здатність сприйняття з трьох різних позицій, особливості взаємодії когнітивного свідомого розуму з творчим безсвідомим, особливості уваги, а також інші фільтри сприйняття" [30], що дозволяє вважати МП певним "силовим полем", в якому сконцентровано концептуальну інформацію про когнітивну та аксіосистемну орієнтованість особистості, актуальну (для індивіда) сегментацію дійсності та пріоритетні шляхи кодування/декодування релевантних сенсорних блоків. Таким чином, йдеться про відбиття у МП особистісного модусу мислення, що, у свою чергу, дозволяє вважати їх певними корелятами феномену ментальності, оскільки МП "визначають якості і взаємозв'язки переживань і інформації, яка відтворюється тою чи іншою когнітивною стратегією" [12:267] і є "ключовими моментами у процесах мотивації і прийняття рішення" [22:189]. Це розкривається через виокремлення характерологічних рис, які відрізняють особистості одна від одної і містять концептуальні ознаки, що інтегруватимуться у структурований комплекс індивідуальної "самості". Таким чином, можна припустити, що складники особистісної психоструктури корелюватимуть з наведеними МП. Але ж обсяг виокремлюваних характерологічних рис особистості в різних дослідженнях є неоднаковим через неспівпадання наукових точок зору щодо системотвірних потенцій виділюваних психоознак. У цьому питанні ми дотримуємося психо-

логічних теорій, що ґрунтуються на факторному аналізі, серед яких на особливу увагу заслуговують модель особистості "велика п'ятірка", що її укладено Л. Ф. Бурлачуком та С. Д. Корольовим на матеріалі української та російської мов [9], "Circumplex"-модель С. Шварца [38] та матриця складників особистісної психоструктури Л. Х'єлла і Л. Зіглера [34].

Перша з указаних моделей вичленовує як системотвірні елементи особистості фактори екстра/інтравертованості вищих психічних функцій, інтелекту, конформності/активності, емоційної стабільності та рівня соціальної адаптації. У "Circumplex"-моделі оцінювання особистісних і соціальних властивостей індивіда здійснюється за десятьма позиціями, які згруповано у два блоки, що відбивають за принципом біполярності особистісні вектори традиційності/проактивності та самоутвердження у спільноті/долання себе. У моделі Х'єлла-Зіглера особистісну психоструктуру теж представлено у вигляді комплексу, що складається з бінарних опозицій, які відбивають найхарактерніші шляхи самовиявлення. На думку учених, такими константами є 1. свобода-детермінізм; 2. раціональність-ірраціональність; 3. холізм-елементалізм; 4. конститутціоналізм-інвайроменталізм; 5. змінність-незмінність; 6. суб'єктивність-об'єктивність; 7. проактивність-реактивність; 8. гомеостаз-гетеростаз; 9. пізнавальність-непізнавальність. Як видно, до повторюваних ознак у наведених дослідженнях належать когнітивно-емоційна кваліфікація особистості, її референціальні характеристики, співвідносні з вольовими настановами, рівень соціальної адаптованості та пріоритетні шляхи інформаційної обробки. Указані характеристики, спроековані на комунікативну вісь (бо ж "тільки у діалозі, у взаємодії людини з людиною розкривається і "людина в людині", як для інших, так і для самої себе" [5:434]), співвідносні з певними МП і "лежать в основі людських уявлень про світ і про своє місце у цьому світі, а отже, визначають вчинки і поведінку людей" [13:52]. Так, відцентрово-доцентрова умотивованість передбачає "рух у напрямку до чогось позитивного чи від чогось негативного" [12:267], що корелює з гомеостатикою мотивації як такої, що скерована на зменшення особистісної напруги порівняно з вектором самореалізації, прагненням до реалізації мети, характерним для гетеростазу. Екстернальна/ін-

тернальна особистісна референція описує "процес використання людиною власних відчуттів, репрезентацій і критеріїв як основного джерела дій і виміру успішності цих дій" [12:269] і розглядається як "локус контролю", згідно з яким людина пояснює свої успіхи чи невдачі зовнішніми або внутрішніми причинами. Метапрограми зіставно-протиставного фокусу порівнянь орієнтовані на виявлення специфіки у процесах інформаційної обробки і реалізуються у виборі релевантних холістично-елементалістських стратегій, скерованих або на комплексність, "гештальт" сприйняття універсуму, або на його деталізацію, де "розмір узагальнення взаємопов'язаний з розвитком репрезентативних систем і домінуванням одного з двох типів мислення" [30] і т. і.

Отже, можна сказати, що МП як актуалізовані сегменти ментальності уособлюють суб'єктивні цінності, пріоритетні засоби обробки зовнішньої інформації та актуальні напрямки інтерактивного спілкування, що певною мірою відбиває особистісну психоструктуру в її співвідносності з дійсністю. Проте гносеологічні аспекти особистісної психології можуть бути екстрапольовані і на лінгвокультурні спільноти, бо оскільки "народи складаються з особистостей і стикаються між собою через посередництво особистостей, то все сказане про своєрідність і замкненість особистості застосовується і до народу" [24:161]. Ф. Кессіді у цьому аспекті зазначає: "кожна нація- це свого роду індивідуальність, жива цілісність, головними ознаками якої є особливості психічного складу і типів мислення" [15:37], що і дозволяє припустити релевантність указаних МП у дослідженні актуальних параметрів національної ментальності. Оскільки ж перетворення уявлень в поняття як виключно людську форму думки "можна здійснити тільки через посередництво слова" [24:30], а МП, які "скеровують і керують нашими мисленнєвими процесами" [12:266], відповідно "фільтрують наш досвід і ми передаємо його за допомогою мови, то певні патерни мови виявляються типовими для певних метапрограм" [22:89]. Отже, глибинна нейропсихологічна детермінованість МП як специфічних індикаторів особистісної психоструктури реалізується у поверхових структурах мовлення, одним з аспектів аналізу якого в НЛП є метамодельна ідентифікація. Метамодельні маркери пропонуються в НЛП як засіб для поновлення

глибинного сенсу інформації, а отже, слугують певними позначками сенсових лакун поверхової структури повідомлень, концептуальне оформлення яких співвідносне, як зазначалось, з первинними процесами мисленнєвої діяльності, що діють у площині "архетипів колективного безсвідомого". У такому разі можна припустити, що мовленнєва ідентифікація (через метамодель, зокрема) сприятиме не тільки реконструкції актуальної інформативності, а й вилученню афектованих, за термінологією І. Канта, сенсових зон, які лексикалізуються відповідними номенами чи сигнатурами і корелюють з ментальними орієнтирами особистості-соціуму. Уживаність певних елементів метамоделі ми пов'язуємо з усталеною динамікою у процесах вербалізації мисленнєвої континуальності, що і зумовлює специфічність мовленнєвих об'єктивацій, ототожнюваних з поняттям лінгвоментальності. Таким чином, маємо ланку ментальність (МП)- лінгвоментальність (мета-модель, зокрема), де ментальність відбивається у метапрограмах, вербалізація яких передбачає метамодельну маркованість, що допомагає зрозуміти особливості акцентованих зон.

Факти метамодельної маркованості реалізуються на лексико-семантичному та морфолого-синтаксичному рівнях, що дає змогу їх досить чіткої фіксації. Ураховуючи наведені положення, ми здійснили спробу експериментального виявлення певних ментальних орієнтирів (МП) українців, актуалізованих у площині вербаліки та власне психологічних мотивацій і скерованих на актуалізацію автостереотипів, оскільки загальна емпатична комунікація передбачає перш за все розуміння себе "самого як іншого" [26], уміння розкодувати внутрішню систему власного "я". В нашому експерименті взяли участь 76 студентів ОНУ (філологічний факультет), українців за національністю, яким пропонувались 4 блоки завдань. У першому блоці, скерованому на власне автостереотипні характеристики, студенти мали назвати 5 основних рис, що, на їх думку, властиві українцям. Це завдання дублювалось у 4 блоці, де з наведених 26 ознак, співвідносних з 10 провідними критеріями, треба було вибрати 10, в яких найяскравіше відбивається національний характер. Методика проведення експерименту та перелік психоознак співвідноситься з теорією "Circumplex"-моделі С. Шварца [38]. У такий спосіб було отримано близько 760 відпо-

відей, статистичний аналіз яких свідчить про культурологічну орієнтованість аудиторії до метисованого типу з "гарячою" домінантою, де "дозволяється співіснування і взаємодія вербальних та невербальних імплікатур конфліктного характеру" [29:31]. Це підтверджується і пріоритетністю тяжінь до самовизначення, універсалізму та гедоністичних мотивів порівняно з невисоким рівнем конформності, традиційності та безпеки.

У першому блоці актуальними вважались такі риси (наведено найхарактерніші): гостинність(28), працьовитість(20), щирість(20), волелюбність(17), доброта(16), любов до їжі(15), доброзичливість(14), зберігання та шанування своєї культури-вірність традиціям(14), героїчність(12), весела вдача(11), співучість(11), патріотизм(9), шанобливість-до батьків і взагалі(7), дружелюбність(6), емоційність(6), лінощі(6), пияцтво(6), привітність(6), довірливість(5), розум(5), краса(4), лагідність(4), хазяйновитість(4), чесність(4), балакучість(3), гумор(3), комунікативність(3), кордоцентричність(3), людяність(3), мрійливість(3), мудрість(3), незалежність(3), оптимізм(3), простота(3) тощо. Указані характеристики цікаво порівняти з автостереотипами російського студентства, які свідчать, що "російська культура "м'яка", тут на першому плані- неформальні, "душевні" людські відношення, росіянин добродушний, чуйний, щедрий і гостинний, веселий і безтурботний" [14:214]. Ми ж можемо припустити, що ідентична "м'якість" українців є концентрованішою, раціональнішою (що, до речі, відбивається певним чином і у фонетичній системі мови- збереженні вокалічної інформації у більшості позицій, консонантної енергії тощо).

Третій блок мав допоміжний характер і скеровувався на уточнення автостереотипних уявлень через застосування методики З. В. Сікевич, ґрунтованої на оцінюванні за 5-бальною шкалою пареміологічних одиниць як таких, що відповідають або не відповідають національному характерові [28]. З наведених нами 24 прислів'їв, деякі з яких дублювались, актуальні (йдеться про перевагу позитивних оцінок більше, ніж у 50%) окреслюють пріоритети таким чином: за патріотичної переваги "власного" над "чужим" ("лучше своє латане, ніж чужее хватане": "5"-38, "4"-20, "3"-9, "2"-6, "1"-3 та майже тотожне оцінювання "чи сіре, чи чорне, а все своє

добре") студенти схильні були вважати типовими для українців соціокультурну адаптованість ("в чужій церкві свічок не поправляй": "5"-31, "4"-31, "3"-7, "2"-2, "1"-5), індивідуалістичні характеристики ("своя сорочка ближча до тіла": "5"-33, "4"-20, "3"-16, "2"-2, "1"-4 та тожогні "моя хата с краю, нічого не знаю" і "брат мій, а хліб їж свій), щирість ("з перцем- не з перцем, аби з щирим серцем": "5"-61, "4"-10, "3"-3, "2"-0, "1"-2), сміливість і гордовитість ("аби не лежачого татари взяли": "5"-34, "4"-26, "3"-7, "2"-5, "1"-4), релігійність ("без Бога- ні до порога": "5"-33, "4"-23, "3"-14, "2"-3, "1"-3), волелюбність ("життя не має ціни, а воля дорожча за життя": "5"-59, "4"-13, "3"-2, "2"-0, "1"-1), національну терплячість ("з дужим борються, з багатим судиться- так лучче покинь": "5"-27, "4"-23, "3"-12, "2"-11, "1"-2 та подібне "авжеж: не все битимуть, колись і перестануть"). Менш характерними виявились пияцтво ("до церкви- то й грязько, а до шинку- хоч попід тином": "5"-23, "4"-19, "3"-18, "2"-7, "1"-8), войовничість ("ганьбою не візьмеш, так силою діймеш": "5"-8, "4"-23, "3"-26, "2"-9, "1"-9), лінощі ("аби день до вечора": "5"-13, "4"-15, "3"-25, "2"-8, "1"-14), що в основному корелює з результатами першого та четвертого блоків. Додамо, що фактичний матеріал добирався зі "Збірки малоросійських прислів'їв та приказок" Олександра Васильовича Шишацького-Ілліча [18:45-118].

Питання третього блоку мали на меті виявити локалізацію контролю (локус контролю) як особистісної властивості, що характеризує схильність людини приписувати відповідальність за результати своєї діяльності зовнішнім силам або власним здібностям і зусиллям. Це явище ґрунтується на феномені каузальної атрибуції, процеси якої, за думкою Г. Андрєєвої [2], становлять основний зміст інтерактивного існування людини. Студенти мали закінчити речення, пов'язані з каузальною аргументацією позитивних/негативних ситуацій. Відповіді дають змогу твердити про наявність більшості екстернальних альтернатив, щоправда, за певної актуальності інтернальних тенденцій.

Крім того, експеримент скеровувався і на виявлення відцентрово-доцентрових експлікацій в особистісній аксіосистемі студентів. Зазначимо, що методика проведення цього дослідження є трансформованим відповідником тесту-питальника Є. Рогова [4:131-

135], де в нашому варіанті вирішено було надати експерименту більшої "вербалізованості". Студентам теж пропонувалось закінчити речення. Отримані результати засвідчують доцентрову орієнтацію студентства, скеровану на перевагу проактивних настанов порівняно з відцентровими. Цікаво, що вербальні вияви останніх передбачають вживання сегментів не/ні, які в НЛП вважаються стресогенними факторами.

Отже, вважаємо, що поєднання лінгвістичних, психологічних та соціологічних методик у виявленні автостереотипів є релевантним засобом досліджень, результати яких можуть застосовуватись для емпатичного конструювання як загальної комунікації, так і міжособистісної взаємодії.

1. **Алдер Х.** НЛП: современные психотехнологии. — СПб, 2000.
2. **Андреева Г. М.** Социальная психология. — М., 1996.
3. **Аугустинавичюте А.** О дуальной природе человека. — К., 1997.
4. **Батаршев А. В.** Психодиагностика способности к общению, или как определить организаторские и коммуникативные качества личности. — М., 1999.
5. **Бахтин М. М.** Проблемы поэтики Достоевского. — М., 1972.
6. **Бахтияров О. Г.** Постинформационные технологии: введение в психонетику. — К., 1997.
7. **Братасюк М.** Исторична доля та дух українського етносу// Культурне відродження в Україні. — Тернопіль, 1993.
8. **Букалов А. В.** Соционика: гуманитарные, социальные, политические и информационные интеллектуальные технологии XXI века// Соционика, ментология и психология личности. — 2000. — №1.
9. **Бурлачук Л. Ф., Королев Д. К.** Адаптация опросника для диагностики пяти факторов личности// Вопр. психологии. — 2000. — №1.
10. **Вороновська Л.** Вербалізація етнічних архетипів у релігійному житті українців// Християнство й українська мова. — Львів, 2000.
11. **Гумбольдт Вильгельм фон.** Избранные труды по языкознанию. — М., 1984.
12. **Дилтс Р.** Моделирование с помощью НЛП. — СПб, 2000.
13. **Дюби Ж.** Развитие исторических исследований во Франции после 1950г. // Одиссей. Человек в Истории. — М., 1991.
14. **Кармин А. С.** Основы культурологии. Морфология культуры. — СПб, 1997.
15. **Кессиди Ф.** Народ и нация//Философская и социологическая мысль. — 1992. — №6.
16. **Костомаров М. І.** Мысли южнорусса// Слов'янська міфологія. — К., 1993.
17. **Кубрякова Е. С.** Эволюция лингвистических идей во II половине XX века // Язык и наука конца XX века. — М., 1995.

18. **Кудрявцева З.** Пареміологічна спадщина Олександра Шишацького-Ілліча. — Чернігів, 1999.
19. **Лакан Ж.** Семинары, книга II: "Я" в теории Фрейда и в технике психоанализа. — М., 1999.
20. **Любимов А.** Мета-программы. Dokument HTML- [http://www. syntone. ru/ lubimov/index](http://www.syntone.ru/lubimov/index).
21. **Нариси з історії української філософії.** — К., 1992.
22. **О'Коннор Дж., Сеймор Дж.** Введение в нейролингвистическое программирование. — Челябинск, 1997.
23. **Основи етнодержавознавства.** — К., 1997.
24. **Потебня А. А.** Мысль и язык. — М., 1999.
25. **Радевич-Винницький Я.** Україна: від мови до нації. — Дрогобич, 1997.
26. **Рікер П.** Сам як інший. — К., 2000.
27. **Селиванова Е. А.** Когнитивная ономаσιология. — К., 2000.
28. **Сикевич З. В.** Русские: образ народа. — СПб, 1996.
29. **Сорокин Ю. А.** Вербальные и невербальные этнические имплицатуры// International Conference "Concepts of humans and behavior patterns in the cultures of the east and the West: interdisciplinary approach". — М., 1998.
30. **Сухинин И.** Фильтры мета-программ. Dokument HTML- [http://www. nlpcenter. ru/ magazine/2/suhinin](http://www.nlpcenter.ru/magazine/2/suhinin).
31. **Феномен нації.** Основи життєдіяльності. — К., 1998.
32. **Флоренський П. А.** У водоразделов мысли. Соч. Т. 2. — М., 1990.
33. **Храмова В.** Вступ // Шлемкевич М. Загублена українська душа. — К., 1992.
34. **Хелл Л., Зиглер Л.** Теории личности (Основные исследования и применение)-СПб, 1997.
35. **Юнг К.-Г.** Архетипи колективного несвідомого// Читанка з історії філософії у 6 книгах.
36. **Юрій М. Т.** Етногенез та менталітет українського народу. — К.,1997.
37. **Moss D., Keen E.** The Nature of Consiousness, The Existential-Phenomenological Approach, 107-120// The Methaphors of Consiousness. — New York: London, 1981.
38. **Schwartz S. H.** Cultural dimensions of values: Toward an understanding of national differences// Kim U., Triandis H., Yoon G. (eds.). Individualism and collectivism. — London, 1992.
39. **Triandis H. C.** Culture and social behavior. — N. Y., 1994.

МАТЕРІАЛИ ДО ЕТИМОЛОГІЧНОГО СЛОВНИКА ОЙКОНІМІВ УКРАЇНИ

Найменування населених пунктів, які проаналізовано нижче, об'єднані на основі спільної словотвірної моделі на **-uni* > **-unь* (у пізньопраслов'янський період). У них збережено ряд апелятивів, відсутніх у доступних нам лексикографічних джерелах, а також пропущених в етимологічних словниках слов'янських лексичних старожитностей [34; 40].

Голинь (Івано-Франківська обл.). Споріднене з блр. *Галынь* — ойконім на Гродненщині [17:65], рос. *Голынь* — поселення у Брянській обл., укр. *Каменка-Голынь* — на Ровенщині [39: II, 420], *Golinja* — топонім у Хорватії [35:170], чеськ. *Holym* — ойконім [38: I, 673], пол. *Gojuc* — лімнонім у бас. Обри [36:146]. Пор. ще антропонім *Голыня*, 1635 р. — путивльський козак [1:7], а також похідні: р. *Голынка* — в бас. Оки [24:174], мікротопонім *Галынька* — у Гродненській обл. [12:55], ойконіми *Галынка* [2], структурно ускладнені вторинним -к-, у Мінській та Брестській обл. [15:38; 19:66], *Галыниця* — на Могильовщині [18:49] та ін. На основі цих фактів імовірна реконструкція праформ **Golunь* у якості праойконіма. Його можна кваліфікувати як семантичне похідне від апелятива **golunь*, мотивованого прикметником **golь* (*жь*). Продовження псл. **golunь* убачаємо в укр. діал. голиня “відкрите поле” [9:1, 548] < *голинь* (під впливом словотвірної моделі на **-a*, **-ja*), рос. діал. *голынь* “ділянка без будь-якої рослинності” [13:71], (похідному) *голыночка* “спідня рубашка” [23:IV, 37] тощо. Версія про зв'язок ойконіма *Голинь* (1396 р. — *Holun*, 1785-1788 рр. — *Hoіyni*) із ОН Голина+**-jь* [28:77] не переконує з огляду на функціональні особливості індивідуально-посесивного форманта *-j-* та вокалізм суфіксальної морфеми.

Гордия (Львівська обл.). Рефлекс псл. **Gьrdunь* < **gьrdunь* — додаткова ілюстрація до статті псл. **gьrdyni* [34:7, 207]. Пор. ще антропонім блр. *Гордына*, 1517 р. [11:981].

Ірдинь, Ірдинівка (Черкаська обл.). Обидві назви взаємопов'язані з гідронімом *Ірдинь* [2] у цій же області [22:223]. Продовжують першопочаткове **Rьdunь*, корінь якого мотивований дієсловом **rьdmi* (: рос. рдеть “красніти”, чеськ. *rditi*, “т. с.” тощо [27:III,

453]). Анлаутне *l* — з'явилося в результаті занепаду зредукованого *-ъ-* після сонорного.

Лютинськ (Ровенська обл.). Вторинна форма (пор. під 1576 р. — *Лутынскъ*), як справедливо відзначив Я. О. Пура [14:95]. Дериват із релятивним суфіксом *-ськ* від контактного **Лутинь* < незбереженого **лутинь*. Сюди ж ойконім рос. *Лутына* (колишня Олонецька губ. [39:V, 263]), переоформлений під впливом актуальної моделі іменних основ жін. роду на *-а*. Стосовно твірної бази для **lētunь* (**Lētunь* пор. псл. **lētь/*lētō/*lēta* [34:16, 150-151]).

Мединя (Івано-Франківська обл.). Споріднене з рос. *Медынь*, 1389 р. — ойконім у Калузькій обл. [8:34], для якого запропоновано балтійську генезу [25:116], *Медынь*, (похідними) *Медынка*, *Медынской* — назви водних об'єктів у гідросистемі Оки [24:43, 46], укр. *Медшнь* — назва лісу, “де найбільше збирали меду” (с. Томашгород Рокитнівського р-ну Ровенської обл. [6:243]), пол. *Medunia* — гідронім у бас. Сяну [37:113] та ін. Із первісного **Medunь*, мотивованого відповідним апелятивом (: рос. діал. *медвя* “рослина [яка?]”, *медвянка* “джміль” [21:18, 75]).

Остриня (Івано-Франківська обл.). Одна з перших його фіксацій датується 1450 р.: “у *Острынь*” [4:97]. Як і блр. (похідне) *Астрынка* — мікротопонім на Гродненщині [12:21], сягає прототипу **Ostrunь*. Останнє пов'язане з апелятивом **ostrunь* (: блр. діал. *вастрыня* “гострота в інструментах” [30:43]), похідним від **ostrь* (*jь*).

Рогиня (Івано-Франківська обл.). Може зіставлятися з блр. *Рагнь* — ойконім на Гомельщині [16:143], *Рогня* — куток села на Туровщині [26:V, 394], р. *Рагнь*, поле *Рагні* — у Гродненській обл. [17:208], (вторинним) *Roginska gorca* — назва поселення у Словенії [35:378]. Пор. ще (вторинне) рос. *Рогинин* Тимофей, 1613 р. (Рязанський пов. [7:34]). Рефлекси псл. **Rogunь*. Версії Д. Г. Бучка (від особової разви **Рогин* + суф. *-je* [4:105]) та М. Л. Худаши (посесив на **-ъja* від ОН **Рогинь* [28:176]) не переконують з огляду на словотвір. Більш прийнятний, на наш погляд, зв'язок з ОН **Рогиня* [28:176].

Сварині (Ровенська обл.). Споріднене з блр. *Сварынь* — ойконім у Брестській обл. [15:114], (похідним) пол. *Swarzynka* — гідронім у бас. Вепша [37:138]. Із **Svarunь*, співвідносним зі **svariti*(ск), **svara/*svarь* [27:III, 569]. Пор. також антропонім *Сварь* [20:173]. Непереконливо в [14:122] (із ОН **Сваринь* або від імені **Свариньгь*).

Стогинь — назва колишнього хутора (між сс. Заболотці та Лугове) у Бродівському р-ні Львівської обл. [3:279]; ще як урочище в с. Лугове [2:169]. Тлумачиться у зв'язку з незасвідченим антропонімом **Стогинь*. При цьому зазначається, що генезис та семантика останнього неясні. Припущення ж про те, що “це композит з препозитивним компонентом *Сто-* і постпозитивним *-гинь*” [29:89], на наш погляд, малоімовірне. Швидше за все, *Стогинь* — дериват на *-инь* від апелювальної основи *смог* “стіжок”: **Stogynь*. Рефлексами цієї праформи виступають рос. (похідні) *Смогинское* — ойконім у колишній Ярославській губ. [39:VIII, 573], *Смогинин* Микула, XV ст. (Білоозеро [5:300]) — антропонім.

Честині (Львівська обл.). Існує науково обґрунтована версія про зв'язок цього найменування з реально засвідченою ОН *Честа* + *-ин-* [28:230], зважаючи на фіксацію *Czestyn* (1446 р. і пізніше). Проте остання форма може бути какографічною, з **Czestyc* < **Иьstynь* — відіменне похідне на *-унь* із первісним значенням “поселення Честині”. Кореневе **Иьst-* при цьому співвідноситься з псл. **ubstь*, а також композитними утвореннями на зразок **ubstibogь*, **ubstiborь*, **ubstimirь* та ін. [34:4, 174].

Чолгині (Львівська обл.). Із першопочаткового **Иьлгунь*. Стосовно словотвірні-мотиваційні засади пор. похідні від псл. **uьlga* / **uьlgь* [10:107-108].

Ці, а також прокоментовані нами [31; 32:20-21; 33:28-30] деякі інші назви населених пунктів не вичерпують усього реєстру ойконімів України, утворених на основі однієї з архаїчних словотвірних моделей на **-унь*. Її опис, а також створення сукупного корпусу слов'янських ойконімних архетипів на **-унь* заслуговує монографічного дослідження.

1. **Акти** Московского государства / Ред. Д. Я. Самоквасов. — СПб., 1901.
2. **Археологічні** пам'ятки Прикарпаття і Волині ранньослов'янського і давньоруського періодів. — К., 1982.
3. **Броди** і Брідщина: Історико-мемуарний збірник / Ред. Б. Зробок. — Львів, 1998. — Кн. 2.
4. **Бучко** Д. Г. Походження назв населених пунктів Покуття. — Львів, 1990.
5. **Веселовский** С. Б. Ономастикон: Древнерусские имена, прозвища и фамилии. — М., 1974.

6. **Державний** архів Ровенської області. — Фонд Р-479, оп. 2, од. зб. 259.
7. **Документи** печатного приказа (1613-1615 гг.): Сборник / Сост. С. Б. Веселовский. Отв. ред. Б. В. Левшин. — М., 1994.
8. **Духовные** и договорные грамоты великих и удельных князей XIV-XVI вв. — М.; Л., 1950.
9. **Етимологічний** словник української мови: В 7 т. / За ред. О. С. Мельничука. — К., 1982-1989. — Т. 1-3.
10. **Козлова Р. М. И.** — е. *(s)kel — “гнуть, сгибать; крутить, вертеть” в славянской гидронимии. II // Ономастика та етимологія: Збірник наук. праць на честь 65-річчя І. М. Железняк. — К., 1997.
11. **Литовская** метрика. Т. I // Русская историческая библиотека. — Пб., 1903. — Т. 20.
12. **Мікратапанімія** Беларусі: Матэрыялы / Пад рэд. М. В. Бірылы. — Мінск, 1974.
13. **Полякова Е. Н.** От “араны” до “яра”: Русская народная географическая терминология Пермской области. — Пермь, 1988.
14. **Пура Я. О.** Походження назв населених пунктів Ровенщини. — Львів, 1990.
15. **Рапановіч Я. Н.** Слоўнік назваў населеных пунктаў Брэсцкай вобласці. — Мінск, 1980.
16. **Рапановіч Я. Н.** Слоўнік назваў населеных пунктаў Гомельскай вобласці. — Мінск, 1986.
17. **Рапановіч Я. Н.** Слоўнік назваў населених пунктаў Гродзенскай вобласці. — Мінск, 1980.
18. **Рапановіч Я. Н.** Слоўнік назваў населеных пунктаў Магілёўскай вобласці. — Мінск, 1983.
19. **Рапановіч Я. Н.** Слоўнік назваў населеных пунктаў Мінскай вобласці. — Мінск, 1981.
20. **Славянский** именовслов, или Собрание славянских личных имен в алфавитном порядке / Сост. М. Морозкин. — СПб., 1867.
21. **Словарь** русских народных говоров / Под ред. Ф. П. Филина и Ф. П. Сороколетова. — Л., 1966-1999. — Вып. 1-33.
22. **Словник** гідронімів України / Укладачі: І. М. Железняк, А. П. Корепанова, Л. Т. Масенко та ін. — К., 1979.
23. **Словарь** брянских говоров / Ред. В. И. Чагишева. — Л., 1984. — Вып. 4.
24. **Смолицкая Г. П.** Гидронимия бассейна Оки (Список рек и озер). — М., 1976.
25. **Смолицкая Г. П.** Задачи изучения топонимии Калужской области // Краеведческая конференция Калужской области (5): Тезисы докладов. — Обнинск, 1990.
26. **Тураўскі** слоўнік / Рэд А. А. Крывіцкі. — Мінск, 1982-1987. —Т. 1-5.
27. **Фасмер М.** Этимологический словарь русского языка. — М., 1964-1973. — Т. I-IV.
28. **Худащ М. Л.** Українські карпатські і прикарпатські назви населених пунктів. Утворення від слов'янських автохтонних відкомпонитних скорочених особових власних імен. — К., 1995.

29. Худаш М. Л., Демчук М. О. Походження українських карпатських і прикарпатських назв населених пунктів (відантропонімі утворення). — К., 1991.
30. Шатэрнік М. В. Краевы слоўнік Чэрвэншчыны. — Менск, 1929.
31. Шульгач В. П. Еволюція словотвірної моделі на *-уні (на матеріалі ойконімії Чернігівщини) (у друку).
32. Шульгач В. П. З історичної ойконімії Ровенщини (*Вербче, Немовичі, Нуговиці, Дубляни, Тутовичі, Любінь, Нараїв*) // Записки з ономастики. — Одеса, 1999. — Вип. 1.
33. Шульгач В. П. З історичної ойконімії Ровенщини (*Надчиці, Бриці, Дроздинь, Людінь, Тур'я*) // Записки з ономастики. — Одеса, 1999. — Вип. 2.
34. **Этимологический** словарь славянских языков: Праслав. лекс. фонд / Под ред. О. Н. Трубочева. — М., 1974-2000. — Вип. 1-27.
35. **Imenik mesta.** Pragled svih mesta i orlina, narodnih odbora srezova i polja u Jugoslaviji. — Beograd, 1956.
36. **Hydromimia Odry:** Wykaz nazw w ukiadzie hydrograficznym / Pod red. H. Borka. — Opole, 1983.
37. **Hydromimia Wisiy.** Cz. I: Wykaz nazw w ukiadzie hydrograficznym / Pod red. P. Zwoliczkiego. — Wrociaw etc., 1965.
38. **Profous A., Svoboda J.** Мъстнѣмѣна в Иечбѣх: Jejich vznik, рѣчодннвэзнам а змму. — Praha, 1947-1957. — D. I-IV.
39. **Russisches** geographisches Namenbuch / Begr. von M. Vasmer. — Wiesbaden, 1962-1980. — Bd I-X.
40. **Siownik** prasiowiacki / Pod red. F. Siawskiego. — Wrociaw etc., 1976. — T. 2.

О. І. Бондар

ВЗАЄМОДІЯ ДАТУВАННЯ З ІНШИМИ ТЕМПОРАЛЬНИМИ ПОЛЯМИ

Існують семантичні і формальні підстави для виділення в українській мові функціонально-семантичного поля (далі ФСП) датування [1:150-152]. Це поле виявляє досить помітну активність у взаємодії з іншими темпоральними полями. Аналізу цієї взаємодії і присвячена дана стаття.

Щодо ФСП акспектуальності, то взаємодія відбувається в основному з граматичною категорією виду. Спостерігається загальна тенденція: з датами, невеликими за інтервалом, форми недоконаного виду (далі НВ) не вживаються, що на більший інтервал вказує дата, то частіше вживаються форми НВ. У достатньо великому інтервалі, найчастіше з тижневими, місячними, сезонними датами, виступають необмежено-кратна і циклічна функції НВ, напр.: *У суботу й неділю він ходить тренуватися на тенісні корти.*

У таких же ситуаціях може виступати і узагальнено-процесна функція форми НВ, напр.: *У травні зеленіють жита*. В зонах нетеперішнього та в інфінітиві, крім того, форми НВ набувають узагальнено-фактичної функції: *Завтра вносити на "Друга дітей"* (М. Хвильовий); *Він приходив до майстра в четвер, але не застав*. Рідше така функція виступає при годинниковому датуванні: *Він приходив до майстра о п'ятій годині, але не застав*.

Як видно, форми НВ вживаються з датами або при часовій нелокалізованості, або при широкому інтервалі локалізованості. З датами, невеликими за інтервалом, може виступати лише узагальнено-фактична функція форми НВ, конкуруючи в тих самих категоріальних ситуаціях із формами ДВ у конкретно-фактичній функції і являючись водночас відносно антонімічною формою [3:83]. З неінтервальними датами форма НВ вживається також у вторинних функціях: *О п'ятій годині він приходив до нього, але не застав*.

Тісніший зв'язок ФСП датування і часової локалізованості. Віднесення дії (стану, події) до тієї чи іншої дати — це теж локалізація її в часі. Що менший інтервал займає дія, то вона локалізованіша. Звичайними для точкових дій є годинникове, добове, тижневе, місяцеве, сезонне датування (псевдодатування): *Уранці 3 серпня 1492 року, в п'ятницю, з андалузького портового міста Палоса... вийшли в море каравели "Нинья", "Пінта", і "Санта-Марія" ("Наука і суспільство")*; *О дев'ятнадцятій годині двадцять хвилин Генріх зійшов на станції Шамбері* (Ю. Дольд-Михайлик); *Вранці, удосвіта, —... з крана підйомного крапля у море паде* (М. Стрельбицький).

Точкова локалізованість перформативного типу взагалі не може мати датування, крім псевдодатування за загальним періодом, оскільки перформативи прикріплені до моменту мовлення за своєю природою: *В таку урочисту мить я запрошую вас відвідати наш комбінат*.

Інтервальній локалізованості притаманне будь-яке датування, напр.: *Пізно вночі останнім із хутора виїхав Гнат Рева* (Г. Тютюнник) — добове; *Княгиня Ольга зробила, що замислила, — навесні 957 року вирушила до Константинополя* (С. Скляренко) — сезонне і т. д. Коли дія займає досить широкий інтервал, неможливим стає

датування за вужчим інтервалом: *Шумить гай* (не можна датувати годинами). Величина інтервалу часової локалізованості залежить від величини тривалості дати: *Ввечері розцвіла орхідея — В суботу розцвіла орхідея — Взимку розцвіла орхідея* (не можна: *Ввечері цвіте орхідея, В суботу цвіте орхідея* — пор. *Зима прийшла, а орхідея цвіте.*)

Узуальність, перехреснюючись із псевдодатуванням, утворює нову функцію — циклічність — регулярне повторення дії у певну дату. Цикли можуть бути добові: *А сходить ніч — і відьмою вночі Ти розгортаєш кажанові крила...* (Є. Маланюк); *Ранком Ваня вставав о восьмій годині, умивався* (В. Підмогильний). Для підкреслення функції циклічності дати вживаються у формі множини або з дериваційними префіксами, що вказують на повторюваність, напр.: *Чого він по ночах нупає, Тиняється все по узліссі?* (І. Драч); *Я щоночі вдвляюсь в застигли віконні екрани* (Б. Олійник).

Тижневі цикли вказують, що дія регулярно повторюється у певний день тижня, напр.: *По суботах ми збиралися в мого товариша обмінятися новинами*. Річні цикли вказують, що дія відбувається раз на рік. Тривалість дії залежить від псевдодати (день тижня, декада, місяць, сезон тощо): *А на Теплового Олексі сусіда виставляє бджіл на сонце* (Ю. Яновський); *У березні починали заготовляти традиційний напій — кленовий та березовий сік* (В. Скуратівський); *Улітку лисиці споживають також різних земноводних, ящірок, жуків та їхніх личинок* (Розповіді про тварин).

Різні цикли можуть схрещуватися, сумішатися, утворюючи складнішу функцію подвійної циклічності, напр.: *Ви знаєте, як липа шелестить У місячні весняні ночі?* (П. Тичина); *У жовтні молодь починала збиратися і на традиційні вечорниці та досвітки* (В. Скуратівський). Іноді можуть сумішатися всі три цикли, напр.: *У суботні осінні вечори ми збираємося попиту кави, обмінятися новинами.*

У стилі художньої літератури, особливо в поезії, трапляється імпліцитне вираження циклічності, зумовлене певною пресупозицією: *Знову цвітуть каштани, хвиля дніпровська б'є* (А. Малишко). На повторюваність процесу вказує конкретизатор *знову*, на річний цикл — пресупозиція: каштани цвітуть лише навесні.

Функції відносної становості і відносної постійності взаємоді-

ють із ФСП датування рідше, теж утворюючи специфічну функцію циклічності: *Бредуть берези, по коліна в небі, в баюрах по коліна. І навкруг — весняна твань* (В. Стус). Такий різновид циклічності характерний переважно для художнього стилю. При цьому внаслідок метафоричності створюються псевдодії (псевдоста-ни): *Тяжко дихає спрагла земля. Тяжко осінь лягла, як покута* (Є. Маланюк). Дане висловлювання є комунікативно-актуалізаційним і транспозиційним трансформом висловлювання *Тяжко дихає спрагла земля восени*. Такого ж типу трансформація спостерігається і у висловлюваннях: *А ти гориш... Палає вітром серпень* (Є. Маланюк) ← *А ти гориш у серпні*; *Вже червоніють помідори і ходить осінь по траві* (М. Рильський) ← *Червоніють помідори восени*; *Весняне сонце ще не було пекуче, воно лише приємно пригрівало* ← *Сонце не пече навесні*. Це кореферентно співвідносні конструкції.

Дія, що характеризується як відносно постійна, нерідко вживається з датами для підкреслення безперервності її перебігу: *Ця твердь земна трухлявіє щодня, а ми все визначаємось* (В. Стус); *Ми думаєм про вас. В погожі літні ночі, в морозні ранки і в вечірній час* (В. Симоненко); *Щорік, щодень — стаю простіше. Вже тверезіє гострий зір* (Є. Маланюк). Функція відносної постійності добре поєднується з після- чи переддатуванням: *3 1905 року, коли селяни вбили в маєткові її чоловіка, пані Ївга Нарчевська перебралась до міста* (В. Підмогильний). Смысл предиката *перебралась* можна означити як 'стала жити (в місті)'. При власне датуванні смысл висловлювання змінюється — замість відносної постійності виступає категоріальна ситуація інтервальної локалізованості: *1905 року пані Ївга Нарчевська перебралась до міста*. Категоріальна ситуація перетину частково узагальненої становості та датування утворює свого роду потенційну циклічність: *Вийдеш у поле ранньою весною, вдихнеш пахоці землі і відразу стаєш здоровим*.

Абсолютно узагальнена становість сполучається з будь-якими псевдодатами: *Хто в липні жары боїться, той взимку не має чим погрітися* (Нар. тв.); *У березні поскачи, а в квітні пограй, то дідька їстимеш коровай* (Нар. тв.); *У доброго хазяїна восени й соломину не пропаде* (Нар. тв.); *У жовтні виореш мілко, весною посієш рідко, то*

вродиться дідько (Нар. тв.); *Як хочеш лози, то в Пилипівку вози* (Нар. тв.); *На святу Катерину ховайся під перину* (Нар. тв.); *Той взимку голодує, хто літо гайнує* (Нар. тв.). Семантика циклічності тут слабка, з відтінком потенційності і причиново-наслідковими зв'язками.

Абсолютна власне становість та постійність не співвідносяться з датами.

Датування локалізує в часі той чи інший предикат, а тому пов'язане з ФСП часової локалізованості формальним типом взаємодії, а не функціонально-семантичним, служачи одним із засобів розгортання ФСП часової локалізованості. Залежно від ступеня конкретності дати виступають точкова або інтервальна функції часової локалізованості.

Датування виступає в реченнях в ролі своєрідної темпоральної рамки, яка визначає загальні межі інтервалу, в якому можливі як локалізовані, так і відносно нелокалізовані дії, що вже не детермінується датою. Таким чином, при часовій локалізованості і відносній нелокалізованості, можливе датування, при абсолютній нелокалізованості (постійності) датування неможливе. Післядатування і переддатування пов'язані з часовою локалізованістю менш жорстко, оскільки інтервал, який передує даті чи настає за датою, не вказується, отже, може мати місце дія будь-якої тривалості.

Дата (псевдодата) може поміщатися у будь-яку часову сферу. Однак, оскільки сфера теперішнього може мати різну тривалість аж до точкової, то дати по-різному співвідносяться з теперішнім часом. Семантика зони теперішнього залежить від величини інтервалу, що його обіймає дата. З датами на позначення років, сезонів, місяців і т. ін. виступає функція теперішнього розширеного: *В цьому місяці будують вже другий поверх палацу культури.*

Із псевдодатами на позначення пір доби, днів тижня, місяців та їх чисел, сезонів тощо (це стосується однаковою мірою передпсевдодатування і післяпсевдодатування) виступає функція теперішнього циклічного: *У березні розпукуються бруньки на вербі; Влітку ми відпочиваємо на дачі; Коли на крилах хмари злотий На землю вечір принесуть, Вони летять на верхогір'я, і там солодкий спокій п'ють* (О. Олесь).

Із годинниковими псевдодатами виступає функція теперіш-

нього відносної становості: *Заняття в школі закінчуються о 3-ій годині*. При відносному псевдодатуванні форми теперішнього часу можуть вживатися лише у вторинній функції (найчастіше у функції минулого): *За князя Володимира Великого Русь приймає християнство*.

Функція теперішнього локалізованого може виступати з псевдодатами лише тоді, коли псевдодата має означений характер — саме цього вечора, саме цієї неділі і т. ін. (перетин із ФСП означеності), на що вказує контекст: *Під прапором мідянолистих буків, де сонце покотилось вогняним тарелем, засмагли хлопці, мов джмелі на луках, гудуть* (Б.-І. Антонич); *Під позолоту повечір'я — прозоріш синь. Над містом сяє хмарний вирій — лунка глибинь* (Є. Маланюк).

Форми майбутнього і минулого НВ з датами (псевдодатами) виступають у функції локалізованого майбутнього і минулого розгортання дії, напр.: *А як ти у суботу празникуватимеш?* (Нар. тв.); *У 1985 році він написав новий роман*. Але найчастіше з датами і псевдодатами минулий і майбутній мають аористичний характер: *Лаврін Капушта ще три дні тому послав свого козака розвідати цей хутір* (П. Панч); *Через три доби він зустрічатиме свого брата*.

Рідше в таких випадках виступають функції минулого і майбутнього циклічного, напр.: *На Теплового Олексі, якщо було тепло, виносили вулики* (Г. Маковій); *Тепер цей день завжди святкуватимуть наші нащадки*. Для форм минулого і майбутнього ДВ найчастотнішими на перетині з ФСП датування є функції минулого і майбутнього локалізованого (перфектного або аористичного, залежно від контексту): *А над вечір ти закохалась* (Є. Маланюк); *Збудився рано синій-синій птах* (В. Стус); *Коли стало вечоріти, загін наблизився до Дівочого поля* (П. Панч); *Переконавшись у неспроможності сераскера здобути місто, султан звелів 14 жовтня іти військом на останній приступ* (П. Загребельний).

У складнопідрядних реченнях ФСП датування зв'язує функціонування часових форм — і в головній, і в підрядній частині мають бути однакові часові форми: *Коли настає вечір, я читаю художні книжки*; *Коли наставав вечір, я читав художні книжки*; *Коли настане вечір, я читатиму художні книжки*.

ФСП дейксистної темпоральності визначає функціонування форм датування за ознакою 'нетеперішній час/теперішній час не-локалізований', бо дати загалом погано співвідносяться з актуальним теперішнім. При цьому датування задає конкретну зону нетеперішнього: *Учора Президент України Ленід Кучма зустрівся з представниками шахтарських колективів ("Урядовий кур'єр"); Юркевич... А якщо я завтра не буду в Москві, я не потраплю в Париж* (І. Кочерга). Часто це зумовлюється ситуативним контекстом: *В 1990 році "Веселка" випустила першу поетичну збірку дев'ятирічної Віки Івченко* (Україна в цікавих фактах) — хронологічні координати мовця 1992 рік; *До 2000 року випуск польських "DAEWOO" обіцяє зрости до 500 тисяч автомобілів* ("Урядовий кур'єр") — хронологічні координати висловлювання 1997 рік.

Лише в стилі художньої літератури можуть бути порушення такого правила для створення відповідного емоційно-експресивного забарвлення: *Завтра ж я народився* (Б. Олійник); *Я прийду до тебе вчора* (Сучасна пісня); *Завтра біля дуба найшли мертвого старого газетяра й завтра його одвезли на цвинтар* (М. Хвильовий).

ФСП датування спроможне визначати часові координати не тільки окремої дії, а й певної сукупності дій, що знаходяться в актуальних чи потенційних причиново-наслідкових відношеннях, тобто певної комплексної категоріальної ситуації, що розгортається в часі, яка може бути умовно названа "понятійним мікросвітом" [2:121]: *Діялося це в суботу вісімнадцятого джемада (травня) 1521 року. Султан поклав перший камінь у мечеть батька свого Селіма на п'ятому пагорбі Стамбула, вклонився прахові великого Мехмеда Завойовника і повів своє страхітливе військо на Едірне, часто зупиняючись для перепочинку і для ловів у лісах на Мерічі* (П. Загребельний); *Весна 1649 року знову зловищувала Кримуві голод і помор. Із гнилого Сиваша виповзла чума і косила ногайські юрти одну за одною, дощами й не пахло, сарана виїла Буджацькі степи — охоче збиралися ногаї і тати на війну з Ляхистаном* (Р. Іваничук).

ФСП датування виявляє вплив на таксистні відношення. Як правило, дата (псевдодата) охоплює досить широкий інтервал, творячи хронологічну рамку, в якій розгортаються одночасні/різночасні події, напр.: *Дня 25 квітня запорозькі відділи несподівано зай-*

няли Сімферопіль, а Гордієнківський полк, що йшов горами на Кара-кіял, захопив Бахчисарай (Історія Українського війська); *За тиж-день до Великодня, у вербу (лозову) неділю, з церкви приносили ос-вячену вербу й шмагали нею всіх членів сім'ї й худобу* (Українська минувшина).

Якщо дата (псевдодата) охоплює невеликий часовий інтервал, наприклад, годинникове псевдодатування, то можливою є лише функція одночасності (часткової одночасності, оскільки дії часто просто "не вміщуються" в цьому інтервалі: *Генріх прибув о пів на п'яту. Його чекали* (Ю. Дольд-Михайлик); *Майя не договорила, і анарх почув, як її тіло здригнуло і вона мовчазно й істерично зарего-тала. І майже в цей момент над рікою пронісся тривожний крик* (М. Хвильовий).

Суміщення двох дій у короткому інтервалі відбувається лише зрідка. Як правило, у реченні з "вузькою рамкою" годинникового датування є тільки одна дія: *За десять хвилин до другої, як показав годинник, зайшли до кабінету Гартнера і за хвилину повернулися в коридор* (Ю. Дольд-Михайлик) — у реченні дії зайшли і повернулися датуються різним часом.

Інтерференційна взаємодія полягає в тому, що при псевдодатуванні певні події можуть відігравати роль псевдодати, через те що наперед відомо, коли вони відбуваються (як правило, це події циклічного характеру або загальновідомі): *До жнив Микола при-їхав тільки раз; Як волохи напали на слов'ян дунайських..., слов'яни ці посунули* звідтіль (М. Стрельбицький); *Деся після Апостола, після знаменитого бою генерала Бабієва, Чубенко їхав на червоній, як захід сонця, тачанці* (Ю. Яновський). Виконуючи функцію псевдодатування, подія водночас співвідноситься з іншими подіями за порядком перебігу: *до жнив приїхав ← перед тим як жали, при-їхав* (передпсевдодатування + передування); *коли вбили, перебралась* (післяпсевдодатування + наступність); *після того як вели бій, їхав* (післяпсевдодатування + наступність).

Що менша фіксованість у часі характерна для події, то слабкіше виступає ФСП датування, то яскравіше проявляються таксисні функції, напр.: *Після обвальних снігопадів і рипливих морозів упала відлига* (М. Мельник). Обидві події відбуваються взимку, тому жодна з них не може в повному розумінні виступати псевдодата-

тою, на першому плані таксисна функція наступності, пор.: *Після обвальних снігопадів приїхав Степан*. Подія *випав сніг* до певної міри може розглядатися як локальна псевдодата, тому ФСП датування і таксису тут співіснують, перетинаються.

Таксисні функції домінують над функціями датування в тих категоріальних ситуаціях, де дві події виявляються гомогенними щодо темпоральності: жодна з них не має виразного часового відтинку або, навпаки, обидві вони вказують на часове поняття.

Отже, у більшості випадків ФСП датування виявляє вплив на інші темпоральні ФСП при взаємодії з ними, однак саме рідко знає зворотного впливу. Так, при взаємодії з ФСП аспектуальності реалізуються відповідні видові функції, тоді як з боку ФСП датування має значення лише величина інтервалу, який займає дата. Це ж саме стосується і взаємодії з ФСП таксису і, значною мірою, з іншими ФСП. В цьому й полягає "рамочний" характер датування: вказується інтервал, який служить датою і в якому розгортаються різні дії, відбуваються події і т. ін.

З переважною більшістю нетемпоральних ФСП датування взагалі не має зон перетину.

Лише у взаємодії з ФСП часової локалізованості та дейксисної темпоральності спостерігається і деякий зворотний вплив.

Для конструкцій, які передають категоріальні ситуації ірреальності (спонукальності, гіпотетичної ірреальності, оптативності), ФСП датування виявляється єдиним засобом позначення їх часової віднесеності, оскільки предикати в даних випадках не мають власної стійкої темпоральної характеристики [4:53]: *Лягти б горілиць у тому човні і дивитись у небо* (О. Кустенко), пор.: *Лягти б вчора/завтра/зараз горілиць у тому човні і дивитись у небо*.

Оскільки на актуальному рівні волітивні функції (оптативність, імперативність) вказують на ірреальні дії, що співвідносяться зі сферою майбутнього, то можлива лише датувальна "рамка", пов'язана з майбутнім: *Лиш не спускайте завтра собак, щоб не покушали; Хай всі побачать і почують у наступну суботу останній салют піхоти* ("Шлях перемоги").

1. **Бондар О. І.** Темпоральні відношення в сучасній українській літературній мові. — Одеса, 1996.

2. Герасимов В. И. Некоторые особенности темпоральной характеристики текста (на м-ле русского языка XI — XVII вв.) // Аспекты общей и частной лингвистической теории текста. — М., 1982.

3. Маслов Ю. С. Очерки по аспектологии. — Л., 1984.

4. Теория функциональной грамматики: Темпоральность. Модальность. — Л., 1990.

О. І. Марчук

ПОРІВНЯННЯ ЯК СПОСІБ ПІЗНАННЯ ДІЙНОСТІ

Пізнаючи світ, людина йде від відомого до невідомого. Невідоме так чи так порівнюється з відомим, зіставляється з ним і завдяки цьому засвоюється. Можна навіть твердити, що порівняння є генеральною лінією інтелектуального розвитку людства. У цьому зв'язку доречно навести думку О. О. Потебні: "чим точнішому дослідженню ми піддамо сполучення, як "трава зелена", тим більше схожості виявить воно з порівняннями, що збереглися в зразках, як "кремінь-людина". Продовжуючи розгортати цю думку, О. О. Потебня посилається на власну працю "Думка і мова": "Тому," ми не можемо собі уявити первісного речення інакше, як у вигляді порівняння (чи зближення) двох чуттєвих образів, що склалися самостійно", отже мову можна визначити як "засіб порівняння" [12,3:64]. Мова як засіб порівняння і, додамо, як результат порівняння проявляє цю свою властивість на різних рівнях.

В академічному тлумачному "Словнику української мови" лексема **осінь** подається з одним значенням, **літо** та **зима** — з двома, **весна** — з трьома. Але в усіх випадках словник фіксує зсув пори року на пору життя людини. Життєвий шлях (суб'єкт порівняння) зіставляється з періодом річного циклу (об'єкт порівняння). Так, друге значення слова **весна** у словнику — "молодість, роки дитинства і юності" [13,1:341]. Для слова **літо** подібне зіставлення застигло у фраземі: **бабине літо** — "погідні, теплі дні на початку осені" [13,1:76]. Йдеться про те, що бабин вік настає вже після літа життя, але може бути ще ой яким гарним... Однозначна в словнику **осінь** усе ж містить семантичний різновид "час наближення старості, згасання почуттів, життя" [13,5:766]. Семантично це повна паралель з весною, а виділення цієї семеми окремою цифрою чи

тільки двома навкісними лініями — то вже справа лексикографів, а точніше їх непослідовності в побудові словника. Щодо життєвої зими словник чинить ще інакше. В межах основного значення лексеми подається під зірочкою і позначкою "образно" лише приклад без його тлумачення: " В душі отамана зима... " [13,3:566].

В мовознавстві вже 70 років лунає (і цілком слушно!) термін **антропоцентризм**, але в кругообігу природи людина розібралася швидше і краще, ніж у кругообігу життя, що й призвело до тлумачення, усвідомлення другого через перше, періодів життя — через пори року: на основі порівняння того й того...

Назви пір року виявляють в українській мові ще один системний семантичний зсув, бо мають тенденцію позначати не частину року, а увесь рік. Цілком чітко це проявляється в слові **літо**. У словнику подається пряме значення: "те саме, що рік" [13,4:530], пор. ще сенс композитів **літочислення**, **літопис**. Для слова **весна** словник вказує дану семему з суттєвим обмеженням: "рік (тільки при визначенні віку кого-небудь)" [13,1:341]. Ще вужче обмеження, але з виділенням в окреме значення, має подібна семема слова **зима**: "навчальний рік" [13,3:566]. З приводу **осені** словник мовчить, але контекстуальний, образний перехід **осінь** > **рік** можливий і тут.

Цей семантичний зсув фактично теж має в своїй основі порівняння, зіставлення частини з цілим і заступлення одне одним. Маємо, отже, синекдоху, в основі якої завжди лежить порівняння [9:201-202]. Можна запропонувати й ширше узагальнення: практично вся полісемія і значна частина омонімії (гомогенна омонімія) ґрунтується на порівнянні. Звичайно, висловлених вище міркувань щодо семантичної динаміки назв частин року замало для такого узагальнення. Але, по-перше, подібний аналіз різних семем одної лексеми можна продовжувати без кінця, а по-друге, можна індукцію заступити дедукцією. Адже поява нового значення це завжди його перенос — перенос з одного предмета (явища, ознаки, стану, дії тощо) на інший, перенос за схожістю (метафора) чи суміжністю (метонімія з її різновидом синекдоху). Розбіжностей метафори та порівняння ми торкнемося окремо, але навряд чи хтось стане заперечувати тезу, що метафора ґрунтується на порівнянні.

Б. В. Томашевський зауважив: "Ще Арістотель назвав метафору скороченим порівнянням" [15:217]. Зокрема в "Поетиці" Арі-

стотеля ця думка виражена наступним чином: " [щоб] добре переносити [значення, треба вміти] помічати схожість [у предметах]" [1,4:672]. Пор. ще в М. П. Кочергана: "Метафора за своєю суттю є прихованим порівнянням (скороченим порівнянням)" [7:195].

Порівняння, але вже типологічно відмінне, породжує і метонімію. Не випадково І. Безпечний бачить порівняння в основі всіх тропів: "У тропі одно явище ніби пояснюється іншим: серце — як камінь, зуби — як перли, губи — як вишні, небо — як шатро і т. д." [2:61]. А полісемія, розвиток переносних значень слова — це вже зітерті, призабуті чи зовсім забуді тропи, що стали семемами, узуально закріпленими лексичними значеннями слова [5:111-112]. Недарма М. М. Маковський зауважив: "Мова — це своєрідне кладовище метафор: слово, що колись було метафорою, з часом може втратити свої явно метафоричні властивості, але потім знову зазнати метафоричних перетворень, які нерідко не схожі на первинні" [10:16]. Сутністю, механізмом семантичної динаміки слів є порівняння.

Більше того, порівняння творить, принаймні бере активну участь у творенні й самих слів. Кожне слово має або мало колись, а потім втратило внутрішню форму — пам'ять про ту семантику, від якої постала семантика даного слова. Внутрішня форма — то сенс слова, від якого утворене дане слово. У сучасній мові практично кожне слово з генетичного погляду є похідним, утвореним від джерельного, твірного слова. В акті словотвору, отже, маємо справу, як правило, з двома словами — простішим і більш відомим твірним та складнішим і менш відомим, щойно утворюваним похідним. На якій підставі поєднуються ці слова? На підставі семантичного зв'язку, а якщо охопити цей процес якнайширше — на підставі *порівняння*: відоме стає засобом пізнання невідомого. Серед тих же назв пори року **літо**, будучи, як і всі інші назви цього ряду, праслов'янським, сходить, за найпоширенішим тлумаченням, до індоєвропейського *l̥w- ослабнути, полегшати, відпустити, потурати, означаючи "тепла пора року, коли холод відпустив" [17:8-12; 4,3: 269-270]. А слово **зима**, можливо, сягає індоєвропейського *bhei — "лити" (про дощ) [16,2:97; 4,2:261-262].

Якщо ці етимології слухні, то назви **літо** і **зима** ховають зіставлення (порівняння!) з процесом ослаблення, полегшення погод-

них умов і періодом дощів, причому обидві назви є віддієслівними утвореннями. Зауважимо принагідно, що таке тлумачення засвідчує появу обох слів у той період, коли наші віддалені предки мешкали на території, де зимою йшов дощ, а не сніг, але температура різниця між літом і зимою була істотною.

Що вже казати про слова із хоч трохи збереженою внутрішньою формою! Там порівняння — джерело слова — лежить на поверхні: у **долоні** відчуваємо зіставлення з **долом**, тобто низом (нижня частина руки); у **рукаві** — з **рукою**, а в **рукаві** річки — з **рукавом** сорочки; у **правиці** (правій руці) — з прикметником **правий**, а в **лівиці** (лівій руці) — з прикметником **лівий**; у **свічці** добре чується **світ** "світло". Це останнє слово зумовило і появу його омоніма **світ** "земна куля, всесвіт", пор. фраземи **білий світ**, **Божий світ**, **грішний світ**. Зіставлення, порівняння, зближення двох предметів чи явищ дає змогу в одному знайти такі ознаки, відтінки, що дозволяють пов'язати його з другим, а відтак витворити його назву.

І. І. Ковалик надав термінові **словотвірний тип** (у автора — словотворчий тип) сучасного сенсу: "узагальнене словотворче поняття, яке включає... три основні необхідні складові елементи: 1) лексико-семантична єдність; 2) єдність лексико-граматичного характеру словотворчої основи як вихідної бази словотворчого процесу; 3) єдність афіксальних частин" [6:8]. І другий з цих елементів, який з точки зору дериватології є мотиватором, твірним словом (твірною основою), з погляду структури порівняння є те, з чим здійснюється порівняння, тобто його об'єкт, а в давніших термінах — образ [15:204]. А перший елемент — то підстава порівняння (у Б. В. Томашевського — ознака), тобто те, на основі чого здійснюється порівняння, спільна прикмета суб'єкта і об'єкта. У словотвірному типі вона виступає як лексико-семантична єдність, де до спільної прикмети суб'єкта і об'єкта додається семантика словотвірного засобу (як правило, афікса), третього елемента словотвірного типу, що зміцнює, закріплює і виражає цю єдність. Що ж до третього елемента порівняння — суб'єкта (у Томашевського — предмета), то ним є результат реалізації словотвірного типу — похідне слово.

Отже, твірне (мотивуюче) й похідне (мотивоване) слова можна розуміти як елементи порівняння: **білити** — **білильня**, **спати** —

спальня (приклади І. І. Ковалика). Дієслівні основи **біли** -, **спа** - в дієслові та в похідному іменнику, що називає місце, де виконується відповідна дія чи перебігає відповідний стан, мають майже тожну семантику, що охоплює лише семантичне ядро цих основ, та й то не повністю. Щоб побілити хату чи дерева в садку, їх не зносять до білильні. Як і в порівнянні, у словотвірному акті похідне слово переймає від твірного лише частину його семантики. Але ця частина більша, непериферійна і позбавлена, як правило, емоційності, образності. Словотворення тяжіє до типовості, стандартності, однакості, чого не можна сказати про порівняння у вузькому сенсі цього терміна. Якщо в словотвірному акті похідне слово одержує від твірного периферійну частину семантики з натяками на образність, то це похідне слово може сприйматись як згорнуте порівняння. Пор. дієслова **змійтися** "тягнутися хвилястою, звивистою лінією", фактично — "звиватися, як змія"; **ішачити** "виконувати тяжку, невдячну роботу", фактично — "працювати, як ішак". З'являється виразна сема компаративності, а з нею й образний сенс.

Взагалі стосунки твірного й похідного слова, тобто мотивація першим другого, бувають різними. Виділяють щонайменше п'ять типів мотивації [5:157-158]. І власне, кожен з них містить якусь дозу компаративності, бодай імпліцитної. Навіть коли семантика твірного слова повністю входить до похідного (**вовк-вовчення**), елементи компаративності там присутні. Серед різновидів мотивації виділяють метафоричний (як у **змійтися**), також метонімічний (**спина** "частина тіла" — **спинка** "частина стільця"). Але в обох випадках наявність двох одиниць (**змія** — **змійтися**, **спина** — **спинка**), які явно зіставляються, зрештою — порівнюються, засвідчує, що тут теж маємо справу з компаративністю, з порівнянням. Адже порівняння, як уже вище зазначалось, лежить в основі самої метафори та метонімії.

Відповідно до теорії номінації, як вона відбилась у працях О. С. Кубрякової, Н. Д. Арутюнової, В. Г. Гака, Ж. П. Соколовської, Н. Ф. Клименко, Є. А. Карпіловської, В. О. Горпинича, сам акт номінації, наймення неназваного, обов'язково передбачає як один із своїх компонентів побудову порівняння, пошук компаративної пари чи пак тої пічки, від якої можна танцювати. Для суб'єк-

та, що потребує найменування, підшуковується оптимальний об'єкт, який словесне вираження вже має. Будується порівняльна конструкція! А вже узуальне її прийняття дозволяє обраний об'єкт зробити мотиватором, утворивши на його базі словесне позначення суб'єкта. В основі словотвору, як бачимо, лежить компаративність, лежить порівняння.

Цей висновок добре підтверджується поширеною нині концепцією, за якою похідне слово народжується "в межах предикативної синтаксичної конструкції — речення" [14:38]. Йдеться про мисленнєві ланцюжки на взірець: "Він робить коло землі" — "Він землероб"; "Він працює (тяжко), як ішак" — "Він ішачить", у надрах яких і народжуються нові слова — обов'язково в предикативній функції, у межах психологічного предиката [3:254-256;11:311-314; 8:58,89]. При цьому "наймення якомусь новопізаному і новооціненому об'єктові присвоюється шляхом встановлення його суміжності (при метонімії) чи схожості (при метафорі) з іншими, раніше чи краще знаними в певному стосунку об'єктами. Для здійснення процесу номінації необхідно, таким чином, щоб нове було якимось способом поєднане з даним. Таке поєднання цих моментів різного плану можливе за допомогою предикації" [14:42-43].

Відповідно до даної концепції семантична динаміка предиката породжує нове похідне слово, зокрема — композит. А ґрунтом такої динаміки є зіставлення нового і даного, новопізаного й уже знаного. Як бачимо, і тут ідеться про порівняння, про "пряме порівняння" [3:343], яке має метафоричний чи метонімічний сенс.

1. **Аристотель.** Поэтика//Соч. В 4 т. — М.,1983. — Т. 4.
2. **Безпечний І.** Теорія літератури. — Торонто,1984.
3. **Бенвенист Э.** Общая лингвистика. — М.,1974.
4. **Етимологічний** словник української мови. — К.,1982-1989. — Т. 1-3.
5. **Карпенко Ю. О.** Вступ до мовознавства. — 2-е вид. — К.;Одеса,1991.
6. **Ковалик І. І.** Питання іменникового словотвору в східнослов'янських мовах у порівнянні з іншими слов'янськими мовами. — Львів,1958.
7. **Кочерган М. П.** Вступ до мовознавства. Підручник. — К.,2000.
8. **Кубрякова Е. С.** Части речи в ономаσιологическом освещении. — М.,1978.
9. **Лесин В. М.** Літературознавчі терміни. — К.,1985.
10. **Маковский М. М.** Сравнительный словарь мифологической символики в индоевропейских языках:Образ мира и миры образов. — М.,1996.
11. **Общее** языкознание: Внутренняя структура языка. — М.,1972.

12. **Потебня А. А.** Из записок по русской грамматике. — М., 1968. — Т. 3.
13. **Словник української мови.** — К., 1970-1980. — Т. 1-11.
14. **Тараненко А. А.** Языковая семантика в ее динамических аспектах: Основные семантические процессы. — К., 1989.
15. **Томашевский Б. В.** Стилистика. — 2-е изд. — Л., 1983.
16. **Фасмер М.** Этимологический словарь русского языка. — М., 1964-1973. — Т. 1-4.
17. **Этимологический** словарь славянских языков. Праoslavянский лексический фонд / Под ред. О. Н. Трубачева. — М., 1974-1990. — Вып. 1-17.

А. П. Романченко

ЗОНА КОМПАРАЛЬНОСТІ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ (СЛОВОТВІРНІ ЗАСОБИ)

Порівняння — один із важливих прийомів пізнання об'єктивної дійсності. Серед інших логічних прийомів воно займає особливе місце, оскільки є первинним і невід'ємним елементом для кожного з них. Подібно до того, як порівняння пронизує форми мислення, воно пронизує різноманітні одиниці мовлення на різних рівнях.

Зона компаральності, яка входить у субполе власне компаративності, містить конституенти, що виражають порівняння, при якому один предмет уявно уподібнюється іншому за певними спільними ознаками. На словотвірному рівні вона репрезентована відіменниковими прикметниками.

Як відомо, прикметник семантично зв'язаний з іменником. Ознака предмета може бути виражена безпосередньо і опосередковано, тобто через вказівку на відношення до іншого предмета. Особливим проявом таких відношень, які встановлюються між предметом, вираженим означуваним іменником, і предметом, названим похідною основою прикметника, є компаративні відношення. Ці відношення виникають за умови, якщо обидва предмети мають спільну ознаку. В. Огольцев виділяє два фактори, які забезпечують необхідний склад логічних елементів компаративних відношень: 1) семантична несамостійність прикметника і неминучий зв'язок з означуваним іменником; 2) здатність прикметника виражати ознаку предмета через відношення її до іншого предмета [9: 77].

Зона компаральності представлена цілим рядом словотвірних засобів, серед яких суфікс **-чат-**, що функціонує зі значенням подібності за формою до будь-чого, названого мотивуючою основою іменника. Деривати з суфіксом **-чат-** складають СТ S + -чат(-ий): *голчатий, гребінчатий, зубчатий, зірчатий, квітчатий, колінчатий, скибчатий, стрілчатий, ступінчатий*. Словотворчий суфікс **-чат-** наявний у словах-термінах, тому образна функція значною мірою втрачається, поступаючись номінативній функції [9: 81].

Суфікс **-аст(-яст-)**, який творить СТ S + -аст(-яст)(ий), уживається в прикметниках на визначення ознак подібності. Коли характерною особливістю речей або явищ є їх вигляд на певному тлі, що своєю формою, складом, характером мають подібність до інших речей чи явищ, то іменники на визначення цих "інших речей" стають основою для творення прикметників із суфіксом **-аст-** на визначення ознак подібності [5: 36], напр.: *хвиляста лінія* — хвилеподібна лінія, *попелястий віл* — віл, що має колір шерсті подібний до кольору попелу. З таким же значенням функціонують інші деривати цього СТ: *цеглястий, глинястий, дугастий, кулястий, цибулястий, бульбастий, зірчастий, мишастий*. Оскільки словотворчий суфікс **-аст-** виражає і інші значення, зрозуміло, що прикметники із значенням показу ознак наявності чи складу набувають значення подібності при віднесеності, фігуральності чи порівняльності ознак об'єкта, тобто коли об'єкт логічно не може мати якихось ознак, а має лише подобу, схожість із чимось [5: 37]. Пор.: *зубчасті стіни* (стіни із зубцями) і *зубчастий ліс* (ліс, верхів'ями подібний до зубців); *гребенястий півень* і *гребенясті шпилі гір, лапаста тварина* і *лапасте листя, глиняста земля* і *глинястий колір*.

СТ S + -ат(ий) містить незначну кількість слів, за значенням суфікс **-ат-** синонімічний суфіксові **-аст-** (*мачкатий*). Значення подібності виражається також суфіксом **-част-**, який творить СТ S + -част(ий), куди входять деривати *голчастий, клинчастий, ріпчастий, реберчастий, стовбчастий, стрілчастий, димчастий*.

Деривати із суфіксом **-уват-** мають значення подібності вдачею, властивістю, формою, коли вони стосуються об'єктів, які логічно можуть посідати лише ознаки порівняльності з чимось, прикмети "перенесення" [5: 47], напр.: *вовкуватий чоловік* — чоловік, подібний

до вовка (вдачею, натурою); *вузлуваті парості* — парості, подібні до вузлів; *лишаюваті плями* — плями, як лишай, подібні до лишая. О. Синявський зазначав, що СТ S + -уват(ий) творять прикметники на означення властивості, подібності, нахилу [11] типу *звіруватий, ведмедкуватий, їжакуватий, франтуватий*. Надзвичайно поширені прикметники з цим суфіксом у значенні подібності, коли основою подібності виступає форма, вигляд, напр.: *пляшкувата форма* — форма, як у пляшки; *діжкуватий посуд* — посуд, що має форму, подібну до діжки. Аналогічно в прикметниках *гвинтуватий, яйцюватий, бочкуватий, гакуватий, гачкуватий, горшкуватий, качанкуватий, валькуватий, барилкуватий, дугуватий, голкуватий, гронуватий, лантухуватий, дзвоникуватий* тощо. О. Ізюмов зауважив, що **-уват-** може вказувати на подібність кольорів: *жукуватий, сорокуватий, шпакуватий* [5: 48].

Значно менше, ніж дериватів із суфіксами **-чат-**, **-аст-** (**-яст-**), **-уват-**, маємо слів з **-ист-** на визначення ознак подібності: *діжистий, краплистий, вогнистий, крейдистий, зернистий, веретенистий, бархатистий*. У діалектному мовленні зафіксовано прикметники з суфіксом **-ист-**, які виражають характерну ознаку в плані порівняння, зіставлення з формою: *торбистий, холодистий, жолобистий, драбинистий* [8: 116].

Значення подібності чи приналежності залежно від лексичного значення іменника, з яким сполучається прикметник, мають деривати СТ S+ -уч(-юч-)(ий) та СТ S + -ев(-ов-)(ий), напр.: *гадючий, пацючий; мигдалевий, тюленевий, хом'яковий, полиновий, оливковий, бузковий, буряковий, горошковий, аквамариновий, бронзовий, оксамитовий*. Похідна основа цих слів походить від іменників — назв тварин, рослин, матеріалів. Переважно слова-деривати, які входять у ці СТ, багатозначні. Суфікси **-ин-**, **-яч-**, **-н-**, **-ськ-** теж можуть надавати слову значення подібності. Вони творять нечисельні СТ: *орлиний, рисячий, ведмедячий; димний, зонтичний, конусний; мефістофельський*.

Прикметники, які творяться від іменникової основи за допомогою формантів **-подібний** і **-видний**, набувають значення зовнішньої подібності. Дані форманти називають по-різному: суфіговані словоелементи [2: 105], суфіксоїди [15: 89]. К. А. Левковська вважає, що їх слід розглядати як неповнозначні або службові ос-

нови [7: 53]. На нашу думку, це суфіксоїди, за допомогою яких творяться деривати з компаративним значенням. Суфіксоїди **-подібний** і **-видний** є синонімічними за виконуваними ними функціями. У російській мові вони теж вживаються паралельно, однак мають незначні відмінності: **-подібний** (**-образный**) указує на загальну і саме зовнішню подібність предметів (подібність за виглядом), а на внутрішньоструктурну подібність предметів указує **-видний** і **-подібний** (за структурою). Тому деякі основи сполучаються тільки з одним із цих формантів у зв'язку з особливостями їх лексичного значення. В українській мові таких відмінностей не виявлено, напр.: *дугоподібний, хвилеподібний, човноподібний, бочкоподібний, валоподібний, поліноподібний, порошкоподібний, маятникоподібний, мішкоподібний, мохоподібний, ниткоподібний, дзвоникоподібний, дискотподібний, звіроподібний, зигзагоподібний, змісподібний, зонтикоподібний, зонтоподібний, зореподібний, киселеподібний, китицеподібний, кільцеподібний, клиноподібний, клішнєподібний, колоніноподібний, конусоподібний, коритоподібний, краплеподібний, завиткоподібний, грибоподібний, громоподібний, гроніноподібний, дахоподібний, деревоподібний, віночкоподібний, віялоподібний, гвинтоподібний, озероподібний і мечовидний, мигдалевидний, зонтиковидний, колосовидний, дельтовидний, порошковидний* [12]. СТ із суфіксоїдом **-подібний** є набагато поширенішим і, отже, продуктивним та регулярним. Прикметники з формантами **-подібний** і **-видний** являють собою компаративні структури з найбільш прозорими компаративними відношеннями. Функція поєднування основ (поєднувальні голосні **о**, **е**), які виражають елемент порівняння, є функцією фіксації компаративних відношень між ними.

У систему компаративного творення прикметників входять слова типу *золотоволосий, вогнеокий, вогнеликий, козлобородий, ословухий* із загальним словотвірним значенням "який має те, що названо другою основою подібне до того, що названо першою основою". Творяться такі деривати від основ іменників, що з'єднуються голосними *о*, *е* з додаванням флексії **-ий**, яка виступає словотворчим компонентом. М. М. Шанський назвав такий спосіб творення складносуфіксальним [15: 109]. Зауважимо, що друга основа тематично обмежена, вона має значення частини тіла людини чи тварини.

Від двох основ прикметників творяться складні слова, які мають порівняльно-уточнююче значення і називають відтінки кольору і смаку шляхом зіставлення за кольором, смаком із предметом: *лимонно-жовтий, смарагдово-зелений, барвінково-синій, металево-сірий, алебастро-білий, графітно-чорний, чорно-ваксовий, сталевосірий, молочно-білий, вугільно-чорний, смоляно-чорний, вогненно-червоний, димчасто-сірий, іржаво-рудий, цитриново-жовтий, землисто-сірий, янтарно-жовтий, небесно-голубий, оцтово-кислий, мигдалево-гіркий* [1: 78; 14: 51-55]. Похідна основа першої частини слова походить від іменника — назви предмета, що має певний колір чи смак. Як правило, вона стоїть у препозиції, зрідка у постпозиції. З'єднувальний голосний і флексія виступають тут як засоби оформлення компаративних відношень.

Іменники середнього роду СТ S + -ств (о) указують на риси характеру або поведінку, що роблять когось схожим на певну особу чи тварину: *донжуанство, лакейство, свинство, шпигунство, хлоп'яцтво*. Даний СТ складає невелику кількість дериватів, які мають додатковий семантичний відтінок — негативно-оцінне забарвлення.

В іменниковій системі компаративні відношення також передають порівняльні прикладки, напр.: *зірочки-очі, жар-птиця, дівчинонька-вишенька, людина-звір, мати-земля, риба-пила, риба-молот, сльози-перли, цар-колокол* (СТ S+S). Одне із слів — це пряма назва предмета, інше (прикладка) — переносна назва [10: 59-62]. Порівняння-прикладка є засобом образної характеристики і емоційної оцінки осіб і предметів [6: 62]. Основою для порівняння є спільні ознаки предметів (порівняння-прикладки) та суб'єктів (назви осіб чи предметів, до яких вони відносяться). Зазвичай порівняння-прикладки стоять у постпозиції: *очі-зорі, люди-змії, дівчина-ластівка, туман-молоко, думи-орли*; зрідка — у препозиції: *ремінь-риба, меч-риба, звірі-вороги*. Порівняння-прикладки творяться словоскладанням [3; 4: 128, 147] шляхом поєднання кількох самостійних лексичних одиниць. Словотворчою базою таких іменників стають словосполучення [13: 180].

На думку В. Огольцева, компаративні прислівники можна поділити на дві групи: 1) Похідні прислівники, в яких компаративні відношення є відношеннями мотивуючої основи. Такі відношен-

ня дісталися їм у спадок [15: 105]. Словотвірні типи, за якими творяться прислівники з компаративним значенням, збігаються з типом творення компаративних прикметників, тому детально на них не зупиняємося; 2) Похідні прислівники, в яких компаративні відношення виникають у процесі їх творення. До цієї групи належать прислівники, утворені від основ відносних прикметників за допомогою префікса **по-** і суфікса **-и-** / **-ому-** (*по-царськи, по-царському, по-чернечи, по-солдатському, по-чайному, по-черепашому, по-яструбиному*). Похідна основа таких дериватів — це іменники на позначення осіб чи тварин, з якими порівнюється інша особа.

СТ А + -о містить такі утворення, які знаходяться на межі мови і мовлення: *зеркально блищало, алмазно сяючий, янтарно жовтіла*.

Таким чином, зона компаральності на словотвірному рівні репрезентована досить широко. Виявлено понад двадцять СТ, одні з яких є продуктивними і містять понад 40 дериватів, інші складаються з мінімальної їх кількості. Компаративні відношення охоплюють різні частини мови: найпоширенішим є прикметникове словотворення, іменниковий словотвір представлений мало. Поширеність чи непоширеність СТ можна пояснити обмеженою сполучуваністю слів, їх частотою вживання, деякі з них уживані рідко або є діалектизмами. Порівняння у зоні компаральності відбувається через уявне уподібнення одного предмета з іншим за спільними ознаками. Значення компаральності іноді може супроводжуватися конотативним значенням.

1. Білоус М. П. Складні прикметники на позначення смакових якостей // Мовознавство. — 1980. — № 5.

2. Виноградов В. В. Русский язык. Грамматическое учение о слове. — М.; Л., 1947.

3. Горпинич В. О. Будова слова і словотвір. — К., 1977.

4. Горпинич В. О. Сучасна українська літературна мова: Морфеміка. Словотвір. Морфологія. — К., 1999.

5. Ізюмов О. Прикметникові суфікси в українській мові -астий (-ястий), -атий, -истий (-істий), -оватий, -уватий // Мовознавство. — 1936. — № 9.

6. Кулик Б. М. Курс сучасної української літературної мови. — К., 1965. — Ч. 2.

7. Левковская К. А. О принципах структурно-семантического анализа языковых единиц // Вопросы языкознания. — 1957. — № 1.

8. Лук'янюк К. Суфіксальний словотвір прикметників у буковинських говірках // Наук. зап. Чернівецьк. ун-ту. — Львів, 1961. — Т. 42. — Вип. 11. — Кн. 2.

9. **Огольцев В. М.** Устойчивые компаративные структуры в языковой системе // Системность русского языка. — Новгород, 1973.
10. **Сасіна В. П.** Компаративна функція іменного присудка, прикладки і називного приєднання // Мовознавство. — 1985. — № 3.
11. **Синявський О.** Норми української літературної мови. — Харків; К., 1931.
12. **Словник** сучасної української літературної мови: В 11 т. — К., 1970-1980.
13. **Сучасна** українська літературна мова / За ред. М. Я. Плющ. — К., 2000.
14. **Фридрак Б. В.** Веселкове різнобарв'я (прикметники-кольороназви) // УМЛШ. — 1991. — № 10.
15. **Шанский Н. М.** Очерки по русскому словообразованию. — М., 1968.

О. В. Нарушевич

**ЗАСОБИ ВИРАЖЕННЯ СПОНУКАННЯ В ЕПІСТОЛЯРІЇ
ТА ХУДОЖНІЙ ТВОРЧОСТІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ
(ПРАГМАЛІНГВІСТИЧНИЙ АСПЕКТ)**

У пропонованій статті ми досліджуємо засоби вираження спонукальності на матеріалі епістолярія та художніх творів Лесі Українки. Спонукальні висловлення аналізуються нами з позицій функціонально-семантичного підходу до мовних явищ і з позицій теорії мовленнєвого впливу. Особливістю теорії мовленнєвого впливу (або прагмалінгвістики) є підхід до висловлення як способу досягнення людиною певної мети, вербального управління людською поведінкою.

Прагмалінгвістика як частина теорії мовленнєвої комунікації має функціональну основу, тому природно, що прагмалінгвістичні одиниці також ґрунтуються на функціональній основі і знаходяться у прямій кореляції з мовними одиницями-конституентами функціонально-семантичних полів [1:106]. Мовні засоби, які виражають спонукання, під кутом зору системно-структурної організації становлять функціонально-семантичне поле (ФСП) спонукальності.

Аналіз листів письменниці, її поезії, прози та драматургії засвідчує, що в них дуже часто виражаються ситуації наказу, вимоги, прохання, пропозиції, поради і запрошення, тобто ті, що природно виникають у людських стосунках. Передані в цих ситуаціях волевиявлення за граматичною термінологією належать до

функцій поля спонукальності. Функція спонукальності є одним із різновидів прагматичної функції мови [1:44], а ФСП спонукальності разом із деякими іншими полями входять як підсистеми до прагматичного поля, що являє собою велику функціональну мовну систему [1: 50].

Слід зазначити: характерною особливістю спонукальних висловлень є те, що для розуміння їх змісту та визначення їх експресивності, тобто правильного трактування переданих ними спонукальних функцій, важливими є контекстуальні умови. Нині в мовознавчій науці існують два поняття контексту: 1) вузьке, яке має на увазі власне лінгвістичний контекст, що обмежується рамками суто мовного втілення змісту комунікації (інтралінгвістичний контекст); 2) широке поняття контексту, яке включає в себе всі чинники, що супроводжують вербальну комунікацію, всю сукупність реальних умов, у яких вона відбувається [2:38].

Порівняно молода галузь українського мовознавства прагмалінгвістика враховує як інтралінгвістичні, так і екстралінгвістичні контекстні чинники мовленнєвого впливу в процесі мовного спілкування. Адже в деяких випадках правильне розуміння комунікативно-прагматичного змісту спонукального висловлення можливе лише за врахування типу ситуації (інституційна чи неформальна), в якій відбувається мовлення, відношень між учасниками комунікативного акту (це можуть бути відношення соціальної субординації, специфічні якості і відношення типу продавець і покупець, хазяїн і гість, мати і дочка тощо, фахові, вікові відношення), конвенціональних настанов (правил), які визначають соціально можливі дії комунікантів. Також беруться до уваги паралінгвістичні характеристики: міміка, жести, некодифікована фонація (сміх, шепіт, крик, інтонація обурення і т. п.). Отже, значної уваги ми будемо надавати з'ясуванню ролі контексту у вираженні функцій спонукальності.

Здійснений нами аналіз мовних конструкцій в листах і художніх творах Лесі Українки показує, що для вираження прохання, наприклад, найчастіше використовуються висловлення з дієслівними формами 2-ї особи наказового способу. В ситуації прохання природним є вживання усталених показників увічливості. Слід підкреслити, що у творчості Лесі Українки спостерігаємо їх вели-

ке розмаїття: *будь ласка, будьте ласкаві, будьте добрі, як ваша ласка, з ласки вашої, бога для, на бога*. Наприклад: (Острожин) *Заграйте що-небудь, як ваша ласка* [3:III:15]; *Коли дістати можна сі книжки без великого клопоту (може, Черняхівські дадуть, мабуть, у їх є), то пришліть, бога для, а я обов'язуюся вернути, кому й коли скажете* [3:XII:382].

У спонукальних висловленнях при вираженні прохання письменниця нерідко вживає здрібніло-пестливу лексику, що надає формі прохання шляхетної витонченості, особливої довірливості до адресата: *Зробіть мені безмірно велику послугу, коли відповісте швиденько на се моє питання* [3:XII:83]; *Напиши ж хутененько* [3:XII:225].

Конструкції з формами 2-ї особи наказового способу застосовуються у творах письменниці і для вираження наказу, вимоги, пропозиції та її семантичних варіантів — поради і запрошення. Наведемо приклади. **Наказ:** — *Поклади на столи, — мовив князь, не глянувши на той лист* [3:VII:58]; (Олімпіада Іванівна) *Ідіть за мною* [3:III:26]; **вимога:** — *Я тобі кажу, покинь, покинь мою річ!* [3:VII:101]; **пропозиція:** — *Конспект лекції на завтра; от візьміть, коли хочете, ви ж, певне, теж студентка?* [3:VII:139]; **порада:** *Коли надумаєшся їхати до Львова на різдво, то починай заходи про се заздалегідь, щоб тебе не затримали з паспортом тощо* [3:XI:288]; **запрошення:** *Ей, приїздить, панно Ольго, знов до мене, та будемо собі знов *szare godziny*¹ справляти!* [3:XI:143].

Для вираження функції пропозиції у спонукальному висловленні тоді, коли мовець також має брати участь у виконанні дії, до якої він спонукає адресата, використовується форма 1-ї особи множини наказового способу: — *Ну, не хочете ходити, — поїдьмо човном, сьогодні вітрець, під вітрилами було б чудово!* [3:VII:175]; (Дон Жуан) *Втікаймо вкупі!* [4:VI:136].

Тут доречно зауважити, що конструкції з формами наказового способу мають чітко виражену прагматичну цілеспрямованість, тобто є експліцитно-прагматичними. Вони спеціально призначені для передачі прямого спонукання і регулярно функціонують у мовленні.

¹ Сутінки (польск.) — Ред.

Як уже зазначалося, у вираженні функції спонукальності важливу допоміжну роль відіграють засоби лінгвістичного контексту. Так, для передачі поради разом із дієсловом у формі 2-ї особи наказового способу часто використовують слова *краще, ліпше, найкраще*. Якщо дієсловом у формі наказового способу мовець спонукає адресата до дії, то словами *краще, ліпше, найкраще* він підкреслює, що саме така дія є доцільною в даній ситуації. Наприклад:

а) *Коли ж вийде, що приїдете поночі і ти схочеш спинитись в готелі, то найкраще заїзди в Hotel de Rome¹, там дешевше, 8-10 trs. пансіон з одного і недалеко від нас [3:XII:23].*

б) *Краще йди в темний гай у зелений розмай
Або в поле, де вітер гуляє,
На дозвіллі із лихом собі розмовляй,
Може, там його вітром розмає [3:I:66].*

Контекстуальними показниками функції пропозиції у спонукальних висловленнях можуть виступати частка *ось* або сполучення слів *знаєте що (знаєш що)*, коли вони стоять перед дієсловом у формі наказового способу. Ці елементи контексту виконують у спонукальному висловленні декілька функцій: акцентують увагу адресата на дії, вираженій імперативом, пом'якшують спонукування і служать для адресата свого роду сигналом того, що йому буде зараз висловлено саме пропозицію, а не якийсь інший різновид спонукування. Наведемо приклади з розглянутих нами творів письменниці: *(Марція) Я ще з конвалії тут маю ліки. Ось випий, се на серце дуже добре [3:V:195]; — А ти, Дарко, знаєш що? Ти от увечері прийди, так коли-небудь, ну, може, й сьогодні, то я тобі ту спідницю дам, мамця pozwoliť [3:VII:228].*

Категоричне спонукування може супроводжуватися такими вставними компонентами, як *чуєш (чуєте), кому кажуть, кажу, кому кажу* і т. ін., що роблять спонукування до дії більш експресивним і безапеляційним. Вживання цих слів та сполучень слів характерне для ситуації вимоги: — **Чуєте! поставте!** — *зукнула вона хриплим спотвореним голосом. — Чуєте, що я кажу? Поставте статуєтку! [3:VII:101]; (Олімпіада Іванівна) Не треба, не треба вашої*

¹ ОТЕЛЬ ДЕ РОМ (“Римський готель”) — *франц.* — *Ред.*

музики, тільки сього бракує! Ну, **гетьте, кому я кажу?** [3:III:25]. Контекстуальними показниками функції вимоги є також прислівники-інтенсифікатори дії типу *негайно, зараз (же), швидше: (Хуса) А в кого ж їх просити? Може, бігти десь по сусідах позичати? **Зараз іди до матері!*** [3:V:182].

У зв'язку з тим, що висловлення з формами 2-ї особи наказового способу здатні передавати різні функції спонукальності, в ситуаціях, коли виникає необхідність чітко конкретизувати різновид волевиявлення, вдаються до конструкцій з перформативними дієсловами типу *наказувати, просити, благати, запрошувати, радити* тощо. Дослідження показали, що в епістолярії та художніх творах Лесі Українки речення з перформативними дієсловами досить поширені: *(Командор) Я вам **наказую мовчати*** [3:VI:135]; *Дуже **прошу, перешиліть** мого листа п. Кобилянській, Ви, певне, знаєте її адресу* [3:XI:104]; *Спасибі за бібліографію; з приводу неї **раджу не споминати** усіх статей з періодичних видань, так — пам'ятаєте? — я і раніше радила* [3:X:319].

Тут потрібно зазначити, що перформативні дієслова не тільки диференціюють функції спонукальності, а й у деяких випадках збільшують прагматичну силу спонукальної конструкції з імперативом. Так, наявність у висловленні дієслів *благати, молити* вказує на залежність мовця від волі адресата, і вживання цих дієслів у ситуації прохання покликане посилювати вплив на слухача з метою досягнення запланованого прагматичного ефекту: *(Альбіна) **Молю! благаю!** не дивись!* [3:VI:64]; *(Груїчева) **Ідіть до нього, ідіть, благаю вас!*** [3:III:96].

Розглянуті тексти також засвідчують, що семантичними конкретизаторами (маркерами), які прямо вказують на різновид спонукування, часто виступають іменники *прохання, просьба, порада, рада*, вживані у спонукальних висловленнях. Наведемо деякі приклади з листів письменниці: *Тепер у мене **прохання до тебе і до нього: якщо були які рецензії де на "Лісову пісню" або, може, будуть на "Камінного господаря", то, будьте добрі, зберіть їх для мене*** [3:XII:413]; *Тепер дозволь тобі дати **раду: якщо будеш їхати сюди до Нового року, то бери таки добре теплу одягу, бо на морі тепер "різно буває", взагалі тепер сезон для подорожі в Крим поганий, тепер ще як-небудь, а в декабрі, кажуть, гірше буває*** [3:X:388].

Делікатно, ненав'язливо звучать прохання та пропозиція, виражені в листах та художніх творах Лесі Українки питальними конструкціями. Наведемо приклади. **Прохання:** *Чи не можна б скільки примірників видрукувати на тонкому папері?* [3:XI:136]; *Я маю, Галюнько, до тебе прохання: чи дозволиш послати на твою адресу трохи книжок та паперів звичайною бандеролею?* [3:XII:439]; — *Мамо, нема ще юшки?* [3:VII:41]; **пропозиція:** *(Острожин) Помогти що-небудь?* [3:III:101]; *А Вашу замітку чому не спробуєте дати до "Молодої України"?* [3:XII:27]; — *Софійко, там пан Шпачинський приїхав. Може, вийдеш?* [3:VII:66]; — *Вибачайте, пані, мені здається, що вам недобре? Може, води?* — *озвався голос панича сусіда* [3:VII:84].

Можливість транспозиції питальних речень у спонукальні пояснюється, по-перше, певною їх схожістю в тому розумінні, що й ті й інші вимагають реакції у відповідь з боку адресата, по-друге, тим, що питальні речення надають адресатові зручну можливість відмови.

Подібно до питально-спонукальних речень високим ступенем мовленнєвої етикетності відзначаються спонукальні конструкції з формами умовного способу. У досліджуваному нами матеріалі зафіксовано вживання речень з цими дієслівними формами для передачі прохання і поради: *Давно вже я нічого не чула за тьотю Сашу і інших родичів, може б ти мені написала* [3:XII:225]; *(Олімпіада Іванівна) Любочко, ти б пішла одпочила, у тебе ж голова болить!* [3:III:92].

Досить поширена в листах Лесі Українки і така спонукальна конструкція для вираження прохання в тактовній формі: будьте ласкаві + інфінітив (каузована дія виражається лексичним значенням інфінітива): *Будьте ласкаві передати мамі посилку і листа до неї* [3:XII:403].

Як відомо, в ситуації спонукування до дії нерідко послуговуються звертанням, яке допомагає встановити контакт із слухачем, а також забезпечує активізацію уваги слухача на тій дії, до якої його спонукає мовець. Звертання, яке виражає емоційну оцінку, будучи введеним у спонукальну конструкцію, може робити спонукування більш категоричним або, навпаки, пом'якшувати його в залежності від характеру емоційної оцінки, яка міститься у слові (спо-

лученні слів), що входить до складу звертання. Дослідження показали, що використання в ситуаціях прохання звертань у формі з позитивним емоційним забарвленням покликане оптимізувати мовленнєвий вплив на адресата, забезпечити потрібну мовцеві реакцію адресата на каузовану дію: *Лілеєнко, любая, золотая, напиши мені хоч слово!* [3:ХІІ:423]; — *Пані моя, голубочко моя! Порятуйте мене, бідну, порятуйте хоч ви!* [3:VІІ:110]. Ці яскраві приклади демонструють, як завдяки звертання посилюється прагматичність усього висловлення в цілому аж до переростання ситуації прохання в ситуацію упрошування чи благання.

Наведені приклади також засвідчують, що одним із додаткових контекстуальних показників посиленого варіанту прохання може виступати частка хоч. Здатність її виконувати роль інтенсифікатора функції прохання зумовлена тим, що ця частка має обмежувально-видільний відтінок.

Істотну роль у передачі і сприйнятті змісту висловлення, його експресивності, крім мовленнєвої форми вираження спонування, відіграють екстралінгвістичні контекстні фактори. Продемонструємо це на епізодах з творів письменниці.

1. У драмі "Блакитна троянда" так змальовується одна з мовленнєвих ситуацій — прохання (в даному випадку жінка звертається до колишньої нареченої її сина):

Груїчева (падає перед нею на коліна):

Я вас ненавиджу, я вас убити хотіла б, але я все для вас зроблю, тільки ідіть! Ідіть до нього!

Любов простягає до неї руки, хоче здійснити її, вона ловить руки і цілує їх.

Ідіть, коли у вас є серце, він умирає [3:ІІІ:96].

Такі паралінгвістичні засоби як "падає перед нею на коліна", "ловить руки і цілує їх" надають проханню додаткового відтінку — підвищеної експресивності, емоційної напруги. Завдяки цьому функція прохання переростає у свій посилений варіант — благання.

2. Уривок з оповідання "Приязнь":

І на цей раз Мартоха через Гапку передала свій головний хатній обов'язок Дарці (знов-таки минаючи засватану Ярину), промовивши лагідніше, ніж звичайно:

— *Дарую, витягни там з печі товкмача... Ага слухай, там десь від учора кришку горілки зосталося, то подай батькові.*

Хоч на перше сприйняття в цій ситуації, здавалося б, висловлюється прохання, та екстралінгвістичний контекст (явна залежність тут неповнолітньої доньки від матері), безумовно, свідчить про ситуацію наказу.

Аналіз засобів вираження спонукальності у творах Лесі Українки засвідчує, що вибір тієї чи іншої вербальної форми вираження спонукальної інтенції визначається ступенем прагматичної ефективності цієї форми, тобто в певній ситуації мовлення суб'єкт волевиявлення віддає перевагу таким мовним засобам, які відзначаються найбільшою комунікативною експресивністю. Так, наприклад, широке вживання в ситуаціях прохання і пропозиції транспонованих у спонукальні питальних конструкцій, речень з формами умовного способу зумовлено високим ступенем їх мовленнєвої етикетності. Введення у спонукальні речення певних часток, прислівників, вставних слів та виразів, слів з емоційним забарвленням пояснюється їх потенційними прагматичними властивостями. Ці лексико-семантичні засоби лінгвістичного контексту відіграють суттєву допоміжну роль у передачі різних відтінків спонукування. Дослідження також показали, що для здійснення комунікативної мети у ситуаціях спонукування мовець нерідко використовує як допоміжні паралінгвістичні засоби. Ці засоби порівняно з вербальними (граматичними, лексичними) якнайточніше передають емоційну характеристику повідомлюваного, конкретизують різновид волевиявлення.

Підсумовуючи, робимо тут висновок, що майстерне використання Лесею Українкою різноманітних вербальних та невербальних засобів вираження спонукування допомагає їй досягати бажаної експресивності висловлення думки, високої художності творів, впливу їх на читача.

1. **Киселева Л. А.** Вопросы теории речевого воздействия. — Л., 1978.
2. **Колшанский Г. В.** Контекстная семантика. — М., 1980.
3. **Українка Леся.** Зібрання творів: У 12 т. — К., 1975-1979.

**ЗАСОБИ ВИРАЖЕННЯ СИНТАКСЕМИ У ФУНКЦІЇ ОБ'ЄКТА СТАНУ
В СТРУКТУРІ ПРОСТОГО РЕЧЕННЯ
(НА МАТЕРІАЛІ ПУБЛІЦИСТИЧНОГО СТИЛЮ)**

Речення — основна синтаксична одиниця і максимальна одиниця мови. На основі семантико-синтаксичних відношень у його структурі виділяються синтаксеми — елементи, спрямовані на зовнішнє відображення відношень між предметами та явищами об'єктивної дійсності [9:83]. В структурі семантично елементарного речення організуючу роль відіграють предикатні синтаксеми, які валентно зумовлюють кількісно-якісний склад субстанціальних синтаксем. Звичайно суб'єктна синтаксема займає лівобічну позицію відносно предиката, а правобічна заповнюється об'єктною синтаксемою. Метою цієї наукової розвідки є опис засобів вираження синтаксеми у функції об'єкта стану в публіцистичному стилі, зокрема, у підстилі газетної інформації.

Загальною ознакою публіцистичного стилю є діалектична взаємодія логічного та емоційного начал у висловленій думці [30:138]. Основним змістом статей у періодичній пресі є ідейно-політична або економіко-технічна оцінка фактів, явищ життя і діяльності суспільства, розкриття їх суті, значення, закономірностей і перспектив розвитку тощо [26:57-58]. Специфічною ознакою публіцистичного стилю є виразно авторський, "суб'єктний" емоційно-експресивний характер мовлення [30:145-146]. Переконуючи читача, автор підкреслює своє ставлення до висвітлюваних ним подій, намагається вплинути на свідомість та емоції читача, переконати його у правильності своєї оцінки.

Об'єктна синтаксема реалізується в своїх семантичних і морфологічних варіантах залежно від природи предиката. Одним з семантичних варіантів об'єктної синтаксеми виступає синтаксема у функції об'єкта стану. Вона переважно вказує на істоти або неістоти, на які спрямовано стан [2:118-119].

Основним морфологічним варіантом об'єктної синтаксеми в структурі елементарного простого речення виступає знахідний відмінок. Він виступає в граматичній системі української мови як спеціалізований відмінок об'єкта [13:106]. Функція об'єкта є його

первинною семантико-синтаксичною функцією. Семантико-синтаксична функція об'єкта стану у знахідного відмінка ґрунтується на семантико-синтаксичних диференційних відмінкових ознаках субстанціальності, валентного зв'язку з предикатом стану, пасивності, фінальної спрямованості, формально-синтаксичної ознаки центральності. Знахідним об'єкта стану керують перехідні дієслова, які можна поділити на групи залежно від їх конкретного значення:

— дієслова чуттєвого сприймання (*бачити, чути, відчувати, почувати, слухати, оглядати, споглядати*): За поразку у визвольних змаганнях *чую звинувачення* на адресу тільки українських політиків, провідників [20:10]; Адже так *приємно споглядати* свого ласкавця [23:16]; *Почуваєте безпорадність?* [11:7]; Нині депутати і запрошені *слухали* сільського *голову* уважно [8:1]; "Уже найближчим часом одесити зможуть *відчути результати* проведених переговорів і укладених на виставці контрактів", — говорить головний архітектор Одеси Володимир Глазирін [8:3]; Він уважно *оглянув три* сільські *хати*, криті очеретом, з маленькими віконцями [28:2]; Дехто з них уперше в житті *бачив* державний *прапор* України з відстані витягнутої руки [21:3];

— дієслова інтелектуального стану (*розуміти, пізнавати, знати, пам'ятати, вважати, помічати*): Тут на столі *помічаю газету* з написаною ним статтею [18:3]; Україна *розуміла необхідність* диверсифікації джерел постачання енергоносіїв з самісінького початку своєї незалежності [22:4]; У Шевченковій науці ми *пізнаємо* багату *гаму* його власних почуттів [17:1]; М. Кропивницький прекрасно *знав побут, звичаї, мову* народу, народну *творчість* [15:2]; *Це можна простежити* на прикладі зростання мінімального розміру Джек-пота УНЛ [27:4]; *Пам'ятає* Лариса Павлівна прокурену вокзальну *залу* і себе самотню, зарюмсану [4:10];

— дієслова емоційно-оцінного ставлення до об'єкта (*любити, оцінювати, цінувати*): Ви *любите музику?* — спитала донья Соль [24:16]; Але вони *цінують* гарну *музику і спів* [23:9]; Та незабаром вони *оцінили вигоди* нової батьківщини: м'який, теплий клімат, поживний для рослин мул, багато риби в дунайських водах та безліч дичини у заростях тростини [4:11];

— дієслова позитивного/негативного ставлення до об'єкта,

внутрішнього стану і почуття (*підтримати, визнати, підтвердити, вітати, шанувати, чекати, довіряти, хотіти*): Я підтримував незалежність України і водночас виступав проти незалежності Росії [18:3]; Тут *українців чекав* шикарний обід [18:3]; Учасники обговорення *підтвердили необхідність* впровадження роздільного збирання і комплексної переробки відходів, в тому числі використаної тари і упаковки, в нашій державі [22:13]; Господарі тепло *вітали* юних *одеситів*, розповіли чимало цікавого про своє село [4:3]; Співгромадяни *довірили* Вам *мандат* народного депутата [7:4]; *Його визнає та шанує* світ [25:2]; Всі вони *хотіли добра* Україні [14:7]; — дієслова володіння/неволодіння (*мати, берегти, втрачати, тримати*): *Бережіть чоловіків!* [21:3]; Шахи *втрачають* колишню *популярність* [14:7]; Тобто всі кошти *матимуть* своє *призначення і спрямування* [22:13]; Поза містом на чималих островах української Венеції у гирлі Дунаю працьовиті жителі *тримають* величезні *городи* [4:11].

Лексичний діапазон іменників у знахідному відмінку широкий: назви осіб, конкретні та абстрактні назви. Також у функції знахідного об'єкта стану вживаються особові, вказівні та заперечні займенники.

Знахідний відмінок в об'єктній функції нерідко взаємодіє з родовим, який є другим морфологічним варіантом об'єктної синтаксеми. Співвідношення цих відмінків наявне в зоні заперечних конструкцій та в зоні факультативного використання родового і знахідного. У синтаксичній зоні заперечних об'єктних конструкцій домінує родовий відмінок. "Дієслово *мати* завжди поєднується з родовим відмінком, незалежно від семантики іменника. На збереження цієї форми впливає синонімічна безособова конструкція із словом *нема*" [13:113]: Однак публічні "мінуси" В. Юценка *не мають ваги* в порівнянні з його могутнім потенціалом — фаховим, моральним, політичним [25:2]; У них *немає вибору* [21:3]; У нас *немає учнів*, вражених сучасними хворобами юні — наркоманією, курінням, лихослів'ям [4:8]. Нами засвідчено один випадок вживання форми знахідного відмінка іменника з дієсловом *мати*: Узагалі Україна, як частина колишньої Російської імперії, *не мала* солідне *становище* на російському ринку [25:3]. Знахідний відмінок використано тут, очевидно, суб'єктивно, що є позанормативним

явищем. У родовому відмінку вживаються переважно іменники з абстрактним значенням, а іменникам у знахідному притаманна визначеність, конкретність. Вживання знахідного в даному випадку свідчить про тенденцію поступової заміни родового знахідним як спеціалізованим в українській мові відмінком об'єкта.

Також є кілька випадків вживання в родовому відмінку займенника *ніщо*, який вказує на невизначеність об'єкта: *Нічого* особливого в своєму фахові *не бачу* [4:12]; Людині вже *нічого не хочеться* [24:1].

Знахідний відмінок об'єкта стану в заперечних конструкціях виявлено, окрім згаданого вище, в одному випадку: Хіба ж то *не відчуває* суперчутлива, "радарна" душа людини поруч себе (над собою, немов світло зорі) духовну й, головне, дієву *присутність* феноменів Шевченка, Франка, Лесі Українки... [16:3]. Це — заперечно-питальне речення стверджувального характеру, використане мовцем з метою привернення уваги читача, що є типовим для підстилю газетної інформації.

При дієслові *чекати* нами засвідчено факультативне вживання знахідного і родового відмінків, а також знахідного з прийменником *на*: Він *чекає* разючих *успіхів* і схильний до радикальних заходів, постійних переходів від посту до переїдання, від відпочинку — до бурхливої діяльності [11:12]; З якою цікавістю ми *чекали повідомлень* із міжзональних турнірів, матчів, розбирали в клубах, у подвір'ях зіграні партії [14:7]; *Вас чекає* цінна нагорода за краще запитання щодо конкурсів "ІІІ-Фонду" [11:1]; Вона кілька вечорів не виходила з дому, *чекала на тебе* з хвилини на хвилину [24:15]. На об'єкт, виражений родовим відмінком, нашаровується відтінок неозначеності, а об'єкт, виражений знахідним, має конкретне значення.

Вживання родового партитивного в заперечній конструкції нами засвідчено лише один раз: Я таких *яець* ще *не бачив* [8:1]. Рідкісність використання родового партитивного зумовлена, на нашу думку, тим, що родовий партитивний звичайно вживається з предикатами дії, виступаючи морфологічним варіантом синтаксеми у функції об'єкта дії.

І знахідний, і родовий відмінки як морфологічні репрезентанти категорії об'єкта стану вживаються з прийменниками. Як за-

значає М. Я. Плющ, "вживання іменникової форми з прийменником приводить до послаблення відмінкової флексії і посилення ролі прийменника як засобу смислової диференціації" [10:34]. Іменники у знахідному відмінку, вжиті з прийменниками *на*, *у(в)* та *про*, сполучаються з дієсловами чуттєвого сприймання, інтелектуального та фізичного стану, а також предикативним прикметником *закоханим*: Люди вітру гостро *реагують на звук* [19:9]; Взимку і восени вони можуть часто застуджуватися, *страждати на різні захворювання* верхніх дихальних шляхів [23:9]; У той же час *подивимося на бджіл* [8:3]; Дружина Віра Миколаївна безмежно *закохана у свого Ваню* [19:14]; *Про* одеську музичну *школу* імені П. С. Столярського *знають* у різних країнах світу [4:8]. Ці прийменники підкреслюють фінальну спрямованість стану на об'єкт незалежно від лексичного значення іменника, діапазон якого є дуже широким: назви осіб, істот, конкретні та абстрактні.

Для іменників у родовому відмінку характерним є сполучення з прийменником *від* у поєднанні з дієсловами внутрішнього стану та дієсловами негативного ставлення до об'єкта: Про цей епізод ми чули у Львові *від учасників* відзначення ювілейної дати [15:1]; Закарпаття знову *потерпає від стихії* [29:1]; Але чи на часі нині *відмовитися від діючої системи?* [6:3]. Найчастіше в публіцистичному стилі зустрічаються конструкції з дублюванням прийменником дієслівного префікса *від*. У конструкціях з родовим об'єкта стану наявний і прийменник *до*, що сполучається з предикативними прикметниками *чутливий*, *байдужий*: Невже ви абсолютно *байдужі до своїх сучасниць?* [7:2]; Люди цього типу дуже *чутливі до запаху й смаку* [23:9]. Прийменники *від* і *до* увиразнюють спрямування стану на об'єкт. У формі родового відмінка переважають абстрактні назви, хоча зустрічаються й назви осіб.

Третім морфологічним варіантом синтаксеми у функції об'єкта стану виступає давальний відмінок. Його первинною функцією є функція адресата, а вторинна функція об'єкта стану утворилася внаслідок нейтралізації первинної для давального адресатної семантики і переміщення його в позицію сильнокерованого знахідного відмінка [2:123]. Давальний об'єкта стану корелює з семантико-синтаксичними ознаками субстанціальності, валентного зв'язку з предикатом стану, пасивності, фінальної спрямованості

стану на об'єкт та формально-синтаксичною ознакою центральності. Давальний у центральній позиції поєднаний з дієсловом зв'язком сильного керування [2:123]. Типовим дієсловом, яке керує іменником у формі давального об'єкта стану, є дієслово *сприяти*; дієслово *шкодити* засвідчене лише один раз: **Чоловікам** же вони тільки *шкодять* [19:14]; Федерація шахів України об'єднує аматорів і професіоналів, *сприяє* їх кваліфікованому і творчому *зростанню* [14:7]; При розтягненні м'язів яблучний оцет у поєднанні з кайенським перцем *сприяє* їхньому швидкому *відновленню* [7:2]. Більш продуктивно функціонує давальний об'єкта стану у сполученні з предикативними прикметниками *потрібен*, *корисний*: У холодну пору цим *людям корисні* теплі ванни, масляні масажи [23:9]; Безробітний — він не *потрібен нікому*, навіть *родині* [19:14]; **Мені потрібні** моя країна, близькі люди й моя робота [18:3]. У формі давального об'єкта стану виступають переважно іменники — назви осіб та істот, а також особові та заперечні займенники.

Наступним периферійним морфологічним варіантом синтаксеми у функції об'єкта стану є орудний відмінок. Орудному об'єкта стану притаманні семантико-синтаксичні ознаки субстанціальності, валентного зв'язку з предикатом, пасивності, фінальної спрямованості стану на об'єкт та формально-синтаксичної ознаки центральності [3:130]. Орудний об'єкта стану перебуває у зв'язку сильного керування з дієсловом, сполучається з дієсловами відношення до об'єкта: вихваляння, прославлення, а також спрямування інтересу на об'єкт. Такими дієсловами є: *пишатися*, *гордитися*, *тішитися*, *захоплюватися*, *цікавитися*: **Проблемами** нашої служби завжди *цікавляться* і міський голова Руслан Боделан, і голова облдержадміністрації Сергій Рафаїлович Гриневецький [4:2]; Столиця чернечої держави — місто Карієс *пишається* Протатським *храмом* X століття [5:4]; Серйозно *захопився цим* і я [5:12]; Я й так усе своє життя некрасивою, потворною була, і *вродою* своєю ще *не натішилася* [12:3]; **Вами не можна не гордитися** [12:7]. У формі орудного відмінка вживаються іменники на позначення конкретних та абстрактних назв, а також особові та вказівні займенники.

На позначення синтаксеми у функції об'єкта стану вживаються сполучення орудного з прийменником *з(із)*, який, крім вказівки

на об'єкт, додає ще й відтінок результативності: *Познайомився* в частині *із* запорожцем *Сашею Стовбуром* [5:9].

Найпериферійнішим морфологічним варіантом синтаксеми у функції об'єкта стану виступає місцевий відмінок, репрезентований в українській мові як відмінок, що не вживається без прийменника. Прийменник *на* виступає в ролі дієслівного постфікса після дієслова *зосередитись*, а прийменник *в(у)* — після дієслова *переконатися* і предиката *зацікавлений*: Трудяги-міністри згорнули свої папки і *зосередилися на тексті* політичної заяви з приводу понеділкової заяви Віктора Медведчука [21:3]; За цей рік ми знову *переконалися у правильності* наших дій [25:8]; Обидві сторони *зацікавлені в обміні* викладачами, науковими співробітниками національних академій, інститутів [22:4]. Зрісшись з опорним дієсловом, прийменники втратили в постфіксній позиції семантичне навантаження, а відмінкове закінчення є функціонально навантаженим [3:124]. Іменники в наведених прикладах є конкретними та абстрактними назвами.

Синтаксема у функції об'єкта стану функціонує й при дієсловах, вжитих у переносному значенні: *Живу*, Україно, я *тобою!* [5:4]; Розмірковуючи про стан сучасного українського парламенту, *не можна обійти увагою* і питання імплементації рішень всеукраїнського референдуму 16 квітня 2000 року [6:3]; Очевидно, *слід* більш виважено *підійти до питань* імплементації, надати пропонованим формулюванням досконалішого з правової точки зору вигляду [6:3]. В таких випадках, на думку М. Я. Плющ, прослідковується "тенденція до розвитку тих значень, які служать для утворення дієслівних словосполучень метафоричних виразів, що утворюються мовцями автоматично" [10:66].

Синтаксема у функції об'єкта стану представлена широким діапазоном іменників на позначення осіб та істот, конкретних і загальних назв, а також особовими, заперечними та вказівними займенниками. Серед морфологічних варіантів синтаксеми у функції об'єкта стану нами засвідчено 43,3% вживання знахідного відмінка; 23,5% вживання родового, 17,2% використання давального, 10,2% — орудного та 5,7% місцевого відмінка. При цьому кількість безприйменникових конструкцій становить 73,2%, а прийменниково-відмінкових — 26,7%. Ці дані свідчать про те, що централь-

ним морфологічним репрезентантом синтаксеми у функції об'єкта стану є знахідний безприйменниковий як основний відмінок об'єкта в українській мові. З ним чергується родовий в заперечних конструкціях та у випадках факультативного використання родового і знахідного. Знахідному відмінку об'єкта притаманна конкретність, визначеність, а родовому — абстрактність, невизначеність. Наявність конструкцій, в яких замість родового відмінка використовується знахідний, свідчить про тенденцію поступової заміни родового знахідним як спеціалізованим в українській мові відмінком об'єкта.

Давальний відмінок є периферійним засобом вираження функції об'єкта стану. У формі давального відмінка виступають переважно назви осіб та істот, а також особові та заперечні займенники. Ще периферійнішим морфологічним варіантом виступає орудний відмінок, у формі якого вживаються іменники — конкретні та абстрактні назви, особові та вказівні займенники, а найпериферійнішим — місцевий, у ролі якого представлені іменники — конкретні та абстрактні назви. Вживання іменникової форми з прийменником приводить до послаблення відмінкової флексії і посилення ролі прийменника як засобу смислової диференціації: прийменник підкреслює фінальну спрямованість стану на об'єкт.

1. **Вихованець І. Р.** Синтаксис знахідного відмінка в сучасній українській літературній мові. — К., 1971.
2. **Вихованець І. Р.** Нариси з функціонального синтаксису української мови. — К., 1992.
3. **Вихованець І. Р.** Система відмінків української мови. — К., 1987.
4. **Думська площа.** — Одеса, 2000. — №43.
5. **Думська площа.** — Одеса, 2000. — №45.
6. **Закон і бізнес.** — К., 2001. — №9.
7. **Одеські вісті.** — Одеса, 2001. — №47.
8. **Одеські вісті.** — Одеса, 2001. — №48.
9. **Ожоган В.** Функціонування прономінативних синтаксем у реченнєвій структурі (субстанціальні базові синтаксеми)// Проблемні питання синтаксису: Збірник статей. — Чернівці, 1997.
10. **Плющ М. Я.** Категорія суб'єкта і об'єкта в структурі простого речення. — К., 1986.
11. **Повір у себе.** — Львів, 2001. — №7-8.
12. **Повір у себе.** — Львів, 2001. — №9-10.
13. **Синтаксична** будова української мови. — К., 1968.

14. **Спортивна** газета. — К., 2001, 7 лютого.
15. **Сходинки**. — Одеса, 2000. — №16.
16. **Сходинки**. — Одеса, 2000. — №18.
17. **Сходинки**. — Одеса, 2000. — №21.
18. **Товариш**. — К., 2001. — №4.
19. **Україна і світ сьогодні**. — К., 2001. — №9-10.
20. **Україна молода**. — К., 2000, 1 листопада.
21. **Україна молода**. — К., 2000, 2 березня.
22. **Урядовий кур'єр**. — К., 2001. — №28.
23. **Фазенда**. — К., 2000. — №11.
24. **Фазенда**. — К., 2001. — №3.
25. **Шлях перемоги**. — К., 2001. — Ч. 10.
26. **Чередниченко І. Г.** Нариси з загальної стилістики сучасної української мови. — К., 1962.
27. **Чорноморські новини**. — Одеса, 1999. — №98.
28. **Чорноморські новини**. — Одеса, 1999. — №99.
29. **Чорноморські новини**. — Одеса, 2001. — №18.
30. **Єрмоленко С. Я.** Синтаксис і стилістична семантика. — К., 1982.

Л. А. Семененко

**ПРЕДМЕТ І ЗАВДАННЯ МОРФОСТИЛІСТИКИ
(ІМПЛІЦИТНОЇ МОРФОЛОГІЇ ПОЕТИЧНОГО МОВЛЕННЯ)**

На наших очах відбувається зміна наукової парадигми — від структуралізму до антропоцентризму, тобто до урахування фактора людини (продуцента і реципієнта) у процесах мовного спілкування. Ця зміна напряму досліджень виробила нові орієнтири у визначенні предмета морфостилістики як окремого розділу лінгвостилістики, обумовила актуальність проблематики, теоретико-методологічні засади цієї галузі мовознавства.

Граматичні одиниці (форми, значення, категорії) не тільки забезпечують здатність людини продукувати висловлення з метою передачі предметно-логічної, когнітивної інформації, а й беруть участь у створенні емоційно-експресивних, аксіологічних, естетичних і афективних параметрів висловлення. Саме ця здатність граматичних засобів надавати висловленню певних експресивних, емоційно-оцінних забарвлень стала поштовхом для розвитку морфостилістики (поетики морфологічних категорій), завданням якої є вивчення стилістичних потенцій морфологічного рівня поетич-

ного мовлення, типізованих/нетипізованих прийомів їх використання, наслідків з точки зору стилістики кодування/декодування; вивчення того, грамеми яких саме граматичних категорій беруть участь у створенні означених параметрів, частотність, схильність до актуалізації цих потенційних можливостей в поетичному континуумі художнього мовлення.

Предметом вивчення цієї галузі лінгвостилістики є адгерентні (контекстуально зумовлені) конотативні співзначення мовленнєвих одиниць, зумовлені їх маркованими морфологічними параметрами, а також інгерентні (абсолютні), якщо марковані граматичні форми на мовному рівні відхиляються від нульової функціональної відмітки (напр., варіативні форми, конкуруючі форми узусу). За словами Ю. Л. Левітова, граматичні одиниці виявляють абсолютне експресивне забарвлення за умови, що в мовній системі закладені якнайменше дві граматичні одиниці з відносно тотожним денотативним змістом, які протиставляються одна одній за частотною ознакою. Ця часткова модифікація інтегральної смислової ознаки і є семантичною основою для їх експресивних співзначень [Див.: 3: 90].

Предметом морфостилістики є вивчення системи граматичних одиниць (словоформ з конкретним набором граем) в аспекті функціонально-комунікативної стилістики. Цей підхід до вивчення репертуарів ідіомовлення митців художнього слова базується на підставі оцінного ставлення до мови, до природи мовних змін, до релевантних мовленнєвих фактів, до дискурсу. Сприйняття маркованих компонентів тексту зумовлене також конкретною історичною і соціокультурною ситуацією. Саме тому морфостилема може ставати релевантним фактом мовлення при декодуванні, а при появі це завжди значущий факт.

Слід ураховувати при цьому, що, як правило, не сама граматична категорія створює своєрідність морфологічного каркасу твору, а прагматичне використання її семантичних потенцій, зіткнення узуального/оказіонального, емпатизація певних граматичних значень. Морфостилістика прагне показати, "як зміна граматичної форми, при збереженні лексики і загального змісту тексту, призводить до порушень тонких, деколи ледь помітних, але суттєвих смислових і стилістичних зв'язків" [8: 366].

Саме у художніх текстах спостерігається збільшення інформаціогенези мовної форми. Митці слова використовують марковані (транспоновані або навіть аномальні) форми як нестандартний засіб конструювання семантики поетичного дискурсу, тобто продуцент тексту свідомо програмує впливову силу знакової форми маніфестації змісту, "...збільшення інформативності у сфері форми (матеріала знаків) позначає збільшення ролі конотацій у сумарному значенні мовної одиниці, інакше кажучи, значення як відношення мовної одиниці до об'єкта стає кількарівневим [5: 28]. Пор.: ... професори міннесотських університетів /товпляться в черзі, /щоб потанцювати з **Женею Євнушенко**, /вона стоїть, /закопивши голубі очиська під блідий лоб, /притискає зім'ятого віршика, /мов мережку, /до печальних русских усст... (Ю. Тарнавський).

Не вдаючися до обговорення адекватності оцінки автором творчого доробку російського радянського поета Євгена Євтушенка, хочемо звернути увагу на те, що акцентована експресивність, сарказм висловлення спираються на обігрування граєм чол. і жін. роду; вибір такої форми імені, яка теж не сигналізує чітко про стать особи, ще підтримується зміною графічного оформлення прізвища (додається цілий спектр образливих сем) і деформованими рурсизмами. У чому ж полягає сутність експресії як функціонально-комунікативного мовленнєвого явища? "Сутність мовної експресії — в подоланні всіляких шаблонів, стандартів. Експресія в мові виступає як нерегулярне, нетипове і тому незвичайне, свіже, виразне" [7: 70], а І. В. Арнольд додає, що експресія — це така ознака частини тексту, яка передає смисл зі збільшеною інтенсивністю, відбиваючи внутрішній стан мовця, і має своїм результатом емоційне і логічне підсилення [1: 15].

Спираючись на узуальну граему роду, але синтагматично актуалізуючи протиставлення чол. і жін. роду словоформ, М. Вінграновський трансонімізує топоніми в антропоніми: Пливають в далеке і бліде/Повільних кучугур повали,/ І **Ніжин** з посівання йде, / Іде додому від **Полтави**...//.

Морфолого-словотвірний рівень так само активно використовується для створення бінарної опозиції граєм жін-чол. роду, та ще й асиметричної опозиції цих двох граєм граемі середнього

роду: ... що воно ...таке є /а воно калина /моя батьківщина /а я її калинець (І. Калинець). Це підтримується і деонімізаційним процесом — зверніть увагу на прізвище автора.

Наведемо деякі приклади можливого використання конститuentів граматичних категорій для передачі додаткового значення. Широко представлені в поетичному мовленні морфостилеми, що реалізують суб'єктивно-емоційні інтенції авторів на морфолого-синтаксичному рівні, наприклад, при оказіональному розширенні валентності дієслівних форм: Респектабельні пілігрими /в комфортабельних "Волгах" /"ходять" по шевченківських місцях. // **Вербують верби у монографії**, //Вивчають біо- і географію. // **Полюють в полі на три тополі...**// (Л. Костенко); **Я накосив лиш нервів добрий сніп /Та вимолотив радощів півжмені** (М. Вінграновський).

На формально-морфологічному рівні один із можливих варіантів передачі конотативної інформації — бездієслівність: ... і тільки гриви... курява... і свист... / лунких копит оддаленілий цокіт... /і ми... і степ... і жовтий падолист.../ і цих дворів передвечірній клопіт... (Л. Костенко), де значуща відсутність дієслівних форм і специфічне графічне оформлення позбавляє картину процесуальності, руху; кадри перед очима проходять повільно, все в них статично — авторові пригадується щось дуже віддалене в часі. Нервовість, емоційну напругу і рішучість передає концентрацією слів категорії стану і відсутністю дієслівності М. Вінграновський: Так треба. Повернень — доволі! //Не треба. Даремно. // Недолі потреба?/ Напевно, недолі...// Недолі, напевне, потреба? Недолі? //Даремно! //Не треба! Доволі /Повернень! Так треба//.

Концентрація граматичних форм з конкретно графемою — емпатизація змісту, який передає означена категорія, напр., спершу наказовість, а потім — безособовість, протиставлення персональності/ імперсональності: Погасни. Змеркни. Зрабся. Збийся. // Збалакайся. Заметушись. // Офіціантським жестом вмийся, / Але — сльозою не молись. // Не відбулося. Не — тремтіло. // Не — золотіло. Не — текло. // Не — полотніло. Не — біліло. // Не...-господи!. . — не — не було!. . // (М. Вінграновський). Розширення парадигми безособових слів — частотний художній прийом: Тут я живу. Світаю дні за днями// (Л. Костенко); На сіножать сніги сніжать /І снігурі в снігу лежать?// (М. Вінграновський).

Завдання морфостилістики полягає в тому, щоб з'ясувати особливості, характер поетичного мислення в системі його граматичної окремішності. Увага до кожної маркованої словоформи (за винятком тих, якими має займатися ортологія) обумовлена тим, що, за словами О. О. Потєбні, слово має всі ознаки художнього твору (Див. 4:167). Природно, що морфостилістикою потребують свого вивчення, як і твори мистецтва. Змістовність маркованої словоформи підпорядкована ідеї автора як об'єкт рефлексії, як актуалізована багатозначність, як сигнал про вихід за межі конвенціональності з метою збільшення обсягу передаваної інформації.

За спостереженнями О. В. Чичерина, пошуки природного зв'язку форми і змісту слова — неодмінне завдання стиліста; діалектика цього роду взаємовідношень проникає далі — у граматичну будову поетичного мовлення. Вивчення змінної стилістичної ролі граматичних форм веде нас до мікроелементів, що утворюють стиль, в глиб мови і в майстерню митця мови. При цьому виникають відповідність і тотожність там, де граматики не встановлювала ані відповідності, ані тотожності [Див.: 8: 60-61].

Яким же шляхом, у який спосіб морфостилістикою набуває означені якості? Всі актуалізовані грами в поетичних текстах мають спільний знаменник — вони базуються на збільшенні питомої ваги рефлексії адресанта і адресата над мовними явищами, дескриптивно-інтерпретаційної рефлексії над мовленнєвими фактами. Можна з впевненістю стверджувати, що основні положення теорії двокомпонентності будови означуваного, розробленої в семіотиці, накладаються на об'єкти вивчення морфостилістики. Ядро і периферія — ось складники морфостилістики, де ядро — константна, стійка частина означуваного, інваріант значення, а периферія — змінна величина, яка експліцитно або імпліцитно утримує емоційне, експресивне, асоціативне. Саме периферія маркованої словоформи найбільш здатна до модифікації або мутації, тобто зміни, еволюції означуваного. Сигнал щодо активізації периферії — початок зміни обсягу передаваної комунікативної інформації, тобто на предметно-логічний зміст починає накладатися вторинна, за Л. Єльмсловом, конотативна інформація [Див. 2: 368-373]. У поетичному мовленні використання авторами здатності маркованих словоформ до зміни структури означуваного в бік

активізації потенційних, імпліцитних, периферійних сем надає можливості використовувати ці знаки у відповідності з їх творчими задумами для більш точного відбиття їх суб'єктивного ставлення до навколишнього світу. Тобто денотати літературної мови і поетичного мовлення спільні, а означуване, утримуючи зв'язок з означуваним літературної мови, використовується як форма нових означуваних, що належать поетичному мовленню (для створення вторинної образної дійсності) [Див.: 6: 50]. Маркована граматична одиниця як знак поєднує в собі й інформему, й експресему. Динамічні елементи — морфостилеми — поетичного мовлення здатні до актуалізації на різних рівнях: морфолого-семантичному, морфолого-словотвірному, формально-морфологічному, морфолого-синтаксичному.

Одним із крупних об'єктів вивчення граматичної стилістики є транспозиції в межах певних граматичних категорій, названі граматичними тропами (алеотетами) чи граматичною метафорою. Лінгвістична суть метафори у граматиці полягає в транспозиції граматичної форми з одного виду відношень на інші, у наданні одному конститuentу граматичної категорії значення іншого. У сферу вивчення морфологічної стилістики входять також ненормативні утворення граматичних форм (форм-неологізмів, форм-оказіоналізмів), котрі передають потенційно можливе значення, яке не передається парадигмою даної граматичної одиниці. Тут аналізується морфолого-словотвірний та формотвірний аспекти функціонування граматичних форм та їх виражальний потенціал. Семантико-морфологічний аспект актуалізується у випадках нагнітання чи контрастного вживання граматичних значень в межах певної граматичної категорії. Морфолого-стилістичний аспект актуалізується при аналізі в поетичних текстах маркованих граматичних форм (архаїчних, просторічних тощо).

1. **Арнольд И. В.** Интерпретация художественного текста: типы выдвижения и проблема экспрессивности// Экспрессивные средства английского языка. — Л., 1975.

2. **Ельмслев Л.** Прологомены к теории языка. — М., 1960.

3. **Левитов Ю. Л.** Стилистические созначения грамматических единиц на уровне языка и контекста//Стилистика художественной речи. — Калинин, 1982.

4. **Потебня А. А.** Мысль и язык. — Одесса, 1922.

5. **Скребнев Ю. М.** Очерк теории лингвистики. — Горький, 1975.
6. **Солганик Г. Я.** К проблеме классификации функциональных стилей на интралингвистической основе// Основные понятия и категории лингвостилистики. — Пермь, 1982.
7. **Харченко В. К.** Разграничение оценочности, образности, экспрессивности и эмоциональности в семантике слова//РЯШ, 1976. — № 3.
8. **Чичерин А. В.** Идеи и стиль. О природе поэтического слова. — М., 1968.

Н. Б. Дарієнко

КОНЦЕПТУАЛЬНИЙ КЛАС "ПРОСТІР" НА ПРИКЛАДІ ОКАЗІОНАЛЬНИХ ІМЕННИКІВ В. СТУСА

Як відомо, на сучасному етапі розвитку лінгвістичної науки одним із пріоритетних її напрямів виступає когнітивна лінгвістика, головним завданням якої є встановлення взаємозв'язку між мовою та пізнавальними (мисленнєвими) процесами [2:30; 7:85]. Досліджуючи семантику мовних та мовленнєвих одиниць, науковці намагаються виявити механізми оперування знаннями в процесі сприйняття, переробки та генерації інформації [1:12]. Отже, ставиться проблема визначення ролі слова як посередника між людиною, її свідомістю та позамовною дійсністю. А для цього треба перейти до якісно іншого рівня аналізу — рівня концептуальних репрезентацій знань.

Зважаючи на те, що сам термін "концепт" має багато значень, ми засновуємось на тому, що це "об'єкт ідеальної природи, образ, який втілює певні культурно-зумовлені уявлення носія мови про світ і водночас є прообразом, прототипом, "ідеєю" групи похідних понять"; у мові концепт набуває певного імені [13:192]. Слід також зазначити, що це відкрита система, яка здатна поповнюватись новими смислами, що виникають внаслідок когнітивної діяльності людини. Тому саме вивчення okazіональних іменників у когнітивному аспекті дасть нам можливість виявити зміни, які відбуваються у структурі концептів, нові концептуальні сфери, спосіб їх актуалізації, тобто ми зможемо наблизитись до з'ясування рушійних сил у процесі вербалізації. Подібну думку висловлює Ф. С. Бацевич, зазначаючи, що "аналіз аномальних явищ мови може бути тим тлом, на якому чіткіше виявляються закономірності

нормативного слововживання, механізми поєднання думки і слова" [2:31].

Нас зацікавила мовотворчість В. Стуса тому, що сам він, як літературознавець, намагався осмислити момент художньої об'єктивності образів, приділяючи особливу увагу широті і складності асоціативного підґрунтя, а його okazіоналізми з просторовим значенням істотно розширюють уявлення людей про світ.

Концептуальний клас "простір" (термін Р. М. Фрумкіної), представлений okazіональними іменниками, об'єднує такі концепти, як "реальний", "помежівний" (у Стуса є лексема *помежів'я*) та "ірреальний простір"; всі вони виражають координацію, порядок розташування об'єктів, які співіснують одночасно [10:57].

Реальний світ, світ природи живе за своїми законами, і саме тут Василь Стус знаходить розраду. Особливо його вабить водний простір, який репрезентують такі лексеми: *перехвиль*, *хвилеводдя*, *весно-повінь*, *синьокрай*, *незглибимість*, *чорностав*. На відміну від узуальних *ріка*, *море*, *ставок*, у поданих назвах на перший план виступає не стільки сам об'єкт номінації, адже в більшості випадків він прямо не названий, скільки його істотна, невід'ємна ознака. Для автора водний простір — це своєрідне вічне джерело енергії, молодечого завзяття, причому постійно робиться наголос на його динамічному аспекті: "Прозора *незглибимість* пойняла, оплівши плеском лоскотним проміння дитинне серце" [12, т. 1, кн. 1:56]; "Широкогрудим *синьокраєм* сухі, аж дзвонні, камінці — у моря викрадена рінь, геть вицілувана до краю"; "Освідчуюся гнівом тремливо-радісним, тугим, мов горизонт, нап'ятий вповні грудним риданням *весно-повені*..." [12, т. 1, кн. 2:188] тощо.

Завдяки семі "рухливість" виникає асоціативний зв'язок із семою "мінливість", пригадаймо хоча б вислів Геракліта про те, що в одну й ту ж саму річку не можна увійти двічі. Таким чином, автор апелює до нашої свідомості, активізуючи фонові знання проплинність часу і життя, а концепт "водний простір" набуває екзистенційного загальнофілософського змісту.

Кожного разу ліричний герой вірша включений у динамічну схему взаємодії із названим об'єктом: він подумки занурюється у *перехвиль*; виражає своє захоплення риданням *весно-повені*, *широкогрудим синьокраєм*; пригадує, як його дитинство сховалось у прозорій

На фоні вищеназваних okazіональних іменників **чорностав** [12, т. 1, кн. 1:154] постає яскравим контрастом, бо має великий негативний заряд. Це саме той випадок, коли низка асоціацій, яка веде до okazіоналізму, охоплює всю структуру вірша, а не лише мінімальний контекст: *став повісплений, осінний чорний — антрацит видінь — кремій крику — очі Люципера — п'янке бездоння — криваво рветься вороння майбутнього — охриплі очі — чорностав*. Сема кольору актуалізує оцінний компонент значення із знаком "-", оскільки чорне — те, що протистоїть білому, як зло добру. А завдяки авторським асоціаціям ця сема вже пов'язується з чорною магією, тому *чорностав* — це осіннє озеро з каламутною водою (назва вірша — "Над осіннім озером"); зачаклований, містичний став. Там стояча вода, а отже, підсвідомо присутня сема "смерть".

Таким чином, можна сказати, що для В. Стуса прототипом із знаком "+" виступає безмежний, глибокий, прозорий, рухливий простір води, істотною ознакою якого є воля.

Оця непідвладність, некерованість стихій дуже близькі Стусовій позиції, якій відповідають "абсолютна внутрішня свобода наперекір усьому, близькість до вищих сфер розуму й душі, глибина самовираження" [6:140]. Так, простір неба також співвідноситься у свідомості автора з розкутістю духу, прагненням вирватись із буденності: "Із струмком, із промінням ранковим, У сталевим **безхмар'ї**, де жайворон сипле сріблом <... >. Гомони! Гомони!" [12, т. 1, кн. 1:198]; "Погляну у німе вікно, де недоречні ґрати. Небесна **вищ** пойнята сном — ледь почало світати" [12, т. 2:45].

Якщо *безхмар'я* лише умовно можна віднести до okazіоналізмів за рахунок семантичного зрушення ("стан — простір"), то *вищ* — яскравий представник цієї групи слів. Порівнюючи цей новотвір з узуальними іменниками *вись, високість, височінь, височина*, можна помітити, що він має додаткову сему, пов'язану з інтенсифікацією ознаки, яка актуалізується за рахунок вибору прикметникової основи у формі вищого ступеня порівняння. Ґрати камери виступають антитезою до небесного простору, що сприяє виникненню семи позитивної оцінки: якщо ґрати — це "погано", тоді вищ — "добре". Тут також важливу роль відіграє принцип просторової орієнтації, за яким протиставлення "низ-верх" відповідає парі "зло-

добро". Тому *вищ* символізує волю, розкутість духу, безмежжя і позначає: 1) небесний простір; 2) простір, який знаходиться вище за інші; 3) щось високе, велике, неосяжне; 4) вільний простір.

Отже, будь-яке обмеження — моральне чи фізичне — сприймається В. Стусом як припинення розвитку, своєрідна смерть. Цим, зокрема, можна пояснити, чому в лексиконі автора майже відсутні okazіоналізми на позначення простору землі (виняток — *окрайсвіт*: "А часом я вже й спогади жону про тебе, рідна, що на **окрайсвіті**..." [12, т. 2:126]; "... на **окрайсвіті** бродиш під вітрами, під чорними вітрами чотирма" [12, т. 1, кн. 1:113]; "Ми лише були за **окрайсвіттом**, за проваллям серця, за вирвами днедавніх спроневір..." [12, т. 2:123]), адже саме тут людина зазнає усіляких утисків й обмежень.

Говорячи про зміни у структурі концептуального класу "простір", слід звернути увагу на додатковий вимір, який вводиться автором за посередництвом таких лексем, як *межисвіт*, *промїжсвіт*, *межипростір* (*міжпростір*) і *недоновонародження*. Це "помежівний світ", що уявляється нам як своєрідний коридор, тунель між реальним та ірреальним світами, головною ознакою якого виступає подвійне обмеження. На основі контекстуальних зв'язків поданих okazіональних іменників можна зробити висновок, що цей простір знаходиться між смертю і життям:

Живу — чекаю, нібито подосі
існую в **межисвіті** — скраю смерті
і скраю існування [12, т. 2:101];

Ти в **межипросторі**. І — посеред.
Життя і смерть — оце і вся вистава.
А німота заходить, ніби слава [12, т. 2:137].

Таким чином, завдяки новій моделі картини світу В. Стус намагається розширити межі досвіду людини і дає їй можливість "вступати в контакт із простором буття, значно віддаленим від неї" [8, с. 26].

На наш погляд, "помежівний" простір актуалізує проблему вибору: він передбачає той момент, коли людині треба зупинитися і подумати про своє минуле і майбутнє. На цю проблему звертає

увагу Ю. Бедрик, який доходить висновку, що для Стуса буття постає як неминучість свідомого вибору [3:7]. Тобто тут наявна сема "потенційна можливість", немовби світло в кінці тунелю, що можна проілюструвати на прикладі okazіоналізму *недоновонародження*: "Подоби — ось та признака і остання грань, котрої краще не переступати, аби лишитися вовіки вік собою і вивищеним, пробути в переджитті, наприпочатку спроб в **недоновонародженні**" [12, т. 2:113].

Автор сам розкриває зміст новотвору: це переджиття, початок всіх начал; простір (і стан), де людина вільна, вивищена. Об'єктивною передумовою виникнення слова-образу є філософське осмислення буття людини. Крім життя і смерті, є ще світ потенційної, "чистої" можливості, прототипічними ознаками якого є вічність, незмінність, віддаленість і прострація. Стосовно останньої ознаки В. Стус дає пояснення в одному зі своїх листів: "Прострація — за цим словом, змістом його я виїхав цю далеку дорогу. І, здається, збагнув. Як *промїжсвіти* (такого слова в словнику немає?) [12, т. 6 (додатковий), кн. 1:64].

Зазначимо, що когнітивні складники концепту "помежівний простір" розраховані не на те, щоб викликати емоційну реакцію у реципієнта, а щоб краще, точніше виразити задум, який з'явився у свідомості автора, передати асоціативні уявлення так, щоб читач замислився над новою концепцією буття. Ця беземоційність сприяє "демонстративно-умоглядному самовияву" В. Стуса [11:90], а "помежівний" простір виступає своєрідною філософською категорією.

Третім концептом у структурі концептуального класу "простір" є "ірреальний простір", який занурений у сферу сакрального. Його репрезентують лексеми *тамсвіти, потаймира, горесвіт, трисвіт, невідь-далина, невідомінь і невідь*. Останні два okazіональні іменники знаходяться на периферії, оскільки в інших контекстах вони вживаються на позначення стану. Перефразовуючи вислів О. О. Потебні, можна сказати, що це новий світ, створений з хаосу вражень, який був у свідомості автора [9:116]. У структурі концепту "ірреальний простір" базисним елементом виступають семи "невідоме", "таємне", на що вказує внутрішня форма більшості з представлених okazіоналізмів. Ця загадковість спонукає автора до пізнання, ос-

мислення цього простору в якості внутрішньої реалії. Не даремно М. Коцюбинська вбачає глибинний зв'язок між Стусовим самопізнанням, самозаглибленням і кредо Рільке, за яким "творець повинен бути для себе цілим світом і все знаходити в собі" [5:22].

За посередництвом okazіональних іменників В. Стус немовби окреслює межі свого власного ества, психічного простору, позначеного дисгармонією, стражданням: "Високі думи промайнули в **потаїмиру** — водовир страждених літ" [12, т. 1, кн. 1:84]; "Із чорної **невіді** зву я тебе — накликаю, витаю, мов дух, спроневірений, чорний, жалкий... " [12, т. 2:109]; "Довкола — пуста. Погаром бажань (намарні спроби вирватися з смерті) пропахла **невідь-далина** [12, т. 2:145]; "Вітрила, повні молодих енергій, проносять нас туди, куди провадить голодна невідь темних **тамсвітів**" [12, т. 2:134]. *Невідь, потаймира, невідь-далина* використовуються автором у ролі евфемізмів до лексем *смерть, небуття*, а свій негативний емоційний заряд вони набувають за рахунок асоціативно-образного комплексу: *чорна невідь, дух спроневірений, чорний, жалкий; вітер відьомський; шабаш справляють почвари гідкі (невідь); порожнеча, вигорілий весь (я), пуста, погар бажань (невідь-далина); минуле, шашіль зневір, водовир страждених літ (потаїмира)*.

Ліричний герой віршів В. Стуса відчуває себе замкненим у цьому просторі, який стає його невід'ємною ознакою:

Мене народ у горі потопив.	> горе народу — особисте горе
Я горем став. Совицею посивілою.	> страждання, потрясіння, свина
Я звик до нього. Горесвітом став,	> всесвітнє горе — постійний стан
і кляв я радість, і веселість кляв,	> безвихідь, немає бажання жити
і кляв життя — надсадно і надсило.	

<... >

Досі я людську душу жалем затруїв.>	переживання за долю народу
Трисвіте мій. Тригоре. Триголосся!	> велике горе
Я в тебе увійшов і заблудивсь	> безвихідь

[12, т. 1, кн. 2:66].

В екзистенціалізмі людина виступає динамічною системою, тому ліричний герой, який, фактично, є alter ego Стуса, вбирає в себе біль, нещастя світу, гіперболізуючи їх. Образна сконденсованість досягається завдяки емоційно-експресивному нагнітанням: *став горем — совицею посивілою — горесвітом — кляв радість, життя —*

трисвіт — *тригоре* — *триголося*. Виникають асоціації, пов'язані з масштабною трагедією, катастрофою, голосінням, божевіллям.

Дослівно *горесвіт* — це "світ, сповнений горя", де мова йде, звичайно, про внутрішній світ ліричного героя. Стус розраховує на те, що реципієнт знає, яким повинен бути гармонійний світ — сповненим радості, життєвої енергії, щастя. Щоб краще передати духовну кризу, позначену стражданням, відчаєм, автор вводить оказіональні іменники в контекст, який має сповідальний характер. Таким чином, образний внутрішній світ виринає назовні, набуваючи світових масштабів.

Лексеми *горесвіт* і *трисвіт* взаємопов'язані й увиразнюють одна одну. Так, *трисвіт* — світ у трьох головних іпостасях: матеріальний світ (реальний простір), енергіальний світ ("помежівний" простір), духовний світ (ірреальний простір) — пор. триєдність Бога. Стус також вказує на цілісність образу, вираженого за допомогою трьох іменників з анафоричним початком — *трисвіт* + *тригоре* + *триголося*, бо в тексті — "я в тебе увійшов", а не я в вас увійшов. Тому *трисвіт* — це світ, сповнений трикратного горя на всіх трьох рівнях.

Отже, основою для виникнення концепту "ірреальний простір" стали такі прототипічні ознаки: потаємність, неволя, обмеження, масштабність, страждання. Тому в загальному вигляді цей простір виступає як такий, що має великі межі, ворожий людині, оскільки позбавляє її волі і спричиняє страждання, якого неможливо досягнути розумом.

Як показав аналіз, концептуальний клас "простір", який репрезентують оказіональні іменники Василя Стуса, має таку структуру:

Концептуальний клас "простір"				
концепти				
реальний простір			"помежівний" простір	ірреальний (внутрішній) простір
вода	(земля)	небо		

Постійний пошук Стусом виходу зі стану надмірного емоційного напруження зумовлює розширення меж його творчої фантазії. Це своєрідний спосіб поринути в природу, в невідоме, відшу-

кати універсальні форми якісно нового буття задля забезпечення духовної свободи. Внаслідок цього в текст віршів вводяться оказіоналізми з просторовим значенням, які, набуваючи різних характеристик, викликають широкий спектр асоціацій.

1. **Барба Л. В.** Лінгвокогнітивні особливості текстової ситуації "злочин-відповідальність" у різних функціональних стилях сучасної англійської мови: Дис... канд. філол. наук. — К., 1999.
2. **Бацевич Ф. С.** Когнітивне і лінгвальне в процесах вербалізації (на матеріалі аномальних висловлень)// Мовознавство. — 1997. — № 6.
3. **Бедрик Ю. І.** Василь Стус: Проблема сприймання. — К., 1993.
4. **Бондаренко А. І.** Лексична парадигма "страждання" в поезиї В. Стуса// Мовознавство. — 1995. — № 2-3.
5. **Коцюбинська М.** Поет: Передмова // Стус В. Твори: В 4 т., 6 кн. — Львів, 1994. — Т. 1, Кн. 1.
6. **Коцюбинська М.** Стусове "самособоюнаповнення": Із роздумів над поезією і листами Василя Стуса // Сучасність. — 1995. — № 6.
7. **Кустова Г. И.** Когнитивные модели в семантической деривации и система производных значений // Вопросы языкознания. — 2000. — № 4.
8. **Постовалова В. И.** Картина мира в жизнедеятельности человека// Роль человеческого фактора в языке: Язык и картина мира. — М., 1988.
9. **Потебня О. О.** Естетика і poetика слова. — К., 1985.
10. **Соколовская Ж. П.** "Картина мира" в значениях слов. "Семантические фантазии" или "катехизис семантики"? — Симферополь, 1993.
11. **Соловей Е. С.** Проблема автентичного буття і поезія Василя Стуса // Проблеми сучасного літературознавства. — Одеса, 1999.
12. **Стус Василь.** Твори: В 4 т., 6 кн. — Львів, 1994.
13. **Штерн І. Б.** Вибрані топіки та лексикон сучасної лінгвістики // Енцикл. словник. — К., 1998.

Ю. О. Карпенко

ПРО ОНІМІЮ РОМАНУ ЛІНИ КОСТЕНКО "БЕРЕСТЕЧКО"

Вивчаючи функціонування антропонімів у романі Ліни Костенко "Берестечко", ми з'ясували, що згідно з частотою вживаності онімів провідними в цьому творі є 12 персонажів, імена яких згадуються не менше п'яти раз [6]. То може видатися чимось надзвичайним або ж, навпаки, звичайнісіньким випадковим збігом, але серед 87 топонімів, ужитих у романі за межами фрагментів, що написані онімічною мовою [7:75-80], маємо теж 12, саме 12 найу-

живаніших — з кількістю вживання від 29 до 5. Ці 12 топонімів досить чітко відділяються від решти, бо їх частотність, як і в 12 найуживаніших антропонімів, завершується цифрою 5, а чотири рази в романі не використано жодного топоніма. Уся решта топонімів з'являється в тексті один, два чи три рази. Гадаємо, що в цьому дивному збігові нічого дивного немає — є надзвичайна стрункість побудови ономастичного простору, яка призвела й до кількісної гармонії власних назв.

Ось ці 12 найуживаніших топонімів: Україна — 29 раз, Чигирин — 12 раз, Київ — 8, Берестечко (саме топонім, є ще такий хрононім) — 8, Суботів — 7, Паволоч — 7, Польща — 7, Дніпро — 6, Москва — 6, Січ — 5, Волинь — 5, Стамбул — 5. Панує серед топонімів, як і взагалі серед власних назв, **Україна**. Вище неї — тільки **Бог** (38 ужитків). Україна в романі — і місце дії, і Батьківщина, і найвищий, найдорожчий символ: “Є боротьба за долю **України**. | Все інше — то велике мискоборство” [1:99]. До неї, стражденниці, всі думи: “**Україно, Великомученице**, зоре моїх нещасть!” [1:106]; “І поки я їх визволю з ярма, | то чи не мертва буде **Україна**?” [1:21].

Панує в романі форма **Україна**, і тільки тричі вжито варіант **Вкраїна**, причому як після голосного, так і після приголосного: “Лежить твоя зглузована **Вкраїна**” [1:7]; “Кишить **Вкраїна** кишлами орди” [1:11]. Точно так, незалежно від фонетичного оточення, вживається й форма **Україна**. Тобто ужиток цих варіантів не залежить від норм чергування у та в. Основним є один варіант, а другий з'являється рідко, регламентуючись тільки ритмікою. І в усіх ужитках — висока експресія і висока любов: “Всі люблять Польщу в гонорі і славі. | Всяк московит Московію трубить. | Лишь нам чомусь відмовлено у праві | **свою вітчизну** над усе любить” [1:93]. Перифраза із сенсом “Україна” з'являється і в іншому контексті: “Прости мене, **моя правдива мати**” [1:38]. Увесь роман осяває “ім'я священне України” [1:92], що стало його провідним онімічним символом.

Символічними знаками, а не тільки локалізаторами дії виступають у романі й інші уживаніші топоніми. Пор.: “Я маю свій гетьманський **Чигирин**. | Але мені не відчинили браму” [1:96]; “Був **Київ** стольний. **Русь** була святою. | А московити — **Русь** уже не та”

[1:146]; “**Берестечко** моє, дощами і кров’ю залите... | **Берестечко** моє... А од мене хоч би хоч вість” [1:11]; “Боже милий, як зорі світяться! | Десь там **Суботів**, десь там Січ... | У **Волині** є око **Світязя**. | Воно також дивиться в ніч” [1:128]; “**Побужжя** йде, **Волинь** і наддністрянці. | А там, диви, обізветься й **Дніпро**” [1:148]. І вже в іншому ключі [пор. 4:65]: “Я **Польщу** в **Польщу** пересунув. | Мав жовч і мед в каламарі. | Моїх полковників парсуни | британські пишуть малярі” [1:37]; “Сказати правду, **Польщу** я любив. | Сам їй ніколи б зла не заподіяв” [1:76]; “А що **Москва**? **Москві** немає діла. | Ми — щит **Європи** і свій хрест несем” [1:73]; “І судний грім моїх морських походів | ще й досі чують **Кафа** і **Стамбул**” [1:37].

Втім, топоніми у значно більшій мірі, ніж антропоніми, уживаються в творі в своїх прямих значеннях і обмежуються цими значеннями: “У **Паволочі** дощ. У нас припишкли трави” [1:32]; “пани торгують. З **Бреста** і по **Бугу** | плоти лаштують на далекий **Данціг**” [1:126]; “Простіть мене. Від **Ворскли** до **Дунаю**. | По саме море, по **Стамбул** простіть!” [1:20]; “Я в **Суботів** примчався...” [1:89]; “Посол з **Венеції** з’явився” [1:37]; “Пани вже геть поникли головами. | А хто й на **Краків** нищечком потяг” [1:81].

Безперечно, загальна висока експресивна насага вірша Ліни Костенко відбивається й на таких суто топонімічних ужитках топонімів, пор. хоч би: “Чорний, худий, у брудній сорочці, — | ось ваш гетьман, **ляні Сорочинці!** | Зеро. Нуль. | Чоловік без шани. | Ось ваш гетьман, **Ромни й Вільшани**” [1:22-23]. Але не забуваймо, що йдеться про великий і поважний сюжетний твір, йдеться про роман, де сам Бог велів оповідати спокійно й розважливо, де власні назви мусять знати своє місце й “не висовуватись”.

Та це ж не лише поважний роман, а й висока, неймовірно висока поезія! І власні назви, серед них і топоніми, раз у раз “висовуються”, зокрема стаючи метафорами: “Душі моєї грізний **Ненаси-тець** | ще не приборкав ні один поріг” [1:83]; “От що в нас є — могили та й могили. | Та **Чорний Шлях** з невільницьким плачем” [1:126] — печально уславлений Чорний Шлях вів татар від Перекопу аж на Умань та Тернопіль [9:78]; “Там вибрали якогось чоловічка | і думають, що це вже **Вифлеєм**” [1:99], тобто що це вже новий месія з’явився; стаючи порівняннями: “І я димів, як попіл **Карфагена**” [1:92]; “Все нас руйнують, як ахейці **Трою**” [1:120]; “То

їхня слава проросла **Сибіром**, | а це вже нами хоче прорости” [1:112] — з алюзією до М. В. Ломоносова. Топоніми включаються у фонетичну гру: “Чого ж ти їх не **вистріпав на Стрипі?**” [1:78]; “**Фонтанами бив Фонтенбло**” [1:69]; у гру суто фольклорну: “Тоді вона взялася замовляти | на шкурі цапа й чорного теляти — | з гори **Осіянської** | трави святоянської” [1:135]. Для кожного найбуденнішого слова Ліна Костенко знаходить таку позицію, такий контекст, що слово те починає вигравати барвами перла многоцінного. Що вже казати про власні назви, до яких у поетеси особлива хіть, особливі уподобання.

Серед рзглядуваних тут 87 топонімів, що вжиті в романі поза його онімічними партіями, Україні належить 53 (тобто 60,8% їх загальної кількості), а іншим територіям — 34 (39,2%). При цьому перші вживаються в романі 145 раз (70%), а другі — 62 рази (30%). У творі йдеться про широкий світ, пор. хоч би: “У вас — **Британія**. | Довкола море, й не одне” [1:39]; “Лежить **Німеччина** в руїнах | тридцятилітньої війни” [1:69]; “Я полк їм послав до **Дюнкерка**, | і полк той мене не згньбив!” [1:69]; “Панів благословляв із **Рима** папський нунцій” [1:97]. Але роман — про рани й славу України, тому українська топонімія тут панує, а позаукраїнська — так чи так її відтіняє.

За кількістю та обсягом третю позицію в “Берестечку” займають теоніми — 34 назви у 90 вжитках. Тут, як і взагалі в романі, панує християнство. Християнськими є 67,3% (23 назви) всіх теонімів і 80% (72) їх ужитків. Християнські теоніми принципово відрізняються від усіх інших. Якщо інші теоніми є виразовими, художніми засобами, то християнські — світосприймальними концептами, як і має бути в мисленні православної людини XVII ст. Та й у людини XX і XXI століть, у самої Ліни Костенко концепти християнства стають усе більш вагомими. Думка про те, що “в поезії Ліни Костенко традиційна українська релігійність ледь намічена” [8:88], має кваліфікуватись як явно застаріла. Колись авторка писала: “Відносно **Ісуса** я маю сумнів: | коли я родилась, його не було” [пор. 11:90]. А тепер: “І буде місто зватись Переяслав. | І будуть плуга перти гречкосії. | І три зорі дивитимуться в ясла. | І Україна ждатиме Месії” [1:136].

Більше половини всіх ужитків теонімів у романі складає ім’я

Боже — **Бог** (38): “Я міг сказати правду при | самому Богові! | Я віру | вивозив з наших бездоріж!” [1:37]; “Чи ми вже й справді прогнівили Бога?” [1:7]; “Єдиний Боже, да не допущу | в своєму серці темної зловтіхи!” [1:131]; **Господь** (8): “І ні від кого не залежу. | І тільки Господу молюсь” [1:100]; “Куди іти? Земля обітована — | вона ж під нами, наша, ось вона! | Та ще ж яка, мій Господи, багата!” [1:121]; **Всевишній** (1): “Та й попросимо у Всевишнього | трохи щастя. І трохи літ” [1:151].

Другий за вживаністю християнський теонім — **Мати Божа**, згадувана з різними номінаціями 6 раз: “І Мати Божа дивиться з іконки” [1:51]; “о Божа Мати, змилуйся над нами!” [1:123]; “Во ім’я ‘ця і сина, і того, хто | внушив дитя пренепорочній Діві” [1:135]; “Молюся нашій Пресвятій Покрові” [1:94]. Син Божий з’являється в романі чотири рази — з трьома іменнями: “сумний народ, що світу дав Христа” [1:123]; “І Україна ждатиме Месії” [1:136]. А ймення-епітет **Спаситель** ужито в другій онімічній партії роману.

Із збереженням усієї сакральності й високості знакових імень християнства вони як компоненти високохудожнього поетичного цілого все ж набувають не лише зображальних, а й виражальних функцій, пор. зокрема з біблійної онімії — прямий ужиток: “**Мойсей** народ свій вів через пустелю” [1:121], зіставлення: “Я ж не **Мойсей**. Народ — на рані рана” [1:121], метафора: “мене ж **Мойсеєм** називав народ!” [1:79]. Метафоричний ужиток біблійних імен у романі є досить поширеним: “Отут ти помилився, премудрий Соломоне. | Поразка — це поразка. Вона нас істребля” [1:105]. Експресивно й інформаційно насичена метафора набуває високої, трагічної напруги: “Брела голоота... І **жінками Лота** | білів, болів березовий стовбняк” [1:44]. Біблійний Лот не був багатоженцем, але в цьому тексті заміна однини множиною виправдана: березовий стовбняк — білі журливі соляні стовби. І дуже точно, і напрочуд поезійно одним образом зображено стан, почуття і — для багатьох — фінал...

Узагальнена метафора переводить і саме ім’я з однини в множину, перетворюючи його на апелятив: “Вони ж ніколи не були скупими | на тридцять срібних для іуд...” [1:10]. Пор. про того ж апостола-зрадника конкретніше, але теж образно: “і засміється сам **Іскаріот!**” [1:32]. Відомі персонажі християнської релігії увіходять

у порівняння: “В кам’яному чреві | сиджу як **Йона** в череві кита” [1:112], “Чогось приснились глечики на плоті. | І дід у небі, як святий **Ілля**” [1:112]. Євангельське ім’я стає парадоксальним і водночас дуже сильним аргументом: “Усі народи, а відтак і мій, | у чомусь винні, скоївши й не скоївши, | як винен той святий **Варфоломій** | за те **Варфоломійвське побоїще**” [1:124]. Коли був апостол Варфоломій, а коли католики різали в Парижі гугенотів!

Зовсім інша річ — антична міфонімія, яку Ліна Костенко дуже любить, але якої в романі обмаль — лише сім одиниць, що зрештою зумовлено тематикою твору, часом і місцем дії. Тут маємо тільки образний, переносний ужиток. Пор.: “О, той не стане політикувати | і під мечем не всидить, як **Дамокл**” [1:44] — це про Івана Богуна; “Йому б уже не з **Ганімедом** вмочить в гербатку сухарі” [1:75] — а це про старого Андрія Фірлея, якому за віком уже не варто бенкетувати (Ганімед був виночерпїєм Зевса); “Колись у греків **Янус** був дволикій. | А в цих орел двоглавий. Заклює” [1:111]. Хоч Янус був не у греків, а у римлян, зіставлення цього бога початку й кінця часу [12:213-214], що став символом двоєдушності, з царським гербом є дуже красномовним. У зіставленні ж античних героїв з українськими козаками ужито для узагальнення множини: “У цій страшній великій боротьбі | не вміє так сказати о собі, | щоб світ здригнувся, і на всі віки | були преславні наші козаки — | як ті **Ахілли** і як ті **Геракли**. | На це у нас щось розуму забракло” [1:118-119]. Зрештою, ці міркування гетьмана сформульовані для XVII ст. Згодом скажуть на всі віки і Тарас Шевченко, і Ліна Костенко...

Міфологеми іншої генези у романі взагалі рідкісні. Пор. своєрідне зіставлення-роз’яснення, звернене до хана: “Побійся **Бога** чи **Аллаха**” [1:18]. Аллах згадується ще кількаразово з алітераціями-римами: переселенці їдуть “Шукати Україну в Україні [...]. Де вже не владен **лях ані Аллах**” [1:21]. Тут Аллах — метонімія на означення сфери досяжності татарських набїгів. В іншому вжитку ім’я єдиного бога ісламу подається як бойовий вигук: “Та у них же гармати, | а в татар — **стріла та “Алла!”**” [1:12]. Домашня міфологія поетеси набуває рис оказіональності, пор.: “Чи я не справдив сподівання **Долі**, | що так вона розгнівалася?” [1:108, пор. до цього 5:9-14]; “Але ж ні, це не **Смерть** моя, це іще не за мною” [1:139].

У цьому зв'язку становить інтерес згадка **вернисонця**: “Чого схотів — лебідоньки в бур'ян. **Вернисонця** у дурноп'ян” [1:65]. Це — назва рослини [2, 1:137]. І контекст цілком ботанічний: бур'ян, дурноп'ян — теж рослини [2, 1:458]. Однак є паралельний асоціативний ряд. Хмельницький заливає розпуку горілкою: “Я — горілчаний потопельник”. Вже й галюцинації з'являються. Тому **дурноп'ян**, тому **лебідонька** — самиця лебедя, пор. коментар Б. Грінченка: “Це слово як пестливе долучається до жінки” [2, 2:349]. Тому і **вернисонце** може осмислюватися як **Вернисонце** (а сонця нема, “А на подвір'ї проливень, потопа”). Не випадково ж слово це відділяється від попереднього тексту крапкою, хоч за граматичною логікою мала б бути кома. Маємо позицію, де ужиток малої чи великої літери нейтралізується. Назва рослини, антропоморфізовано осмислена як Вернисонце, стає в ряд з казковими богатирями Вернидубом, Вернигорою та ін., що знані не тільки українському фольклору, а й поезії Ліни Костенко.

За межами розглянутих онімічних розрядів у “Берестечку” є ще п'ять, що представлені невеликими кількостями. Йдеться про 25 власних назв у 42 ужитках. Серед них найпомітнішу групу складають хроніми — 11 наймень. Хронім (а не топонім) **Берестечко** став і заголовком роману. Адже діяльність найславетнішого українського гетьмана — це чи не безперервні битви, переважно переможні: “О де мій **Корсунь**? Де моя **Пилява**? | Де перемог високе знамено?!” [1:15]; “Як ви забули **Корсунь** і **Пиляву**, | як вам на греця слава **Жовтих Вод**, | то промінійте славу на халяву” [1:32]; “Коли вступив у Київ я комонно — | після **Пиляви**, після **Жовтих Вод** [...]” [1:79]; “Все як у прірву. **Корсунь**, **Жовті Води**. | І що не шлях, то вічний манівець” [1:87], “Але ж він був, той **Корсунь**, та **Пилява**! | Я виграв би ще тисячу **Пиляв**!” [1:105]. Розмірковує гетьман, перебирає, як дорогоцінності, свої перемоги [пор. 4:65], а душа ятриться Берестечком: “Моя поразка звалась **Берестечком**” [1:5], “Мені те **Берестечко** ніколи не простять” [1:105]. Наведені чотири хроніми, найуживаніші в романі, відіграють у ньому вагому роль. Вони стисло позначають етапи боротьби України за свободу й підводять до фінального висновку: “Ми переможемо. Не такі ми й кволі | [...] Життя людського строки стислі. | Немає часу на поразку” [1:157].

Назви битв, як і інших подій з чіткою географічною локалізацією (переговорів, угод тощо, пор. хоч би популярний у роки перебудови вираз “дух **Женеви**” — дух, що зрештою досить швидко вивітрився), переважно повторюють свої географічні координати, тобто дублюють топоніми (**Ватерлоо, Бородіно, Крути**). В цій ситуації можлива також вказівка не на місце, а на час. пор. згада не вище **Варфоломійське побоїще**. Традиційні позначення днів року, навіть якщо вони не усталюють якихось визначних подій, а просто ці події датують, самі по собі теж тяжіють до хрононімів, пор.: “Трибок несучу, як свічку на **Страсть**” [1:114]. І дуже рідко хрононіми не вказують ні на місце події, ні на її час. Це трапляється, як правило, тоді, коли: 1) час і місце події невідомі: “Отак скажу я на **Суді Страшному**” [1:40]; 2) зазначені параметри є дуже обсяжними (**Відродження, Реформація**). Але й тоді, коли хрононіми повторюють собою оніми інших розрядів, вони чітко виділяються своєю семантикою, що проявляється в їх сполучуваності. Про назви географічних об’єктів не можна сказати “після Пиляви, після Жовтих Вод”.

Зовсім малими дозами проникають у роман також ідеоніми. Тут законна гордість за здобутки книгодрукування: “Вони вважають мову нашу бідною | і нас вважають темними людьми. | Але ж, диви, найстаршу в світі **Біблію** — | слов’янську — миру появили и!” [1:98]. Треба прокоментувати, що повний текст Біблії книжною українською мовою уперше надрукував у 1581 р. Іван Федорович (Федоров) у Острозі. До знаменитої Острозької біблії окремі біблійні тексти друкував по-українськи в Кракові в 1491 р. Швайпольт Фіоль, а в Празі в 1517-1519 рр. по-білоруськи (дехто з дослідників уважає мову видань українсько-білоруською) Франциск Скорина [3:970; 10:99].

У романі знову, як і в цілому ряді інших творів Ліни Костенко, мати співає дитині “Котка”, ніби репертуар українських колискових пісень обмежений тільки цим текстом: “Співала ж вона “Котка” над тобою. | Тулила до серця, навчала казати “Мамо”!” [1:106]. У “Берестечку” згадуються й інші українські пісні, але іменуються вони імпліцитно — за фразами тексту, а не заголовками, бо останніх, прийнятих всенародно, а не лише фахівцями-фольклористами, фактично й не існує. Так, до речі, чинить поетеса і в “Ма-

русі Чурай”. У “Берестечку” передусім впадає в очі пісня “Розпрягайте, хлопці, коні”. Спочатку її співає підпильний гетьман: “Поставлю свічку при іконі. | Та й вип’ю ще раз. Отако. | Розпряга-айте, хлопці, коні! | Розпрягайте, хлопці, ко- | Ні! | Піду на Запоріжжя. | Дожидатись перестану” [1:31]. Оце виділене в окремий рядок “Ні!” є одразу закінченням попередньої, пісенної фрази (**коні**) й початком нової фрази і нової думки, що виражає психологічний перелам, який зрештою вивів гетьмана з депресії і надихнув на рішучі дії: “Ні! Піду на Запоріжжя”. Вдруге ця пісня промайнула в кінці роману, коли гетьман уже з військом, уже готовий до нових походів: “А шум в полях, а гомін по діброві! | А пісня хоче коней розпрягати” [1:154]. Роман “Берестечко” взагалі дзвенить музикальним поетичним словом. Свій внесок у високу музику твору вкладають і пісні-згадки, пор. і щойно наведений “гомін по діброві”, і “то про туман, то як долиною | ішла вдова з дитиною” [1:28].

Астронімів у романі лише два, але як витончено вони виграють у вишуканих нічних красвидах: “Упала зірка. Пискає синиця. | П’є тишу ніч з **Великого Ковша**” [1:134]; “Ось ніч, і та зорею в очі цвікне. | **Чумацький Шлях** заремигає — злазь” [1:6]; “Вже зірочки на чорнім оксамиті | **Чумацьким Шляхом** розсипають сіль” [1:129]. Якесь небуденне, поетичне, загострено образне сприйняття власних назв, притаманне всій творчості Ліни Костенко, повноцінно проявило себе і в “Берестечку”. І астроніми, вжиті в романі, красномовно ілюструють індивідуально-авторські особливості ономастичного мислення поетеси.

У такому ж ключі використовуються астроніми, які ми кваліфікуємо як невластне оніми, — у романі це **сонце** й **місяць**. Чотири рази згаданий місяць тільки в одному випадку з’являється просто так, без семантичних доповнень чи зрушень: “А **місяць** світить на усі довколи” [1:113]. В іншому — це вже метонімія — не місяць, а його світло: “Камінний лицар в **місяці** зловісний” [1:134]. Ще в двох випадках місяць оживлюється й діє, як людина: “Волочить **місяць** промінь перетертий, | як зав’язку гранітних постолів” [1:32], “**Молодик** усміхається криво” [1:16]. При цьому дії оживленого місяця (молодика) добре вписуються своїм напрямком і своєю тональністю в змальоввану ситуацію, стаючи її виразистою деталлю.

Сонце виблискує в романі п'ять разів. В одному випадку маємо метонімію, подібну до місячної (день, світло сонця): “Помчав тим самим шляхом, | що змалку знав при **сонці** й при зорі” [1:91]. Двічі сонце фігурує як атрибут Богдана Хмельницького [“хмелений сонцем”, “прекрасний як сонце”], що дуже органічно і без краплини патетики визначає масштаби образу гетьмана. І двічі, наприкінці роману, сонце стає напівзгорненою й дуже красномовною метафорою — стає **щитом** і **шоломом**: “Червоний щит призахідного сонця” і через 8 рядків: “Вже сходив сонця золотий шолом” [1:152]. Завершилися дні оборони, дні щита — настав день походу, руху вперед, день шолома.

В усій творчості Ліни Костенко сонця помітно більше, ніж місяця. Так є і в “Берестечку”, лише пропорція змінилася — перевага сонця стала мінімальною. А можна ж додати й похідні: “І обрій зблис півмісяцем татар” [1:7]; “То форсне кінь. То в **місячнім промінні** | зубами блисне чорний сажотрус” [1:118]; “А ніч стоїть як **місячна галявина**” [1:143]. Якщо й ці форми брати до уваги, то місяць у романі взагалі витісняє сонце на другий план. То й тема така — поразка, і життєвий оптимізм автора не той, що в молодості...

У романі є ще кілька ергонімів: “А він мені: — Поразка — це наука. І ти в цій **Академії** — спудей” [1:147]; “Я маю дім і **церкву Іллі**” [1:91]; “Чи б'ють ще дзвони в **Лаврі** на дзвіниці?” [1:127]. Є й один хрематонім: “Чому ж не взяв я **шапку Мономаха** | у свій найвищий, в зоряний свій час?!” [1:79]. Легко пересвідчитись, що й ці рідкісні в творі онімічні розряди функціонально є дуже вагомими, конче потрібними для побудови художнього цілого.

Взагалі, складається таке враження, що в романі “Берестечко” і зокрема в його онімії немає нічого зайвого, випадкового. Кожне ймення точно займає своє місце у цій довершеній поетичній споруді. І на цьому своєму місці воно не просто є будівельною цеглинкою, а виграє, сяє, випромінює експресію й інформацію, що слугують висловлюваним авторкою провідним думкам твору. Оніми є не матеріалом, а фундаментом. І завдяки таким нестандартним, “нелобовим” аргументам авторка може небуденно, нешаблонно й ненав'язливо, без будь-якого дидактизму висловити ту обсяжну кількість глибоких патріотичних думок, що станов-

лять зміст роману “Берестечко”. Звісно, не повинно складатися враження, що в романі геть усе досягається за допомогою власних назв. Ліна Костенко використовує дуже багато найрізноманітніших мовних засобів. Але й власні назви серед них відіграють зовсім не останню роль.

1. **Костенко Л. В.** Берестечко. Історичний роман. — К., 1999.
2. **Грінченко Б. Д.** Словарь української мови. — К., 1907-1909. — Т. 1-4.
3. **Енциклопедія українознавства.** Загальна частина. — К., 1995. — Т. 3.
4. **Калінкін В. М., Лінчицька Ю. В.** Із спостережень над поетикою онімного простору роману Ліни Костенко “Берестечко” // Українська пропріальна лексика. Матеріали наукового семінару. — К., 2000.
5. **Карпенко Ю. О.** Етюд про Долю // Мовознавство. — 1999. — № 4-5.
6. **Карпенко Ю. О.** Дванадцять провідних персонажів роману Ліни Костенко “Берестечко”: ономастичні спостереження // Записки з українського мовознавства. — Одеса, 2000. — Вип. 10.
7. **Карпенко Ю. О.** Мова тонопімів — мова землі: Онімізація тексту як художній засіб у романі Ліни Костенко “Берестечко” // Історико-літературний журнал. — 2000 (Одеса). — № 5.
8. **Коляда Т. Ф.** Інтенціональний світ поезії Ліни Костенко. — Одеса, 1999.
9. **Костомаров М. І.** Богдан Хмельницький. Історичний нарис. — К., 1992.
10. **Лотоцький О.** Українське друковане слово // Українська культура. Лекції за ред. Дмитра Антоновича. — К., 1993.
11. **Мельник М. Р.** Ономастика першої поетичної збірки “Проміння землі” Ліни Костенко // Щорічні записки з українського мовознавства. — Одеса, 1999. — Вип. 6.
12. **Словник** античної міфології / Відп. ред. А. О. Білецький. — 2-е вид. — К., 1989.

Л. І. Стрій, Н. М. Хрустик

ПРО ПРАВОПИСНІ НОРМИ ДЛЯ АБРЕВІАТУР

Тенденція до мовної компресії, поява якої спричинена багатьма як внутрішніми, так і позамовними факторами, призвела до різкої активізації абревіатурного способу словотворення. Лексика, утворена цим способом, впевнено завойовує наш мовленнєвий простір. Мова ЗМІ за таких умов є своєрідним “відстійником”, у якому відбувається відокремлення від новоутворень тих слів, що не витримали різного роду випробувань.

Абревіатурні утворення, які за останнє десятиліття буквально

заповнили мову ЗМІ, вимагають з боку мовознавців не лише пильної уваги, всебічного вивчення та оцінки як словотворчого процесу, але й конкретних рекомендацій, що стосуються правопису цих слів. Адже будь-які нові слова мають бути оформлені відповідно до існуючих у мові орфографічних норм. Особливо це актуально для такої строкатої і розмаїтої за багатьма ознаками лексики, якою є абрєвіатури.

Серед абрєвіатур у мові сучасних ЗМІ використовуються слова, що вже давно ввійшли до загального вжитку і активно в ньому функціонують: **ООН, ЮНЕСКО, НАТО, МХАТ, ЗІЛ, КРАЗ**. Трапляються також такі абрєвіатурні лексеми, які або вже застаріли, або знаходяться в процесі виходу з активного вжитку, але ще залишаються зрозумілими для переважної більшості носіїв мови. Напр., неп, комсомол, радгосп, колгосп. Такі абрєвіатурні утворення, як правило, не викликають особливих труднощів при написанні навіть тоді, коли знання з правопису цих слів відсутні, адже спрацьовує зорова пам'ять.

Однак, якщо розглянути цю проблему глибше, то нерідко і в таких випадках виникають запитання щодо правильності написання слів. Так, напр., слово **ЗІЛ** (автомобільний завод ім. І. О. Лихачова, автомобіль цього заводу) в "Українському правописі" (1993 р.), "Словнику скорочень в українській мові" за ред. Л. С. Паламарчука (1988 р.) подається як таке, що пишеться великими літерами. Поряд з цим написанням в інших джерелах знаходимо написання **ЗіЛ**, у якому середня літера слова є малою. Абрєвіатура **КРАЗ** (Кременчуцький автомобільний завод, автомобіль цього заводу) фіксується з подвійним написанням: **КРАЗ** і **КрАЗ** [2]. Аналогічне написання пропонується і для абрєвіатури, якою називається Камський автомобільний завод, автомобіль цього заводу: **КАМАЗ** і **КамАЗ**. Однак Білоруський автомобільний завод, автомобіль цього заводу називається словом, варіативність якого при написанні не допускається: **БілаЗ** [2]. Варіативність та непослідовність спостерігається при написанні абрєвіатур, що позначають назви літаків певної конструкції: **ЛАГГ**, "**лагг**" (конструкція С. О. Лавочкина, В. П. Горбункова, М. І. Гудкова), **АН**, **Ан** (конструкція О. К. Антонова), **ІЛ**, **Іл**, "**іл**" (конструкція С. В. Ільюшина), **МІГ**, "**міг**" (конструкція А. І. Мікояна і М. Й. Гуревича)

[2]. Щодо останньої абрєвіатури, то в деяких джерелах можна знайти також написання **МіГ** (сполучник і пишеться з малої літери).

Слово вуз (вищий учбовий заклад), втуз (вищий технічний учбовий заклад) пишуться малими літерами, а **ВУЗ** (військово-учбовий заклад), **ВМУЗ** (військово-морський учбовий заклад) [2]-великими літерами, хоч усі ці абрєвіатури є скороченнями від загальних назв і вимовляються як звичайні слова без вставних звуків, відмінюються і за вимогами правопису їх слід було б писати малими літерами.

Допускається подвійне написання абрєвіатури, якою позначається мотострілецький полк: **мсп**, **МСП**; медичний санітарний батальйон: **мсб**, **МСБ**, однак утворення **ісб**, яке позначає інженерно-саперний батальйон, такої варіативності при написанні не зазнає [2]. Слово **неп** (нова економічна політика) також має варіативне написання (великими і малими літерами) за "Словником скорочень в українській мові", а в правописі написання цього слова подається лише малими літерами [7].

Немотивованим є написання такого складноскороченого слова, як **мТП** (морське тропічне повітря) [2]. За вимогами правопису всі букви в цьому слові мали б бути великими.

Написання абрєвіатури на позначення міжнародної організації кримінальної поліції представлено великими літерами: **ІНТЕРПОЛ** [2]. Це слово, утворене складанням усічених частин слів (інтернаціональна поліція), є назвою одиної організації. Воно має всі ознаки (фонетичні, граматичні) звичайного слова. Отже, писати його слід було б таким чином: Інтерпол. До речі, саме таке написання за цим джерелом мають абрєвіатури, які позначають назви інших різних міжнародних організацій: **Інтерхім**, **Інтерпорт**, **Інтербачення**, **Інтурист**.

Повним різнобoєм при написанні відзначається абрєвіатура, яка позначає Центральний Комітет: **ЦК**, **ЦеКа**, **Цека**, **цека** [2].

Наведені вище приклади написання абрєвіатурних лексем засвідчують той факт, що правопис складноскорочених слів є недостатньо врегульованим і вимагає доопрацювання. Загальний характер правописних норм для складноскорочених слів, їх недостатня чіткість, в окремих випадках -відсутність особливо негативно позначається на правильності написання новоутворень.

Відповідь на запитання, як правильно писати складноскорочені слова, знайти не так легко.

"Словник скорочень в українській мові" подає абрєвіатурні утворення з погляду їх правопису дуже непослідовно, у багатьох випадках допускається варіативність написання, що, з нашого погляду, в орфографії є вкрай небажаним явищем. Укладачі цього словника, усвідомлюючи, очевидно, що дана лексикографічна праця є не лише енциклопедичним виданням, а й до певної міри орфографічним довідником, у вступній статті намагаються розв'язати проблеми, пов'язані з написанням абрєвіатур. Однак замість чітких пояснень правопису складноскорочених слів знаходимо лише непослідовні рекомендації або ж констатацію певних тенденцій щодо правопису таких слів. Так, напр., читаємо: "Раніше була тенденція писати їх [абрєвіатури] тільки великими або малими літерами (пор.: УКРГЕОМІН і Укргеомін, УКРНДІМАШ і Укрндіпромаш). Тепер перевага при написанні надається змішаній орфографії (пор.: ВірмНДІТВ, КиївНДІПміст, НДІавтоприлад, УкрНДІмат)" [2:5].

"Український правопис" 1993 р. (найавторитетніше джерело сучасних орфографічних норм) написанню абрєвіатур відводить дуже мало уваги. Правопис складноскорочених слів визначається трьома правилами. Одне з правил подається в розділі про написання складних слів:

Через дефіс пишуться літерні абрєвіатури з належними до них цифрами: ТУ-154, ЗІЛ-111 [7:31].

Цим правилом вичерпується правопис абрєвіатурних утворень як складних слів, але не зникають запитання про те, яким чином слід писати ту чи іншу абрєвіатуру. Напр., проблематичним залишається написання скороченої назви Британської радіомовної корпорації (British Broadgasting Corporation), яка англійською мовою представлена як ВВС. Українською мовою назва цієї корпорації подається як **Бі-Бі-Сі**. Хотілося б також знайти в орфографічному кодексі відповідь на запитання, чому абрєвіатури Ту-154, ЗІЛ-111 пишуться саме так (і чи лише так!), а не **ТУ-154, ЗІЛ-111**. Розділ, присвячений вживанню великої літери, відповіді на ці запитання не подає.

Написання складноскорочених слів з великої або малої літери регламентується такими двома правилами з приміткою:

1. Скорочені назви (абревіатури) установ, закладів, організацій тощо, утворені з частин слів, пишуться двояко:

а) 3 великої літери, якщо ці слова вживаються на позначення установ одиничних: Укрінформ, Укрпрофрада, Укоопспілка.

б) 3 малої літери, якщо такі слова є родовими назвами: колгосп, медінститут, облвиконком, райвно, райрада.

2. Складноскорочені назви, утворені з початкових (ініціальних) букв, імен власних і загальних, пишуться великими літерами: АТС, КНР, НЛО, СНД, УРП, УТН.

Примітка. Скорочення від загальних назв, які вимовляються як звичайні слова (без вставних звуків), пишуться малими літерами: вуз, (у вузах), загс (до загсу), неп (під час непу). Такі слова звичайно відмінюються.

Так само відмінюються ініціальні скорочення типу БАМ, а їхні закінчення, що пишуться з малої літери, приєднуються до останньої літери абревіатури без будь-якого знака (апострофа, коми): з БАМу, на БАМі, з ВАКу, ВАКом, ТЮГу, ТЮГОм [7:57].

Запропоновані вище правила не завжди дають відповіді на запитання щодо правопису складноскорочених слів, а відсутність правила породжує всездозволеність при їх написанні. За межами правописних норм залишається, напр., значна частина абревіатур змішаного типу. Так, скажімо, скорочена назва Демократичної партії України традиційно пишеться ДемПУ, але за яким правилом? Дотримуючись букви закону орфографічного кодексу, це слово мало б писатися таким чином: **ДЕМПУ**.

Відповіді на питання, які не роз'яснюються правописом, не подас і "Український орфографічний словник" (1997 р.), оскільки включає лише невелику кількість найбільш уживаних абревіатур.

При зверненні до історії формування правописних норм для абревіатурних утворень ми переконаємось, що одні і ті самі правила та приклади майже без змін переходили з одного видання правопису до іншого. Вилучалися лише ті приклади, які не влаштували з ідеологічних міркувань. На їх місці з'являлись нові слова. Що ж до суттєвих відмінностей нині діючого правопису і правописів попередніх видань, то вони зводяться до таких двох моментів, вперше відображених правописом 1946 р.:

1) комбіновані скорочення пишуться так: райвно, АЗРСР (Азер-

байджанська РСР) і под.; 2) відмінювання назв типу МТС передається зрідка апострофом після відповідної назви і відмінковим закінченням: у МТС'і [4:53-54]. Останнє правило було скасоване правописом 1960 р.: якщо ініціальні аббревіатури типу ТАРС відмінюються, то закінчення їх пишуться малими буквами вприпул, без апострофа, напр.: у ТАРСі, ТАРСа [5:61-62].

Таким чином, діючий правопис в цілому пропонує традиційні правила написання складноскорочених слів. Написання аббревіатур змішаного типу, цифрових аббревіатур та деяких інших видів складноскорочених слів не розглядається зовсім.

Отже, які підсумки можна зробити з усього сказаного? Сформулюємо їх таким чином: 1) *правопис складноскорочених слів потребує внесення уточнень та доповнень*; 2) *базуючись на існуючих правописних традиціях, орфографічний кодекс має відображати реальну мовну ситуацію щодо аббревіатурних утворень*; 3) *характер правил, за якими здійснюється написання складноскорочених слів, має визначатися загальною тенденцією до спрощення написання*; 4) *правила повинні охоплювати написання всіх видів аббревіатур*; 5) *правописні норми не повинні допускати варіативності при написанні аббревіатурних утворень*; 6) *бажано, щоб у правописі при формулюванні правил подавалась достатня кількість прикладів*.

1. **Найголовніші** правила українського правопису. — К., 1925.
2. **Словник** скорочень в українській мові / За ред. Л. С. Паламарчука. — К., 1988.
3. **Український** орфографічний словник. — Харків, 1997.
4. **Український** правопис. — К., 1946.
5. **Український** правопис. — 2-ге вид., випр. й доп. — К., 1960.
6. **Український** правопис. — 3-тє вид., випр. й доп. — К., 1990.
7. **Український** правопис. — 4-тє вид., випр. й доп. — К., 1993.
8. **Український** правопис. — Харків; К., 1929.

ЗАЙВИ ТА НЕЗАЙВИ БУКВИ

Сучасна українська графіка є одним з варіантів громадянського шрифту, запровадженого Російською академією наук у першій половині XVIII століття. Громадянський шрифт тоді було одержано шляхом спрощення й удосконалення традиційної слов'янської кириличної азбуки [1], і тепер він є основою багатьох слов'янських національних систем письма, побудованих у дусі кириличної традиції.

Новітня українська абетка була дещо покvapливо сформована [2] у недовгі, на жаль, часи відносно вільного життя, що настали після 1905 року. За тих обставин було зроблено надмірний ухил в ужитку фонетичного принципу формування українського правопису, через що були дещо занедбані морфологічні зв'язки та тисячолітні традиції української писемної мови. На рівні алфавіту це призвело до непродуманого, на наш погляд, введення літери Ї поряд із в основному обґрунтованим розширенням (у порівнянні зі староукраїнською писемністю XII-XVIII ст.) функцій літери І. Здається також не дуже вдалим введення сполучень ЙО та ЬО на позначення йотованого о та пом'якшення приголосних перед о. Справа в тому, що кирилична традиція вимагає, щоб пом'якшення приголосних позначалося тою ж літерою, що позначає відповідну йотовану голосну. Якщо пом'якшення позначається літерою І, як це встановлено в сучасній українській писемності, то згідно з кириличною традицією треба цією ж літерою позначати йотований і на початку слова та після голосної, як це робиться при ужитку літер Я, Є та Ю. Таке застосування літери І відоме вже з початку XVII століття, наприклад:

"Руський труби grimѣли, а татарский як онемѣли" [3: 87].

І далі воно існувало до кінця XIX століття, коли було введено літеру Ї. Ще в "Кобзарі" видання 1860 року ми могли знайти отакі рядки [4: 130]:

Минають дні, минає літо,
А Україна знай горить.

Тоді обходилися без Ї. І тепер, після запропонованого тут повернення до писемної традиції наших предків, можна теж без неї

обійтися і виключити її з алфавіту як зайву. Ось приклади, в яких першим іде сучасне написання, а далі те, що тут пропонується: їжа — іжа, мої — моі, Київ — Киів, з'їзд — з'їзд, але зірка — зірка (після приголосних написання не змінюється). Поряд з приємним фактом вилучення з абетки нетрадиційної літери І, тепер стає абсолютно коректною звична транслітерація на латинь назв нашої держави та її столиці у формі *Ukraina* та *Kyiv*.

Відносно літери І, що згідно з чинною орфографією пишеться на початку слова чи всередині слова після голосних, зазначимо, що в корінних українських словах, таких як інколи, іти, імення, іній та деякі інші, вона відображує той старовинний звук и [1], відносно якого відомий український філолог Б. Д. Грінченко писав у поясненнях до "Словаря української мови" [2], що він становить "среднее между русскими ы и і". Вже в Пересопницькому євангелії ми знаходимо [3: 64]:

"Было так всуботу второпрввою *ишол* через збожя *и* вытръчали ученици его класи *и или* выминаючи руками своїми".

Тут явно бракує окремого позначення йотованого і у словах или (іли) та своїми (своїми), проте ясно видно тенденцію позначати звук і літерою И. І так воно робилося аж до кінця ХІХ століття. Як у листах Б. Хмельницького, наприклад [3: 103]:

"Збавитель наш Ісус Христос ужаловавшись кривд убогих людей *и* кривавых слезь сирот бѣдных, ласкою *и* милосердьем *своим* святым оглянувшись на нас... ", так і в поезіях Т. Шевченка, як от [5: 49]:

И чудно, й нудно, як помиркую
Що часто котяця головы *буи*...

ми бачимо те ж саме.

Сучасні українські філологи також зазначають [1: 42], що початковий і в корінних українських словах нерідко вимовляється наближено до и. Це щоденна поточна практика людей, що не роблять зусиль говорити "правильно", тобто згідно з літературними нормами. Така практика існує й щодо слів іншомовного походження, хоч і менш мірою.

Другим доказом відносно того, що початковий і наближується до и, може слугувати те, що коли початковий і стоїть після голос-

ної, якою закінчується попереднє слово, чи потрапляє в середину слова після голосної, то він перетворюється не в і, а в й, як от: прийшов та й пішов, імення — займенник і т. ін., або, як у словах іншомовного походження, зберігається незмінним: інтересний-неінтересний, індійський — староіндійський тощо.

Аналіз української кириличної традиції та сучасної мовної практики ясно показують нам, що в українській мові звук і завжди був споріднений із звуком и, а тому доцільно їх відображати однією літерою И. Тоді там, де чинний правопис вимагає писати літеру І на початку слова чи всередині слова після голосної, далі будемо писати літеру И: не ім'я, а им'я, не індик, а индик не антиіракський, а антииракський, сполучник и, а не і тощо. Таким чином буде завершено формування відображення четвертої пари голосних, один з яких йотований, через літери И та І, причому їх уживання для розрізнення твердих та пом'якшених приголосних залишається незмінним.

Запропонована орфографія пари И-І не призведе до втрати позначення чистого звука і, бо він трапляється тільки на початку слова чи після голосної і тому буде позначений через И так само чітко, як він досі позначався через І, а от його и-алофони матимуть тепер більше прав на існування. Зважаючи на те, що на початку власних назв іншомовного походження (Ісус, Індія, Ізмаїл тощо) майже ніколи не трапляється І, можна тут зберегти І й при виключенні І з алфавіту, бо це відповідає давній кириличній традиції вжитку літери І.

Уведення окремої літери І для позначення звука і (причому була порушена старовинна кирилична традиція) було наслідком неправомірного перенесення мовних реалій російської мови в українське письмо. Саме в російській мові пара Ъ-И призначена для розрізнення твердих та м'яких приголосних, бо йотований і в російській мові вживається дуже рідко. Але в українській мові звуки і та и — це, як показано вище і є майже очевидним, крайні члени сукупності алофонів, яку дуже вигідно, згідно з багатовіковою кириличною традицією, позначати літерою И. Та й серед російських філологів (московська фонологічна школа) поширена точка зору [9], згідно якої звуки і та и — це алофони й у російській мові, тобто, якщо б не необхідність позначати тверді приголосні,

літера Ё в російській мові була б зайвою. Букві И в її новій, вищезазначеній іпостасі протистоїть буква І, якщо нею позначати, як пропонується в даній роботі, йотований і. Протистоїть саме так, як буква Я протистоїть букві А, Є — букві Е, а Ю — букві У.

Таку ж проблему, як літера Ї, становлять позначення йотованого о через ЙО та пом'якшення приголосних перед о за допомогою м'якого знака у складі сполучення ЇО. Тут ми бачимо пряме відхилення від кириличних традицій, бо, по-перше, в кирилиці буква, що відображає йотований голосний, була сполученням І (грецької йоти) та вихідної голосної. Українські Ю, Я та Є — це спрощені варіанти відповідних кириличних йотованих, які були розташовані в кирилиці у зазначеній тут послідовності. По-друге, та сама літера, що позначала йотований голосний, позначала й пом'якшення приголосного перед вихідним голосним. Тоді чому ж ЙО та ЇО, звідки ці трикратно ускладнені конструкції? Очевидно, що це пряме запозичення з польської мови: ЙО — це польське ЈО, а ЇО відповідає польському ІО з заміною І, якого тут ужито у функції знака м'якшення, безпосередньо на м'який знак, який у польській латиниці відсутній.

Можна спростити відображення йотованого о, якщо повернутися до кириличної традиції. По-перше, можна сконструювати його традиційним шляхом у вигляді Ӗ (Ӗ з крапкою), де крапка повинна символізувати йотуюче І. По-друге, можна використати кириличну букву Ѡ (омега), яка у кириличному накресленні нагадує О з йотою посередині. Ужиток омеги, яка колись застосовувалася переважно в словах грецького походження, був би цілком аналогічним сучасному використанню літери І, яка в ті давні часи вживалася якщо не для йотації, то в грецьких словах (Ісусь, Нифонтъ, Иованъ, амїнь [6-8] та ін.). Заміна ЙО та ЇО кириличною омегою здається найбільш слушною, і було б не зайво це зробити.

Розглянемо деякі приклади, де курсивом наведено нове написання: йому — *аму*, льон — *лон*, бульйон — *бульон*, буйок — *буок*, підйом — *під'ам*, дьоготь — *даготь*.

Отак шляхом наведення порядку з йотованими буквами можна буде значно спростити українську орфографію, у той же час наблизивши сучасне українське письмо до традиційного кириличного письма.

Але це ще не все. Звернемо увагу на літеру Г. В українській літературній мові звук г вимовляється в небагатьох словах [1: 43]. Більшість слів, що починаються на букву Г [10], — іншомовного, здебільшого польсько-німецького походження. Якщо до них додати звуконаслідування типу гелгіт з того ж розділу, то майже нічого не зостанеться. А всього ж то тих слів з півсотні! І значна частина з них — застарілі чи обласні слова, більшості українців невідомі. Ті ж із них, що перебувають в широкому вжитку, такі як гава, гвалт, ґрунт, гума та ін., вимовляються в поточному мовленні часто як гава, гвалт, ґрунт та гума. І не треба бути вченим, філологом, щоб виявити причину цього. Вона в тому, що звук г чужий українській мові. Так було в сімнадцятому столітті, коли у Львівському літопису під 1630р. було записано [3: 86]: "Леч козаци неподалеку были, а до того услышали звонов великий кгвалт".

Так воно й тепер, коли з бігом віків з народної пам'яті (і мови) стираються спогади часів польського та німецького панування, які ще століття тому, коли формувалася новітня українська писемність, були достатньо свіжими на сході України, а на її заході це панування ще тривало. Доки здійснювався польсько-німецький державний тиск на українське суспільство, доти в народній мові зберігався цей чужорідний звук г, насамперед у словах польсько-німецького походження та в західних польсько-українських говірках: газда, ганок, гатунок, гвалт, гедзь, гешефт, грати, ґрунт, гудзик та ін. А тепер звук г майже повністю вимито з народного мовлення і той, хто його уживає, справляє враження людини, яка намагається говорити "по-вченому", а не так, як люди.

Чужорідність звука г яскраво виявляється стосовно російської мови. Так, не існує запозичень з російської мови, які б вимовлялися з г, бо в народній свідомості діє беззаперечне правило: те, що в російській мові вимовляється з г, в українській мові має вимовлятися з г, а простіше: український г — це те ж саме, що російський г. Багато хто з українців, як розмовляє російською мовою, вживає г замість г, бо вважає таке мовлення більш пристойним для себе, а деякі просто не дуже вміють вимовляти означений г! Нашо ж тоді літера Г була введена до українського алфавіту? Ми вважаємо, що батьки-фундатори сучасної української орфографії дещо захопи-

лися фонетичним принципом її формування на базі української лексики кінця ХІХ століття і переоцінили перспективи звука г. Крім того, високоінтелектуальні філологи мріяли привчити український народ уживати звук г в усіх новітніх запозиченнях та власних назвах, як от: Гюго (Hugo), регіон (region)... а може ще й Горький? На жаль, нічого з того не вийшло: розвиток народної української мови йшов у напрямку вимивання звука г, яке фактично завершилося за винятком, може, західних українсько-польських говірок.

І от тепер, зненацька (а може не зненацька), коли ясне проміння народної свободи збудило й філологів, виявилася тенденція відновити ужиток літери Г та ще з наміром вже не привчити, а примусити українців уживати того г силою вільно обраної влади. А хто простодушно каже собі г замість вченого г, той, мовляв, не патріот, а збитий з пантелику споживач та розповсюджувач "харківського суржика" українського з нижегородським... Не треба так, панове! Що б ви сказали про тих, що сто років тому сміялися б з львівського суржика руського з польським? Чому це мова полтавських селян кінця ХІХ століття — це народна мова, а мова харківських городян кінця ХХ століття (у тому числі мова президента України) — не народна мова? Хіба вам не відомо, що більшість населення сучасної України — це саме городяни? Марні то зусилля повернути розвиток мови назад! Як була літера Г зайвою в українській орфографії, такою вона й зостанеться. Не треба марно мучити школярів, краще просто виключити літеру Г з абетки.

Перед тим як підсумувати обговорені в даній роботі зміни в алфавіті, зауважимо, що в українській орфографії прийнята, згідно з гражданським шрифтом, зміна накреслення кириличного Є на Е. Тоді українське Є, яке є йотованим Е, повинно бути інтерпретованим як спрощене накреслення кириличного йотованого Є, яке стоїть у кирилиці після кириличного Я. Отже й українське Є повинно стояти в алфавіті після Я, щоб не було відхилення від кириличного алфавітного порядку, якого український алфавіт у решті точно додержується. З урахуванням запропонованих у даній роботі змін український алфавіт набуде такого вигляду:

А [а], Б [бе], В [ве], Г [ге], Д [де], Е [е], Ж [же], З [зе], И [и], Й [йот], І [йи], К [ка], Л [ел], М [ем], Н [ен], О [о], П [пе], Р [ер], С [ес], Т [те],

У [y], Ф [еф], Х [ха], **Ѡ** [йо], Ц [це], Ч [че], Ш [ша], Щ [ша], Ъ [м'який знак], Ю [ю], Я [я], Є [є].

Висновки

1. Оскільки, згідно з кириличною традицією, пом'якшення приголосних позначається йотованими голосними, то пропонується замість літери Ї вживати літеру І; відповідно, літеру Ї пропонується виключити з алфавіту.

2. На початку слова, а також усередині слова після голосної, пропонується вживати літеру И замість літери І, розглядаючи сукупність звуків і-и як алофони, які доцільно позначати однією літерою.

3. Замість запозичених з польської мови сполучень ЙО та БО пропонується вживати кириличну літеру **Ѡ**.

4. Уживання звука г було наслідком польсько-німецького державного тиску на українську мову і в наші часи практично припинилося. Тому доцільно вилучити літеру Г з алфавіту.

1. **Л. Ю. Шевченко, В. В. Різун, Ю. В. Лисенко.** Сучасна українська мова. Довідник. — К., 1996.

2. **Б. Грінченко.** Словарь української мови. — К., 1907-1909. — Т. 1-4.

3. **Курс** історії української літературної мови / За ред. І. К. Білодіда. — К., 1958. — Т. 1.

4. **Т. Шевченко.** Повне зібрання творів. — К., 1964. — Т. 1.

5. **Т. Шевченко.** Повне зібрання творів. — К., 1964. — Т. 2.

6. **О. Александров.** Старокиївська агіографічна проза. — Одеса, 1999.

7. **Выголексинский** сборник / Под ред. С. И. Коткова. — М., 1977.

8. **О. А. Князевская.** Фрагменты одной древнерусской рукописи (Юго-зап. Русь) // История русского языка в древнейший период / Под ред. К. В. Горшковой. — М., 1984.

9. **В. В. Иванов.** Историческая грамматика русского языка. — М., 1984.

10. **Українсько-російський** словник. — К., 1999.

**НАРОДНА МІФОЛОГІЯ І ЇЇ ОСОБЛИВИЙ СТАТУС
ЯК ОДИНИЦІ СОЦІАЛЬНОГО ТЕЗАУРУСУ**

Дозволимо собі навести слова В. Гумбольдта, стосовні релігії, яка здебільшого виникає з міфології, являючи собою її розвинену форму, адже у релігії існує культ, вона пов'язана з особливою, пов'язаною з культом спільнотою людей і невід'ємна від міфу [11: 457]: "Крім власне виховання юнацтва, існує ще один засіб впливу на характер і звичаї нації, за допомогою якого держава нібито виховує дорослих <...> людей, впливає на протязі всього їх життя на їх учинки і спосіб думок і намагається надати їм той або інший напрямок або принаймні застерегти їх від тих чи інших хибних поглядів. Це — релігія. Усі держави, відомі нам з історії, користувалися цим засобом, щоправда, з найрізноманітнішими намірами і в різному ступені" [3: 63].

М. Д. Феллер наводить ряд суперечностей комунікативного акту, які стосуються реального спілкування:

"власне мовленнєві: внутрішнє мовлення автора — внутрішнє мовлення читача;

психологічні: інтерес автора — інтерес читача, стереотип автора — стереотип читача;

інформаційні: тезаурус автора — тезаурус читача, знання автора — знання читача;

логічні: спосіб мислення автора — спосіб мислення читача;

естетичні: манера автора — звички читача" [10: 234-235].

Але ці суперечності, характеризуючи реальну комунікацію, не можуть бути допасовані до вживання міфів. Адже міфу зовсім не торкається кардинальне для реального спілкування питання про істинність чи хибність інформації, міф не підлягає інтерпретації і тим паче аналізу з боку членів етноколективу, його просто сприймають на віру.

Справа в тому, що наведені суперечності діють у комунікації, в мовленні і їм не підлягає мова, мовне значення (ідеться про звичайного, пересічного члена етноколективу, а не вченого), оскільки воно є потенціальним виразником понять. Інша справа — мовленнєвий смисл, що, образно кажучи, творить семантику комуні-

кативного акту. "Мовленнєві акти зазвичай мають відношення до минулих або майбутніх дій мовця або слухача: нерідко мовна комунікація являє собою спосіб планування, контролю й оцінки дій або скерована на представлення інформації, необхідної для виконання цих дій. Значить, мовленнєві акти неможливі без знання того, що необхідно, допускається або можливе в реальному світі. <...> За рішення питання про те, чи виконані необхідні умови прийнятності мовленнєвого акту, відповідає наше знання світу, організоване у свідомості у вигляді фреймів" [1: 19].

Між тим аналізоване нами явище -міф- виокремлюється разом із спорідненими (це відноситься не тільки до значення "вимисел, вигадка") уже на рівні семантики. Дж. Лайонз пише: "Ми вже бачили, що існує багато шарів прийнятності (розташованих "вище" граматичного шару), які, хоч вони часто й описуються без уточнення як "семантичні", можна, однак, відрізнити від того, що традиційно називається "змістовністю" або "значущістю" <...>. Одні висловлювання можуть заосуджуватися як "блюзнірські" або "непристойні"; інші можуть вважатися прийнятними в певних випадках вживання мови (молитви, міфи, наукова фантастика і т. ін.), але бути неприйнятними в повсякденній розмові" [5: 448].

Візьмемо для прикладу міф-концепт колективної свідомості про оборотництво. Митрополит Іларіон (І. І. Огієнко) переказує цей міф так: "Оборотні живуть то як люди, то як звірі, і так ведуть подвійне існування. Часом вони дуже шкідливі, і людина звичайно не може знати, що перед нею: чи правдива звірина, чи злісний оборотень" [4: 185]. "За тяжкі провини, а часом і за спання з жінкою напередодні Свята, людина обертається в вовка, і стає вовкулаком, а то стає ним від злого відьмака" [4: 186]. "На злу силу є в людини в дворі певна оборона — це пес ярчук. Це особлива собака з вовчими зубами, якої бояться відьми, зла сила взагалі, а то й диявол. Він легко поїдає гадюк, пор. У "Кобзарі" Т. Шевченка:

Побіжить наш ярчук
В Ірій їсти гадюк.

Ярчуки хоронять від відьом і легко перемагають нечисту силу" [4: 187].

І міф цей можна сприймати тільки на віру — проблема істин-

ності чи хибності у тих, хто вірить, не виникає. Міфологічне мислення, як тип світосприйняття, залишилося в далекому минулому, але віра в міфи і явище того ж порядку — релігію не може не впливати певним чином на психіку людини. К. Ясперс наводить ряд типових заперечень релігії, сформульованих філософами. Одне з них варто навести: "Релігія виховує всюдипроникаючу неістинність. Починаючи з незрозумілого, з нісенітного, з абсурду, не дозволяючи ставити його під питання, вона створює у вигляді основної налагодженості тупу слухняність. Як тільки виникає будь-яке питання, здійснюється насильство над власним розумом, і ця безглуздість вважається заслугою. Звичка не ставити запитань веде до неістинності взагалі. Протиріччя в мисленні й у власній поведінці не помічаються. Допускаються спотворення первинно істинного, оскільки їх не помічають. Релігійна віра й неістинність споріднені одна з одною" [11: 461].

"Незрозуміле", "нісенітне", "абсурд", "насильство над власним розумом" можливі тільки за відсутності власного досвіду (який у подібних випадках здебільшого взагалі неможливий), а отже й відсутності мовленнєвого смислу. Цікаво, що К. Ясперс об'єктивно оцінює наведену ситуацію: "Межі й загадки, які розум схильний приховувати від себе, стають у релігії безпосередньо присутніми, хоч і в міфологічному вигляді, і їм притаманна тенденція зразу ж переходити в зміст забобонів" [11: 461].

Сприйняття й прийняття міфу (і так само — релігії) можливі тільки на ґрунті віри. Сутність домінування віри над розумом полягає в тому, що у сфері самого пізнання ірраціонально-вольові чинники переважають над чинниками раціонально-логічними. Щодо віри в божественний авторитет Августин сформулював таку формулу: "Вір, щоб розуміти", тобто віра повинна передувати розумінню [8: 65]. Очевидно, ця формула має сягати й сприйняття міфів. Поняття віри охоплюється змістовним визначенням П. Абельяра: віра — це "припущення" (*existimatio*) про незримі речі, не приступні людським почуттям [8: 160]. У науці, на відміну від релігійної традиції, віра визначається "як позиція розуму, що приймає деякі положення, які не можуть бути доведені" [2: 21]. У цьому смислі віра протилежна знанню. До останнього ми відносимо те, "що може бути перевірене, підтвержене, обґрунтоване, доведе-

не" [2: 21]. Знов-таки йдеться (для наших ситуацій) про повне виключення мовленнєвого смислу через неможливість особистого досвіду, далі, у свою чергу, через неприступність для людських почуттів.

У науці міфи називаються також терміном **повір'я**, який можна приблизно пояснити як "те, у що вірять люди". Не випадково типовою рисою для них є варіантність вираження основної ідеї, що можна пояснити відсутністю верифікованих засад (існуючих референтів), неприступних людським почуттям за цілою низкою причин. Уживання ж слова **повір'я** перетворює компактне викладення міфу на його інтерпретацію, викладену метамовою. "**Скарбник**. Побутує кілька варіантів трактування цього образу. За одним, С. — це вірний охоронець скарбів свого господаря, а також помічник в усіх його справах. Проте після смерті господаря він з'являється зі зграєю круків і вириває запродану йому душу.

Інший варіант пов'язаний із популярними повір'ями про закопані та закляті скарби, які наділялися надзвичайними властивостями. Ці скарби поділялися на чисті та нечисті. До перших належали ті, що закопувалися людьми під час складних життєвих колізій (воєн, нападів, пограбувань). <...> Інші ж скарби перебували під охороною нечистої сили. Вірили, що раз на сім літ закопані та закляті скарби пересушуються і горять. Ті з них, котрі вночі охороняє С., і є закляті. Взяти їх може лише той, кому вони призначаються. Коли ж це буде стороння людина, то скарби перетворяться на черепки, вугілля, гадюк або жаб.

Із надприродними властивостями грошей пов'язано також повір'я про зачаровану монету (інклюд), яка мала властивість притягувати інші й таким чином збагачувати свого господаря. Опікав цю монету злий дух. Його, як і домовика, можна було виховати собі з курячого зноса. Цей дух по смерті господаря забирав його душу" [9:224].

Варіанти, як бачимо, існують з тої причини, що істинну сутність міфологеми **скарбник** встановити неможливо. Тому, до речі, слова **повір'я**, **вірування** можна вважати виразниками понять, які є видами родового поняття "онтологізований концепт"(поняття, яке апріорно, на віру вважається представником реального класу об'єктів) або поняття "концепт колективної свідомості". Коли мова

йде про об'єкти демонологічного типу, то тут зразу зрозуміло, що крім поняття нічого не існує (пuste поняття): поняття про гіпотетичний (для нас) об'єкт існує тільки в межах віри. Але міф може ґрунтуватися також на реально існуючому класі, наприклад тварин. Міфом є не сама тварина як така, а те, що є певними її властивостями й може бути сприйнятим тільки на віру. Чи можна підтвердити власним досвідом наведене нижче?

"Заєць, як і деякі інші тварини, пов'язувався із нечистою силою. Вважали, що З. створений чортом і служить йому, тому зустріч із цією твариною віщує невдачу. Щоб запобігти цьому, на дорогу кидали жмут сіна. На Харківщині вірили, що З., який з'являється поблизу житла, може бути передвісником пожежі" [9: 234].

Узагалі перевіреними й обґрунтованими можуть бути далеко не всі переконання людини. Частина з них нами приймається без доказів, "так би мовити, "на віру", ми віримо в те, що ці переконання істинні, корисні, добрі, хоч і не можемо довести це" [2: 21].

Відсутність можливості сприйняти щось означає неможливість установлення безпосередньої референції; прийняття без доказів, "на віру", означає відкидання опосередкованої референції. Обидва чинники комунікації належать до комунікативних ознак міфу. Це, власне, і є наявність мовного значення при одночасній відсутності мовленнєвого смислу. Чи не є парадоксом відсутність мовленнєвого смислу як комунікативна ознака? Не є, оскільки передача і/або сприйняття міфу не творять комунікативний акт і відносяться, як писав Дж. Лайонз, до певних випадків вживання мови, але є неприйнятними в повсякденній розмові. Тут не можна обмежитися мовною системою, якщо називати цю ознаку чисто мовною. Пор., наприклад, значення іменника **заєць** у лексиці української мови й осмислення цього іменника в українській міфології. Але останнє представлено як елемент певного тексту, концепту, без якого втрачає свою особливу семантику, залишаючись поняттям з його мінімальними відмітними ознаками.

Можливість сприймати "на віру" певні концепти (не здійснюючи референцію й не наводячи докази) зумовлена соціальним статусом міфу, концепту колективної свідомості. Той самий концепт,

що йде від індивідуума, не мусить з обов'язковістю прийматись на віру і в ряді випадків розцінюється як "вигадка, вимисел", унаслідок чого слово **міф** набуло свого другого, похідного значення.

У своїй роботі "Референція як мовленнєвий акт" Дж. Р. Серл наводить "дві загальноприйняті аксіоми, що відносяться до акту референції й до референтних виразів" [7: 179]. У першому наближенні вони формулюються так:

"1. Те, до чого виконується референція, має існувати. <...> "Існує" слід тлумачити поза часовою відносністю. Можна відсилати до того, що існувало, буде існувати й існує зараз. <...>

Назвемо це аксіомою існування.

2. Якщо предикат істинний відносно певного об'єкта, то він істинний і для будь-якого, тотожного даному, об'єкта, поза залежністю від того, які вирази використані для референції до цього об'єкта.

Назвемо це аксіомою тотожності" [7: 179-180]. Автор зазначає, що обидві аксіоми мають такі інтерпретації, які перетворюють ці аксіоми в тавтології. "Перша є очевидною тавтологією, оскільки йдеться, власне, про те, що неможливо здійснювати референцію до речі, якщо немає такої речі, до якої здійснюється референція" [7: 180]. Але тут, щоб не вийшло плутанини, треба діяти в точній відповідності до значень (мовних значень!) слів. Серл пише про посилання на літературних, легендарних, міфологічних тощо героїв: про них можна говорити як про літературні образи, оскільки вони існують у літературі. "Щоб уникнути неясності, нам необхідно розрізняти мовлення про реальний світ і такі вторинні <...> форми дискурсу, як література, драма і т. ін. " [7: 181]. Це все так, але міфи до перелічених типів тексту відносити не можна, коли це міфи як такі, а не їх літературні інтерпретації. Міфи подають у собі номінації явищ, до яких (буцімто) є реальною референція, і проблеми тут "немає" саме тому, що слухач (слухачі) не мають права піддавати це сумніву. Явище справжньої міфології губиться в логічній класифікації (може, тому, що остання не враховує певних соціальних феноменів): "Аксіома існування зберігається по різні боки межі: коли йдеться про реальний світ, можна здійснювати референцію до того, що існує; мовлячи про світ літературного твору, референцію можна здійснювати тільки до того, що в ньо-

му існує (плюс ті реалії світу, які включені в літературні тексти)" [7: 181].

На відміну від цього, у міфі ми бачимо надання (апріорне) референції неіснуючому, а відтак онтологізацію відповідного явища й надання йому статусу реальності. До речі, означення "онтологізований" у визначенні міфу є факультативним, оскільки концепт колективної свідомості не може визнаватися хибним, вигаданим у своїй безпосередній функції: у такому разі (визнаній неістинності, доведеної життєвою реальністю, соціальними змінами тощо) неможливо знайти мету його існування. Мовний колектив не може використовувати або зберігати таку ідею, яка, абсолютно зрозуміло, містить лише дезінформацію.

На підтвердження цього і як новий тип міфологічного матеріалу розглянемо дещо з того, що досить нерозчленовано називається "приказки і прислів'я". "Прислів'я та приказки як наукові поняття й досі ще точно не диференційовані, хоч це питання й привертає увагу дослідників здавна. У зарубіжному мовознавстві останнім часом заперечується інколи й сама можливість точного наукового визначення цих понять. <...> Терміни прислів'я та приказка в науковій літературі, як правило, вживаються поряд, нерозчленовано, позначаючи суміжні, хоч і не тотожні поняття" [6: 3-4].

Разом із тим, "відомі особливості, що зближують ці одиниці:

1) **Народність** — функціонування в живій розмовній мові; символіка народної мудрості та практичного досвіду народу; народна оцінка певних життєвих явищ.

2) Існування в **готовому вигляді, відтворюваність**, стійкість форми та змісту, що зближують їх з іншими фразеологічними одиницями.

3) **Специфічність існування** "при слові", в певній ситуації.

4) **Високохудожня форма**: структурно-граматична організованість, ритм і мелодика, найрізноманітніші засоби художньої образності при обов'язковій лаконічності-афористичності. <...>

5) **Актуальність** змісту завдяки поліфункціональності: образи цих одиниць за аналогією можуть бути використані для характеристики значної кількості ситуацій, явищ життя, людей, предметів" [6: 4-5].

Із перелічених ознак перша та друга є такими, що характеризую-

ють також міфи (крім хіба що "функціонування в живій розмовній мові"). Сюди ж додаються певні ознаки прислів'їв: наявність повчального, узагальнюючого змісту, який вони виявляють у практиці спілкування; завершеність судження [6: 5]. Поняттю "прислів'я" дається таке визначення, основні ознаки в якому однозначно характерні і для міфу: "**прислів'я** — стійкий для певної мови, ритмічно та граматично організований вислів (судження), в якому зафіксовано практичний досвід народу і його оцінка життєвих явищ" [6: 7]. Ритмічна та граматична організованість є обов'язковою для прислів'я і факультативною для міфу.

Крім того, прислів'я може бути виразником певного колективного концепту, оформлюючи його в образній формі. Якщо приказка визначається як "стійкий для певної мови вислів (частіше — не судження), що образно визначає якесь життєве явище перш за все з точки зору його емоційно-експресивної оцінки" [6: 7], то така оцінка не виключена і в прислів'ї.

Митрополит Іларіон пише, що в українців "жінка підлягала чоловікові й корилася йому. <...> Перед тим, як поїзд з молодого вирушає з своєї хати до молодого, молодий тричі б'є свою молододу батою, промовляючи: "кидай батькові норони, а бери мої!" <...> Це підкреслювало, що паном у домі має бути чоловік, а не жінка, бо "Біда тому дворові, де корова наказує волів" [4: 354]. Обидва вислови в цитаті виражають той самий концепт ("жінка підлягає чоловікові й кориться йому"), але перший є ритуальною фразою, а другий — прислів'ям, образним вираженням концепту. Прислів'я можуть бути й позбавленими образності, але, належачи до народних, вони завжди є формами вираження міфів (колективних концептів). Безобразні прислів'я, на наш погляд, зустрічаються набагато рідше образних, наприклад: "Стара будеш, як усе будеш знати" [6: 50]; "Малі діти, то ще мале лихо" [6: 59].

У прислів'їв та приказок визначаються такі найважливіші для нас риси, як "місткість, злободенність змісту, загальнозрозумілість і загальновідомість" [6: 3]. Не можна не вказати й на те, що, відбиваючи факти як живої, так і давноминулої дійсності, аналізовані форми привертають пильну увагу етнографів. Дискутується питання щодо виключного "володіння" цими одиницями фразеологією чи фольклором. Але погодитися на повну передачу їх у відан-

ня усної народної творчості не можна [6: 3], як не можна бачити тут виключно фразеологізми. Прислів'я та приказки продовжують своє життя як фразеологізовані й лаконізовані міфи — як концепти колективної свідомості.

1. Ван Дейк Т. А. Язык. Познание. Коммуникация. — М., 1989.
2. Горский Д. П. и др. Краткий словарь по логике. — М., 1991.
3. Гумбольдт В. фон. Язык и философия культуры. — М., 1985.
4. Іларіон, митрополит. Дохристиянські вірування українського народу. — К., 1992.
5. Лайонз Дж. Введение в теоретическую лингвистику. — М., 1978.
6. Матеріали до спецкурсу та спецсеминару "Українська фразеологія" / Укладачі: Н. А. Москаленко і О. І. Мельниченко. — Одеса, 1983.
7. Серл Дж. Р. Референция как речевой акт // Новое в зарубежной лингвистике. Вып. XII. Логика и лингвистика. (Проблемы референции). — М., 1982.
8. Соколов В. В. Средневековая философия. — М., 1979.
9. Українська минувшина: Ілюстрований етнографічний довідник. — К., 1994.
10. Феллер М. Д. Текст як модель комунікативного акту (комунікативна ефективність тексту) // Нариси про текст. Теоретичні питання комунікації і тексту. К., 1998.
11. Ясперс К. Смысл и назначение истории. — М., 1991.

Т. І. Панєкіна

НАЗВИ ЖИТЛА ТА ГОСПОДАРСЬКИХ БУДІВЕЛЬ В УКРАЇНСЬКИХ ПРИСЛІВ'ЯХ ТА ПРИКАЗКАХ

У площині "людина — простір" не останнє місце займають назви об'єктів антропогенного походження. Різноманітність лексем, що входять до цієї групи, відображає динаміку пристосування людини до потреб життя.

Український народ зріс на землі, основну масу в часи появи прислів'їв та приказок склали селяни. Саме їх можна вважати автором перлин мудрості. Саме селянське бачення навколишнього світу відбито у фольклорних текстах. Цілком закономірно, що за допомогою прислів'їв (приказок) можна найдетальніше описати побут селянина.

Людина творить свій світ, будує цілий комплекс споруд, які полегшують умови господарювання ("пізнати газду по оборі і по коморі" [14, 1: 495], "в чужій кошарі овець на розведеш" [12: 30]),

"перше заведи хлівину, а потім скотину" [1: 44]). Свідомо відмежовуючись від великого, чужого, навіть ворожого простору, людина прагне на визначеній території по цей бік огорожі побудувати усе необхідне для життя своєї родини. Адже відомо, що двір (хата, господарські будівлі, сад, город, двір у вузькому розумінні) — це свій простір, освоєний, який має захисну силу [16: 29] і який треба якнайкраще і якнайефективніше використати.

В обстежених прислів'ях та приказках група на позначення житлових споруд та господарських приміщень налічує 26 лексем. Усі слова ми розподілили на дві групи, всередині яких виділили кілька підгруп (див. табл. 1).

Номени, які нас цікавлять, зустрічаються у складі порівнянь ("добрався, як вовк до кошари" [12: 196], "не шелести, як віник по хаті" [5: 172]), евфемізмів ("той, не при хаті згадуючи" [5: 374], "господар до чужої комори" [14, 1: 428]), метафоричних висловів ("язиката Феська і будинок рознесе" [9: 223]). У більшості випадків опорне слово зберігає вказівку на об'єкт. Якщо ж воно втрачає зв'язок з денотатом, то увесь вираз отримує новий смисл і набирає ідіоматичних ознак [17: 80]: "ставить хату на піску" [14, 3: 255]. Використання суфіксів суб'єктивної ознаки (коморка, халупка, хатина, хатка, хатча), які В. М. Телія називає "продуктами метафори" [11: 47], дозволяє якнайточніше охарактеризувати об'єкт: "нові одвірки до старої комірки" [10: 143], "хатча чи комарник?" [14, 3: 256], "нестатки гонять з хатки" [1: 68], "ти гунцвоте з малої халупки" [14, 1: 489].

Таблиця 1

Назви будівель у прислів'ях та приказках

Житлова споруда (14 одиниць)			Господарська будівля (12 одиниць)	
За розміром			За призначенням	
велика	без конкретної вказівки	мала	для зберігання зер- на та ін. продуктів	для худоби
замок	будинок	колиба	гумно	конюшня
палата	дім	комарник	клуна	кошара
палац	оселя	курінь	комора	маштарня
хором	хата	мазка	льох	обора
		халупа	стодола	стайня
		хижа	сусік	хлів

Частину наведених у таблиці слів можемо назвати такими, що містять національно-культурний компонент у значенні (колиба, комарник, комора, кошара, курінь, льох, мазка, маштарня, сто-дола, хата).

У цьому локумі центром як у прямому, так і в переносному значенні виступає хата. Відносно неї розташовано усі господарські будівлі, а сама хата є Всесвітом [2: 7] і мірилом добробуту: "видно, що тут є газда в хаті" [14, 1: 494], "аби ніхто не був без жінки і без своєї хати!" [14, 2: 124], "в хаті як у раю" [14, 3: 254], "хата господарем стоїть" [14, 3: 255]. Не дивно, що це слово одержує різноманітні епітети (див. табл. 2).

Таблиця 2

Епітети слова хата в прислів'ях та приказках

ПОЗИТИВНІ		НЕГАТИВНІ	
багата	нова	глуха (тобто без	нечиста
біла (білена)	своя	пса чи півня)	порожня
батькова (або таткова)	тепла	дурна	тісна
велика	топлена	мала	чужа
власна	широка	нетоплена	
курна			

Деякі епітети допомагають увиразнити контрастність життя, наприклад, "хата велика — є де сісти, та нічого їсти" [4: 7], "хата багата, та нічого собаці дати" [1: 68], пор. "у хаті всього досить, а повіситься нічим" [1: 68].

Осібнo стоять вирази Іванова хата, Оришкова хата, третя хата. Перший — це образна назва тюрми, в'язниці [14, 1: 205, 275]: "бодай єм відвідав Іванову хату" та "всадили го до Іванової хати". Обидва слова у словосполученні є інформаційно насиченими. Означення Іванова (від імені, яке асоціюється з простим людом) імпліцитно вказує на те, що зазвичай саме прості, незаможні люди сидять у в'язниці; а опорний компонент хата виступає зі значенням "звичайне, рідне для простої людини помешкання" (адже у багатих хороми, а у панів палаци). У складі приказки "перегнувся, як Оришкова хата" [14, 2: 510], якою характеризують згорблену людину, сполучення Оришкова хата означає стару, похилу та перекошену хату. Причому прямих зв'язків з хатою конкретної людини на ім'я Оришко шукати не варто.

Закономірно, що лексеми, які є назвами будівель, у своїй семантиці зберігають сему "місце", тобто виступають орієнтирами у просторі, в межах якого відбуваються події, і співвідносяться з певними об'єктами. Рідкісними є випадки зміни значення місця на значення з семою "відстань". Наприклад, сполучення числівника з іменником третя хата у складі приказки "кричить, аж до третьої хати чути" [14, 2: 311] вказує не на конкретний об'єкт (саме на третю хату від того, хто говорить), але на відносно велику відстань від місця дії, пор. "аж на третій яр чути ваш базар" [13: 483]. У даній моделі "аж + до/на + об'єкт + чути" локалізація місця є вторинною, периферійною, а сема "далеко", вказівка на віддаленість у просторі виступає на перший план ("аж до діброви чути ваші розмови" [13: 489]).

Більшість висловів про обійстя селянина та ведення ним господарства має пряме значення і семантичні поля не виходять за рамки господарсько-побутового змісту [6:31]: "по гумні газду пізнають" [14, 1: 489], "не купуй собі дім, але сусіда; хату купиш, а сусіда не продаси" [13: 702], "добрий господар, і на оборі му чисто" [14, 1: 429], "мошонка пуста, як стодола на весну" [8: 120], "нема ані хлівця, ані що загнати" [14, 3: 286].

Проте лексеми, які нас цікавлять, не завжди мають у складі прислів'їв та приказок пряме словникове значення. Іноді слова набувають символічного сенсу, персоніфікуються: "не замітай чужої хати, дивись, чи твоя заметена" [8: 105], "ліпше мир на гумні, як слава на війні" [14, 2: 393], "я тобі хати на палив" [14, 3: 256], "без півня оселя глуха" [12: 319], "плачу, аж хата ходить" [14, 2: 550]. Відбувається це завдяки тому, що у фольклорному тексті відзеркалюється не увесь навколишній світ з усіма його деталями, а лише найрелевантніші, найвищі точки, піки [7: 111]. Зберігаючи простоту побудови, кожне прислів'я чи приказка обов'язково несе істотну інформацію, яка відповідно розділена між компонентами тексту.

Скажімо, приказка "обійдеться без вовка в кошарі" [14, 1: 241] вживається в першу чергу в переносному значенні, пор. "затим вовк не линяє, що в кошару часто никає" [13: 146]. При антропоцентричному підході безобразне, на перший погляд, висловлювання переводиться у площину людських відносин дуже легко. На ос-

нові асоціації та тих знань, що ми маємо а ргіогі, будується ланцюжок: вовк — їсть овець — хижак — поганий; кошара — дім для овець — місце, куди збираються вівці; вівці — тварини, яких їсть вовк — беззахисні перед хижакком — хороші. Образний зміст приказки: гарне товариство, компанія обійдеться без лихого, злого чоловіка.

Розглянемо кілька прикладів з опорним словом *хата*: "то нечиста хата, в ній видиш зарубано на сварню та на клопіт" [14, 3: 255] та "в тій хаті, бачу, на сварню зарубано" [14, 3: 253]. Обидва вислови містять важливу етнографічну інформацію, яка лише частково експлікована. І. Я. Франко дає таке пояснення: бувають місця чисті, де можна будувати хату, а бувають нечисті, де не годиться будувати нічого; при будуванні майстер може зарубати на добро чи на нещастя. Отже, основні моменти, пов'язані з будуванням хати, несуть в собі елементи магії. Відомо, що місце для майбутньої хати обирають, перевіривши його на "чистоту" (наприклад, сіють пшеницю), а якщо росте бузина, то таке місце заочно вважається "нечистим" і без перевірки [3: 162]. Якщо людина хоче зробити лихо тим, хто житиме у хаті, вона або кидає у фундамент наговорене зілля, або робить зарубку на нещастя на дереві чи камені, що призначені в кути. Натомість господар, бажаючи родині щастя і захищаючи її, при закладенні хати в один із кутів, часто той, де згодом буде покуття, кладе гроші та зілля щасливе ("при закладанні хижі кладуть в угло зілля, скло кришталеве, піньонзи, сіль, щоб ся добре вело" [14, 3: 360]); окрім того читаються молитви, робиться обід для людей.

У формі паралелізму побудовано приказку "гість у хату — Бог у хату" [4: 19], інакше "гість у дім, Бог з ним" [14, 1: 333], яка є квінтесенцією вірування про те, що гостя (тим більше випадкового, не запрошеного навмисно задля якоїсь події) посилає Бог і хата (тобто родина) приймає його найкращим, що має, пор. з віруванням в першого полазника на свята.

Причиною значних або незначних змін у семантиці лексеми часто є контекст, який вимагає перестановки акцентів, актуалізації однієї-двох сем, периферійних в умовах словника. Нижче ми наводимо основні значення лексем на позначення житла та господарських будівель у складі прислів'їв та приказок:

1. Люди, які живуть у хаті: "вдарив грім на мій дім" [14, 1: 456], "грим щастя в хату" [14, 3: 349];

2. хатнє господарство, добробут у хаті: "хазяйка в дому — покрова всьому" [13: 261], "дім держиться не на землі, а на жінці" [13: 644], "хату руки держать" [12: 130], "хто багато спить, тому дома не нажить" [1: 128], "пішла хата крізь горло" [14, 3: 254];

3. рідне місце, своє: "добре тому, хто в своєму дому" [13: 24], "постав хату з лободи, а в чужую не веди" [5: 397], "не пізно до свого дому й опівночі" [13: 24], "дім не ворог, завжди прийме" [14, 1: 571], "кожний в своїй хаті пан" [15: 29], "вільно губці у своїй халупці" [9: 242];

4. житло бідних: "своя мазка ліпше чужої світлиці" [13: 24], "жив раніше гуцул у колибі, рідко бачив кусень хліба" [12: 480], "хоч у курені, аби до серця мені" [1: 149];

5. житло: "Андрій усіх мудрій, продав халупу, а сам вліз у дупло" [9: 204], "покинути криницю, та й в колибу по водицю" [14, 2: 563], "у нашого свата (брата) всім одна хата" [5: 106], "дурний і хату спалить, так огневі рад" [1: 112], "біда не спить, бо хижі не має" [14, 3: 382];

6. місце, поживне для kota, вовка: "цар у державі, як кіт у коморі: кого піймав, того і з'їв" [1: 70], "повадився вовк у кошару ходити, то все стадо перебере" [13: 146], "пустили вовка в обору, а козла в огород" [13: 148];

7. місце, привабливе для злодія: "як увійде в комору, то хоч би гадюка лежала, то загнав би та вкрав" [5: 489], "доброго чоловіка та в коморі піймали" [1: 60], "аз — до комори вліз, буки — набрав міх муки, віде — із комори іде" [14, 1: 2], "еге-ге, що сі тут діє: обікрали комору злодії!" [14, 2: 194];

8. місце, яке не повинно бути пустим: "не замісиш густо, як в коморі пусто" [1: 214], "клади гній густо, то не буде в коморі пусто" [1:41], "біда на престоли, коли нема нічого в стодолі" [8: 142], "як пuste гумно і пустий сусік, то вже ти драб, а не чоловік" [14, 1: 489];

9. широке (велике) приміщення: "така теньга, як стодола" [14, 3: 203], "хата широка, як маштарня" [14, 3: 255];

10. приміщення для худоби: "прибери свиню хоч в золото, вона все одно в хлів піде" [9: 44], "дав Бог теля, та не дав хліва" [13: 408],

"доброго коня і в стайні куплять" [14, 2: 257], "дарма стайню замикати, як кобилу вкрали" [14, 1: 513], "горівка товар з обори гонить" [14, 1: 416].

Прислів'я та приказки називають енциклопедією народного життя, оскільки в текстах описано — як в онтологічному, так і в аксіологічному аспектах — усі сфери людського життя, в тому числі й господарсько-побутову. Побут — це те, без чого не можна уявити людину. Центром тут є житло, різне за розміром та призначенням — від колиби та куреня до палацу. У своєму домі людина почувається вільною ("дома і стіни помагають" [13: 24], "в своїй хаті — своя правда і сила, і воля" [5: 428]), відпочиває і набирається сил для господарської роботи або громадського служіння. Наявність у садибі різноманітних господарських будівель залежить від добробуту господаря.

Більшість лексем — загальновідомі слова, хоча є локальні (колиба, комарник, маштарня) та архаїчні (сусік). У текстах прислів'їв та приказок здебільшого слова виступають як опорні, ключові і зберігають семантику місця, орієнтуючи у просторі, в межах якого живе людина. Хоча є й випадки символізації, персоніфікації: дім може приймати, плакати, символізувати родину ("ліпше війна за границею, як дома" [8: 286]), може держатися, радіти. Узагальнення іноді доходять аж до втрати зв'язку з денотатом: "будує замки на леді" [14, 2: 152] — про безпідставно великі плани; "ти свій гнів запри в хлів" [8: 72], тобто заспокойся.

1. **Багмет А., Дашченко М., Андрущенко К.** Збірка українських приказок та прислів'їв. — К., 1929.

2. **Данилюк А. Г.** Українська хата. — К., 1991.

3. **Ковальчук О. В.** Українське народознавство. — К., 1994.

4. **Комаров М.** Нова збірка народних малоруських приказок, прислів'їв, помовок, загадок і замовлянь. — Одеса, 1890.

5. **Номис М.** Українські приказки, прислів'я і таке інше. — К., 1993.

6. **Пазяк М. М.** Перлини народної мудрості // Прислів'я та приказки: Природа. Господарська діяльність людини. — К., 1989.

7. **Почепцов О. Г.** Языковая ментальность: Способ представления мира // Вопросы языкознания. — 1990. — № 6.

8. **Прислів'я та приказки:** Взаємини між людьми. — К., 1991.

9. **Прислів'я та приказки:** Людина. Родинне життя. Риси характеру. — К., 1990.

10. **Прислів'я та приказки:** Природа. Господарська діяльність людини. — К., 1989.

11. **Телия В. Н.** Метафора как модель смыслопроизводства и её экспрессивно-оценочная функция // Метафора в языке и тексте. — М., 1988.
12. **Українські** народні прислів'я та приказки. — К., 1955.
13. **Українські** народні прислів'я та приказки: Дожовтневий період. — К., 1963.
14. **Франко І.** Галицько-руські народні приповідки: В 3 т. // Етнографічний збірник. — Львів, 1901-1910. — Т. 1-3.
15. **Хімчук Й.** Народня мудрість. — Віндсор, 1965.
16. **Червинский П. П.** Семантический язык фольклорной традиции. — Ростов, 1989.
17. **Черданцева Т. З.** Метафора и символ во фразеологических единицах // Метафора в языке и тексте. — М., 1988.

Наші автори

Бабій Олена Федорівна — аспірантка кафедри української мови ОНУ.
Бондар Олександр Іванович — доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української мови ОНУ.

Дарієнко Наталія Борисівна — аспірантка кафедри української мови ОНУ.

Карпенко Юрій Олександрович — доктор філологічних наук, професор кафедри української мови ОНУ.

Ковалевська Тетяна Юрївна — кандидат філологічних наук, доцент, докторант кафедри української мови ОНУ.

Марчук Олена Іванівна — викладач кафедри української філології Південноукраїнського державного педагогічного університету.

Нарушевич Оксана Вікторівна — викладач кафедри новітньої літератури та журналістики ОНУ.

Панькіна Тетяна Іванівна — аспірантка кафедри української мови ОНУ.

Романченко Алла Петрівна — викладач кафедри української мови ОНУ.

Семененко Лариса Анатоліївна — кандидат філологічних наук, доцент, докторант кафедри української мови ОНУ.

Соснін Олег Михайлович — кандидат технічних наук, доцент Московського державного відкритого університету.

Степанов Євген Миколайович — кандидат філологічних наук, доцент, докторант кафедри російської мови ОНУ.

Стрій Людмила Іванівна — викладач кафедри прикладної лінгвістики ОНУ.

Хрустик Надія Михайлівна — кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови ОНУ.

Шульгач Віктор Петрович — доктор філологічних наук, провідний науковий співробітник, в.о. завідувача відділу термінології та ономастики Інституту української мови НАН України.

Яковлєва Ольга Василівна — кандидат філологічних наук, доцент кафедри загального і слов'янського мовознавства ОНУ.

З М І С Т

Степанов Є. М. Українська реклама у мовній ситуації міста Одеси	3
Ковалевська Т. Ю. Вербальні вияви автостереотипів	13
Шульгач В. П. Матеріали до Етимологічного словника ойконімів України	26
Бондар О. І. Взаємодія датування з іншими темпоральними полями	30
Марчук О. І. Порівняння як спосіб пізнання дійсності	39
Романченко А. П. Зона компаральності у сучасній українській мові (словотвірні засоби)	45
Нарушевич О. В. Засоби вираження спонукання в епістолярії та художній творчості Лесі Українки (прагмалінгвістичний аспект)	51
Бабій О. Ф. Засоби вираження синтаксеми у функції об'єкта стану в структурі простого речення (на матеріалі публіцистичного стилю)	59
Семененко Л. А. Предмет і завдання морфостилістики (імпліцитної морфології поетичного мовлення)	67
Дарієнко Н. Б. Концептуальний клас "простір" на прикладі оказіональних іменників В. Стуса	73
Карпенко Ю. О. Про онімію роману Ліни Костенко "Берестечко"	81
Стрій Л. І., Хрустик Н. М. Про правописні норми для абрєвіатур	91
Соснін О. М. Зайві та незайві букви	97

Яковлєва О. В.

Народна міфологія і її особливий статус
як одиниці соціального тезаурусу 104

Панєкіна Т. І.

Назви житла та господарських будівель
в українських прислів'ях та приказках 112

Наші автори 120

Наукове видання

**ЗАПИСКИ З УКРАЇНСЬКОГО
МОВОЗНАВСТВА**

Випуск 11

Збірник наукових праць

Зав. редакцією *Т. М. Забанова*
Технічний редактор *М. М. Бушин*

Здано до набору 23.05.2001. Підписано до друку 09.07.2001. Формат 60x84/16.
Папір офсетний. Гарнітура “Таймс”. Друк офсетний. Ум. друк. арк. 7,21.
Обл.-вид. арк. 6,19. Тираж 300 прим. Зам. № 352.

Видавництво і друкарня “Астропринт”
(Свідоцтво ДК № 132 від 28.07.2000 р.)
65026, м. Одеса, вул. Преображенська, 24.
Тел.: (0482) 26-98-82, 26-96-82, 68-77-33.
www.astroprint.odessa.ua

Записки з українського мовознавства

З-324 Вип. 11: Зб. наук. праць / Відп. ред. Ю. О. Карпенко. —
Одеса: Астропринт, 2001. — 124 с.

ISBN 966-549-606-9.

З $\frac{460200000-104}{549-2001}$ Без оголош.

ББК 81.031.4я5
УДК 800(066)